

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 1925

bron

*Handelingen en mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden,
over het jaar 1924-1925. E.J. Brill, Leiden 1925*

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_jaa003192501_01/colofon.htm

© 2005 dbnl

Verslag van de jaarlijksche vergadering, gehouden te Leiden op den 10^{den} Juni 1925.

De Beschrijvingsbrief luidde aldus:

LEIDEN, den 15^{den} Mei 1925.

M.

Bij deze heb ik de eer U uit te noodigen tot het bijwonen der Jaarlijksche Vergadering van de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden*, die gehouden zal worden op *Woensdag den 10^{den} Juni*, des voormiddags te *elf uren*, in het gebouw der *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*, Steenschuur alhier.

De orde der werkzaamheden is als volgt:

I.

Opening der Vergadering door den Voorzitter, Dr. PH. S. VAN RONKEL, met een toespraak.

II.*

Voordracht van Prof. AUG. VERMEYLEN: 'Het wezen van de romantiek'.

III.

Verslag van den staat der *Maatschappij* en van hare belangrijkste lotgevallen en handelingen gedurende het afgelopen jaar.

IV.

Verslag van den staat der *Boekverzameling* gedurende hetzelfde tijdsverloop.

V.

Verslag omtrent de rekening en verantwoording van den Penningmeester.

* Het Bestuur zal voorstellen de behandeling van punt II uit te stellen tot na de pauze (na punt X).

VI.

Verslag der Commissie voor Taal- en Letterkunde.

VII.

Verslag der Commissie voor Geschied- en Oudheidkunde.

VIII.

Verslag der Commissie voor Schoone Letteren.

IX.

Bekendmaking van den uitslag der stemming over de te benoemen gewone en buitenlandsche leden.

X.

Voorstellen van de Commissie van Schoone Letteren:

a. een bedrag van *f* 1000.- uit de Kas der Maatschappij af te staan voor letterkundige doeleinden;

b. nader voorstel omtrent de wijze waarop zij bovengenoemd bedrag wenscht te besteden, indien de Vergadering besluit het beschikbaar te stellen.

XI.

Bekendmaking van het werk dat het Bestuur der Maatschappij, voor het verenigingsjaar 1924-1925, op advies van de Commissie voor Schoone Letteren, met den jaarlijks uitgelooften prijs van *f* 1000.-bekroond heeft.

XII.

Voorstellen van de Maandelijksche Vergadering om uit de renten van het Vaste Fonds beschikbaar te stellen:

a. een bedrag van *f* 100.- voor de, door de Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur en den Heer Dr. J.F.M. STERCK uit te geven 'Werken van Vondel'.

b. een bedrag van *f* 100.- als bijdrage voor de uitgave van een bundel, door den Hongaarschen dichter, den Heer Dr. K. SZALAY, uit het Nederlandsch in het Hongaarsch vertaalde gedichten.

XIII.

Verkiezing van een Secretaris, een Penningmeester en een Bibliothecaris, in de plaats van de, volgens artt. 23 en 75 der Wet, aftredende, doch herkiesbare, titularissen. De door de Maandelijksche Vergadering voorgedragen dubbeltalen zijn:

1°. *a.* Mej. Dr. C. SERRURIER.

b. De Heer F. HOPMAN.

2°. *a.* Dr. J. HEINSIUS.

b. Dr. N.J. KROM.

3°. *a.* Dr. R. VAN DER MEULEN RZ.

b. De Heer W.J.J.C. BIJLEVELD.

XIV.

Verkiezing van twee Bestuursleden in de plaats van de Heeren Dr. L. KNAPPERT en Dr. J.L. WALCH, die aan de beurt van aftreden en niet herkiesbaar zijn. De door de Maandelijksche Vergadering voorgestelde dubbeltallen zijn:

- 1°. *a.* Dr. J.W. MULLER.
b. Dr. J.H. KERN HZ.
 2°. *a.* Dr. J.F.M. STERCK.
b. Dr. H. BRUGMANS.

XV.

Verkiezing van drie leden der Commissie voor Schoone Letteren, in de plaats van Mevrouw A. VAN RHIJN-NAEFF, die aan de beurt van aftreden is en zich niet herkiesbaar stelt en van den Heer F. MIJNSSEN en Mevrouw A. VAN WAGENINGEN-SALOMONS, die aftreden en zich niet herkiesbaar stellen.

De door de Commissie voorgedragen dubbeltallen zijn:

- 1°. *a.* De Heer K.J.L. ALBERDINGK THIJM.
b. De Heer C.L. SCHEPP.
 2°. *a.* De Heer F. HOPMAN.
b. Mevrouw J. VAN DULLEMEN-DE WIT.
 3°. *a.* Mevrouw I. BOUDIER-BAKKER.
b. Mejuffrouw F. DE MEYIER.

NAMENS HET BESTUUR, C. SERRURIER, *Secretaresse*.

Tegenwoordig zijn de Bestuursleden: Ph. S. van Ronkel, *Voorzitter*, J. Heinsius, *Penningmeester*, R. van der Meulen Rz., *Bibliothecaris*, J.L. Walch, L. Knappert, H.T. Colenbrander, D. van Blom, B.A.P. van Dam, C. Serrurier, *Secretaresse*; de gewone leden: W.J.J.C. Bijleveld, S.A. Waller Zeper, M. Nijhoff, F. Mijnsen, C.J. Wijnaendts Francken, M.W. de Visser, J.W. Muller, E.C. van Dorp, J. Huizinga, J.C. Kielstra, A.J. de Mare, G.M. Slothouwer, P.A.A. Boeser, J.F.M. Sterck, K.H. de Raaf, H.D. Tjeenk Willink, F. de Meyier, J. de Meester, W.J. Lugard, B. Becker, J. Kleyntjens, N.J. Krom, P.C. Molhuysen, A. Meerkamp van Embden, A.A. van Schelven, J.A.J. Barge, A.A.G. van Erven Dorens, C. van Arendonk, C.B. van Haeringen, J.J.L. Duyvendak, G.A.J. Hazeu, C. Snouck Hurgronje, F.A. Lieftrinck, W. Moll, J.H. Kern Hz., A. Eekhof, E. Wiersum, C.W. van der Hoogt, W.M.C. Regt, N. van der Laan, G. André de la Porte, A. Goslinga, C. Bake, W.L. de Vreese, A. Beets, J.M. Sterck-Proot, M.C. van Zeggelen, A.G. de Leeuw, Th. Hoven, H.S.S.

Kuyper, O.C. van Hemessen Sr., J.H. Been, C. van Son, F.P.H. Prick van Wely, C. Peltenburg, C.H. Ph. Meyer, J.F.L. de Balbian Verster, C. Veth, C. Gerretson, J.C. Bloem, Ed. Th. J. Brom, W. Nolet, D. Plooy, J.W. Verburgt, J. Tielrooy, J.C. Overvoorde, A.S. de Blécourt, D.J. van der Ven, N.J. Beversen, J.B. Breukelman, W. Wijnaendts Francken-Dyserinck, S. Hofker, J.A.N. Knuttel, A.W. Nieuwenhuis, M. van Blankenstein, C. van Rennes; het buitenlandsche lid A. Vermeylen.

I. De Voorzitter, de Heer Dr. Ph. S. van Ronkel, opent om elf uur de Vergadering met een toespraak, die hij ter uitgaaf afstaat. (Bijlage I).

Op voorstel van het Bestuur besluit men de behandeling van punt II uit te stellen tot na de pauze (na punt X).

III-IV. De Secretaresse en de Bibliothecaris lezen hunne jaarverslagen voor, welke men vervolgens in dank aanvaardt voor de 'Handelingen'. (Bijlagen III-IV).

V. Namens de Commissie, bestaande uit de HH. Dr. J.P.B. de Josselin de Jong en Dr. N.J. Krom, benoemd tot het nazien van de rekening en verantwoording van den Penningmeester (zie Bijlage V) deelt de Heer Krom mede, dat zij alles nauwkeurig hebben nagezien en in de beste orde hebben bevonden, zoodat zij voorstellen hem te ontheffen van zijn verantwoordelijkheid. Hiertoe besluit men. De Voorzitter betuigt den dank der Vergadering aan den Penningmeester en aan genoemde Commissie.

VI-VIII. De Secretarissen der Commissies voor Taal- en Letterkunde en Geschied- en Oudheidkunde, de HH. Dr. R. van der Meulen Rz. en W.J.J.C. Bijleveld, lezen hunne jaarverslagen voor. De Heer F. Mijnsen brengt in de plaats van den Heer D. Coster, die door ongesteldheid verhinderd is de vergadering bij te wonen, het jaarverslag uit van de Commissie voor Schoone Letteren. Men aanvaardt deze drie verslagen in dank voor de 'Handelingen'. (Bijlagen VI-VIII).

IX. Namens de Commissie voor stemopneming, in de Maandvergadering van 1 Mei benoemd, doet de Heer W.J.J.C. Bijleveld mededeeling van den uitslag der stemming, gehouden ter verkiezing van nieuwe leden der Maatschappij n.l., volgens besluit dier Maandvergadering, 25 gewone en 5 buitenlandsche leden. De Commissie waarin, met den Heer Bijleveld, zitting namen de HH. C. van Arendonk, D. Coster, J.H. Kern Hz., L. Knappert, N. van der Laan, R. van der Meulen Rz., Mej. F. de Meyier, de Heer J.W. Muller en Mej. C. Serrurier, heeft van de Secretaresse 246 stembiljetten ontvangen. Vijf der voorgestelden voor het gewone lidmaatschap hebben als laatsten een gelijk aantal stemmen op zich vereenigd; de Commissie stelt voor alle vijf als gekozen te beschouwen. De Vergadering keurt dit goed, waarop de Heer Bijleveld mededeelt dat gekozen zijn (in alphabetische volgorde):

Gewone leden:

Dr. C.J.K. van Aalst, te Amsterdam.
 Mr. Dr. H.W.C. Bordewijk, te Groningen.
 Dr. J.A. Cramer, te Utrecht.
 Ir. J. Cuypers, te Roermond.
 Dr. J. van Dam, te Amsterdam.
 H.T. Damsté, te Oegstgeest.
 C.A.J. van Dishoeck, te Bussum.
 F.J.W. Drion, te 's-Gravenhage.
 Mej. Dr. M.E. Lulius van Goor, te Leiden.
 J. de Gruyter, te Amersfoort.
 P.J. de Kanter, te 's-Gravenhage.
 Dr. H.H. Knippenberg, te Helmond.
 Mr. Dr. D.A.P.N. Koolen, te 's-Gravenhage.
 Mr. J. Kusters, te 's-Gravenhage.
 A.G. van Kranendonk, te Delft.
 Dr. H.W.J. Kroes, te Rotterdam.
 Mr. H. Kronenberg, te Deventer.
 K. ter Laan, te Zaandam.
 Mr. J. van Oven, te Leiden.
 Dr. G.S. Overdiep, te Apeldoorn.
 Dr. J.L. Palache, te Leiden.
 G.W. Spitzen, te Soesdijk.
 R.J. de Stoppelaar, te Warga.
 Jonkvr. M. Barones van Tuyll van Serooskerken, te Nijkerk.
 Mr. Th. R. Valck Lucassen, te Driebergen.
 Dr. A.A. Verdenius, te Amsterdam.
 Mevr. M. Verhoeven-Schmitz, te Dordrecht.
 Dr. J. Wille, te Baarn.
 Dr. J. Witlox, te St. Michielsgestel.

Buitenlandsche Leden:

Dr. A.C. Bouman, te Stellenbosch.
 Dr. M. Mendez Bejarano, te Madrid.
 Mej. A. Nahon, te Antwerpen.
 J.J. Smith B.A., te Stellenbosch.
 Dr. K. Szalay, te Mátyásföld (Hongarije).

X. De Voorzitter stelt thans aan de orde de voorstellen van de Commissie voor Schoone Letteren:

a. een bedrag van *f* 1000.- uit de kas der Maatschappij af te staan voor letterkundige doeleinden.

De Heer Dr. A.A. van Schelven vraagt naar aanleiding hiervan het woord. Hij wenscht er geen bezwaar tegen te maken dat de Maatschappij gelden voor dit doel beschikbaar stelt, doch vraagt of het niet evenzeer op haren weg ligt een belangrijke som bij

te dragen om het zeer noodlijdende Holland-Institut te Frankfort a.M., waarvan ons medelid de Heer Dr. M.J. van der Meer oprichter en directeur is, in stand te helpen houden. De Voorzitter meent dat het inderdaad aanbeveling verdient deze nuttige instelling te steunen. Aangezien er echter groote eenheid bestaat in de wenschen van het Bestuur en de Commissie voor Schoone Letteren, om de beschikbare fondsen dit jaar uitsluitend aan te wenden voor letterkundige doeleinden, gaat hij over tot een tegenvoorstel, n.l. om een der eerstvolgende Maandvergaderingen op te wekken, de door den Heer van Schelven gevraagde subsidie als punt op den beschrijvingsbrief voor de Jaarlijksche Vergadering van 1925 te plaatsen. Nadat de Vergadering hiermede haar instemming heeft betuigd, neemt zij punt *Xa* bij acclamatie aan.

b. De Voorzitter deelt mede dat de Commissie voor Schoone Letteren voorstelt wederom een Prijs voor Meesterschap uit te reiken voor een uitmuntend litterair werk, dat in de vier jaren die sinds de laatste bekroning verstreken zijn, is uitgekomen, en dezen 'Prijs voor Meesterschap' toe te kennen aan Dr. P.C. Boutens, naar aanleiding van zijn dichtbundel 'Zomerwolken'. De Voorzitter voegt hier aan toe, dat dit advies de volle instemming van het Bestuur heeft en verleent daarna het woord aan den Voorzitter der Commissie voor Schoone Letteren, den Heer F. Mijnsen, die het aldus toelicht:

'Dat Dr. Boutens niet alleen een onzer meest gelezen, maar ook een der diepste dichters is van onze Nederlandsche taal, het is een feit van zoo algemeene erkendheid, dat de Commissie meent hierover niet verder te hoeven uitweiden. Er was evenwel nog een bepaalde overweging, welke de Commissie bracht tot haar advies. In het werk van P.C. Boutens namelijk werd het Nederlandsche vers tot een rust en klaarte gebracht, welke wij niet aarzelen klassiek te noemen. Een rust en klaarte zoowel van vorm als van inhoud.

In het rijpste werk van dezen dichter is de diepe en geestelijke bezinning herwonnen. In deze bezinning werd de hevige sensatie ondergeordend aan de gedachte en de hartstocht tot geestelijke bewogenheid gesublimeerd.

Zoo dus bracht P.C. Boutens het geestelijke lied weder terug in onze litteratuur, en dit reeds op zichzelf meent de Commissie een litteraire winst van groote beteekenis te mogen noemen.

In direct verband met deze verdieping, staat een verpuring en een harmoniseering van den versvorm. Men heeft Boutens meermalen den grootsten vers-technicus genoemd, die onze taal bezeten heeft. Onze Commissie zou dit oordeel willen onderschrijven, met deze toevoeging echter, dat deze vers-technicus, deze souvereine heerscher over maat en strophen, op de hoogtepunten zijner bezieling zich tevens een mensch heeft getoond van de meest innerlijke bewogenheid.

En dit is de tweede conclusie waartoe onze Commissie kwam:

de poëzie van Boutens is niet de triomf van het afzonderlijke woord; in de poëzie van Boutens laat het afzonderlijke woord zich onderschikken en gaat op in het rythme; zijn vers is weder geheel en al melodieus, geheel en al beweging en zingende bezinning.

Bedenken wij tevens dat eenige van Platoons en Aeschylus' voornaamste werken door Boutens in zeer schoon Nederlandsch werden vertaald.

Wij noodigen dus het Bestuur en de Algemeene Vergadering uit, de groote verdienste, welke Dr. P.C. Boutens zich voor de Nederlandsche taal, voor het Nederlandsche vers, voor de Nederlandsche gedachte verworven heeft, te erkennen en te eeren, door hem naar aanleiding van de verschijning van zijn bundel 'Zomerwolken', waarin hij wederom eenige hoogtepunten van zijn vermogen bereikt, den 'Prijs voor Meesterschap' toe te kennen, en dezen ook thans te bepalen op een bedrag van f 1000.-.'

De Vergadering neemt hierop het voorstel met algemeene stemmen aan.

De Voorzitter schorst thans de vergadering en noodigt de leden uit het gemeenschappelijk koffiemaal te gebruiken.

Nadat de Voorzitter de vergadering om twee uur heropend heeft, stelt hij, namens het Bestuur vóór, om aan te vangen met punt XI en daarna tot punt II over te gaan. Men keurt dit goed.

XI. Hierop maakt de Voorzitter bekend dat het Bestuur der Maatschappij - op advies van de Commissie voor Schoone Letteren - den Jaarlijkschen Prijs van f 1000.- toegekend heeft aan den jongsten roman van den Heer R. van Genderen Stort, 'Kleine Inez'.

Vervolgens verleent hij het woord aan den Heer F. Mijnsen, die, uit naam van de Commissie voor Schoone Letteren, deze mededeeling aldus toelicht:

'Met ingenomenheid besloot onze Commissie om den schrijver R. van Genderen Stort voor te dragen voor den Jaarlijkschen Prijs van f 1000.-, bestemd ter aanmoediging van jongere letterkundigen van bijzonder talent. En dit wel naar aanleiding van zijn jongsten roman 'Kleine Inez'.

Niet alleen verdient het werk van Van Genderen Stort, naar de meening onzer Commissie, aanmoediging en meerdere bekendheid bij het publiek, zijn 'Kleine Inez' beteekent een grooten vooruitgang en het bezit hoedanigheden, welke men gerust uitnemend kan noemen. Met name de taal is merkwaardig van soberheid en beheerschtheid. Men kan dit proza, het resultaat van vele jaren arbeids, ten voorbeeld stellen aan al die jongeren, die in dezen gejaagden tijd neiging toonen te vergeten, dat de zorgvuldige afwerking een der edelste kenmerken van den arbeid des kunstenaars is. Sober en geconcentreerd ontwikkelt zich het beeldende proza in een rythme, dat rustig en schoon is.

Onze nieuwere letterkunde is rijk aan beschrijvingen. Niet ten onrechte kon men daarbij soms klagen over een te-veel aan schilderachtigheid. Het bijzondere van Stort's beschrijvingskunst is, dat zij niet verloopt in impressionistische notities, maar integendeel de dingen in hunne essentieele verschijning tracht vast te grijpen en in slechts enkele woorden te vertolken. Men zou hier willen spreken van eene synthetische beschrijvingskunst. De hoofdpersoon staat te midden van de schoonheid der wereld, van stad en land, van zee en bosch, welke onvermoeibaar en met een accent van weemoed en herinnering verheerlijkt wordt.

Dit brengt ook eenig gevaar met zich voor het werk. Hoe sober en synthetisch, elk op zichzelf genomen, deze beschrijvingen ook zijn, er zijn er wellicht te veel, en de auteur heeft zijne liefde voor alle schoone verschijnselen niet altijd terechtertijd kunnen bedwingen. Dit is in zekeren zin betreuenswaardig, niet het minst omdat de ideëele inhoud van zijn werk zoo belangrijk is. Men kan 'Kleine Inez' geen verhaal noemen in den gewonen zin van het woord. Het werk is veeleer een kroniek, de monographie van een leven dat geleefd wordt in het begin der 20ste eeuw in Nederland. Deze monographie werd geheel innerlijk gehouden. Er gebeurt niets in dit leven. De gebeurtenissen: het zijn de waarheden, die in het innerlijk groeien, rijpen en openbreken; het zijn de overwinningen, die de geest bevecht op het lichaam, de eigen natuur - een natuur, die door het verleden der voorouders zwaar is belast.

De hoofdfiguur in dit boek had uit eigen kracht deze overwinning niet kunnen behalen: in eene schildering van aangrijpende somberheid toont de auteur hoe de jeugd van Peter, de hoofdfiguur, door sinistere hartstochten wordt doorwoerd. Totdat de verschijning van een jong meisje - de kleine Inez, naar wie het boek geheeten werd - tegenkrachten in hem wakker roept. De langzame overwinning dezer tegenkrachten, de moeizame loutering die plaats vindt onder den voortdurenden invloed van de kleine Inez, - die hem onbewust voorgaat en hem langs de gevaarlijke diepten leidt, - vormt een groot gedeelte van den verderen inhoud. Tot het oogenblik komt, dat Peter het fatum van zijn aanleg voelt voor goed overwonnen te hebben. Dan ontzegt hij zich het laatste dat hem gebleven is: hij laat de kleine hand los die hem leidde; intuïtief beseft hij, dat dit jonge vrouwenleven voor een lichter en natuurlijker leven is voorbestemd, dan hij haar vermog te schenken. Hij zelf leeft in een kleine stad eenzaam verder en geeft zijn leven aan zijn werk.

Augustinus heeft gezegd, dat er naturen zijn, welke zich bloedend van hunne natuurlijke wortelen moeten losrukken om God te vinden. De strijd van zulk een natuur heeft Van Genderen Stort willen uitbeelden. Hij is daarbij niet getreden op het gebied van het betoog, hij heeft zich uitsluitend gehouden op het terrein der schoonheid. Wij herhalen, dat het onze Commissie zeer

aangenaam is, dit ernstige, mooi geschreven werk voor bekroning voor te dragen.'

De Vergadering aanvaardt de bekendmaking en de toelichting met algemeene bijvalsbetuigingen.

II. Thans verleent de Voorzitter het woord aan den Heer Aug. Vermeylen, voor zijn aangekondigde voordracht: 'Het wezen van de romantiek.'

Na deze voordracht betuigt de Voorzitter den spreker hartelijk dank voor het gehoorde, zoowel als voor zijn bereidwilligheid om zijn tekst ter uitgave in de 'Handelingen' af te staan. (Zie Bijlage II.) De Vergadering sluit zich, door levendig applaus, hierbij aan.

XII. De Voorzitter brengt vervolgens de voorstellen van de Maandelijksche Vergadering ter tafel, om uit het Vaste Fonds beschikbaar te stellen:

a. een bedrag van *f* 100.- voor de, door de Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur en den Heer Dr. J.F.M. Sterck uit te geven 'Werken van Vondel'.

b. een bedrag van *f* 100.- als bijdrage voor de uitgave van een bundel, door den Hongaarschen dichter, den Heer Dr. K. Szalay, uit het Nederlandsch in het Hongaarsch vertaalde gedichten.

Bij de behandeling van punt XII *a*, verzoekt de Voorzitter de Vergadering een slechts zeer voorwaardelijke toezegging te doen en de gevraagde subsidie alleen dan beschikbaar te stellen, wanneer het Bestuur het oogenblik hiertoe gekomen acht. Het Bestuur heeft n.l. vernomen, dat de Vondel- uitgave weinig vordert en niet in afzienbaren tijd tot stand zal komen. Aan *b* voegt de Voorzitter een warme aanbeveling toe. De Vergadering neemt beide voorstellen - *a* in den gewijzigden vorm - met algemeene stemmen aan.

De Heer Dr. A. Beets wijst met nadruk op het belang van de uitgave genoemd in punt *b*; hij bericht dat de Nederlandsch-Hongaarsche Vereeniging, het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en eenige particulieren, een som van te samen *f* 490.- voor dit doel hebben toegezegd, zoodat, met de bijdrage van de Maatschappij, thans *f* 590.- verzekerd is en spreekt den wensch uit dat belangstellende leden der Maatschappij zich bereid zullen verklaren de nog ontbreken *f* 410.- aan te vullen.

XIII. Tot Secretaris, tot Penningmeester en tot Bibliothecaris benoemt de Vergadering respectievelijk Mej. Dr. C. Serrurier en de HH. Dr. J. Heinsius en Dr. R. van der Meulen Rz. Zij verklaren deze benoeming in dank te aanvaarden.

XIV. Tot Bestuursleden, in de plaats van de HH. Dr. L. Knappert en Dr. J.L. Walch, die aan de beurt van aftreden en niet herkiesbaar zijn, benoemt de Vergadering de HH. Dr. J.W. Muller en Dr. J.F.M. Sterck. Ook zij verklaren zich bereid deze benoeming aan te nemen.

De Voorzitter richt hierna eenige woorden van dank tot de aftredende Bestuursleden, voor de diensten die zij aan de Maatschappij bewezen hebben.

XV. Tot leden van de Commissie voor Schoone Letteren benoemt men, in de plaats van den Heer F. Mijnsen, Mevrouw A. van Rhijn-Naeff en Mevrouw A. van Wageningen-Salomons, die aftreden en zich niet herkiesbaar stellen, de HH. K.J.L. Alberdingk Thijm, F. Hopman en Mevrouw I. Boudier-Bakker. De Voorzitter dankt de aftredende leden voor den arbeid dien zij in de Commissie verricht hebben.

Bij de hierna volgende Rondvraag, komt de Heer van Schelven terug op zijn bij punt X *a* uitgesproken vraag. Daar het Holland-Instituut, wil het blijven voortbestaan, reeds vóór 1 April 1926 een toelage zou moeten ontvangen, stelt hij de Vergadering vóór, het Bestuur te machtigen nadere inlichtingen omtrent genoemde instelling in te winnen en zoo deze gunstig luiden, haar nog dezen winter, door een subsidie uit de Kas der Maatschappij, steun te verleen. De Voorzitter oordeelt dat men bij hooge uitzondering en omdat spoedig handelen hier gewenscht is, aan het voorstel, welks aanneming het Bestuur noodzaakt een eenigszins ongewonen weg in te slaan, gevolg kan geven. De Vergadering sluit zich hier bij aan.

Vervolgens richt de Heer Dr. A. Beets eenige vriendelijke woorden van dank tot den Voorzitter, voor de uitnemende wijze waarop hij de vergadering geleid heeft.

Na zijn dank hiervoor betuigd te hebben, sluit de Voorzitter de vergadering.

Bijlage I. Toespraak van den voorzitter.

Dames en Heeren, Medeleden van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde!

Volgens oud gebruik heet de Voorzitter van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde U allen, zoowel de hier ter stede gevestigde, als de uit andere plaatsen herwaarts gekomene, leden onzer Maatschappij van harte welkom. Het is mij onmogelijk tot U allen, thans in Leiden bijeen, sprekende, niet te gewagen van de groote feestelijkheid die onze stad mocht vieren bij de herdenking van den stichtingsdag harer universiteit, zeventig lustra geleden, bij welk feest Leiden het Koninklijk huis binnen hare muren mocht ontvangen, en met de leden van het vorstelijk gezin, de Regeering des lands, gezanten van andere rijken, vertegenwoordigers van alle Nederlandsche universiteiten en hoogeschole, de hoogste ambtenaren van Land, Gewest en Gemeente, en allen die tot hare Universiteit in eenige betrekking staan, in de oude, eerwaardige Pieterskerk heeft bijeengezien. Nog vol herinneringen aan dien glorieijken Februari-dag, die werd voorafgegaan door eene ongeëvenaarde vreugde op den verlossingsdag van 3 October, staan wij gereed om straks, in deze maand nog, de veelbelovende studentenfeesten mede te vieren. Gij zijt dus bijeen in eene stad van vreugdebetoon, welke blijde stemming deze bijeenkomst moge begiftigen met een' goeden, opgewekten geest, zoodat wij, althans op dézen dag, al het sombere om ons mogen vergeten. Want, dat het alomme duister en vol dreiging is, wien die let op de teekenen der tijden kan dat ontgaan? Wanneer wij de verschijnselen rond-alom waarnemen, dan moeten wij terugdenken aan onze jaarvergadering van tien jaren her, toen de voorzitter van dát jaar melding maakte van de namelooze ellende die het stamverwant volk in het Zuiden teisterde, elken dag, onophoudelijk, bijkans zonder einde; dan wordt het ook op dezen dag moeilijk geen uiting te geven aan de ernstige gedachten waarmede het donkere heden en de raadselachtige toekomst ons vervullen. Edoch, met alle inzicht in de zwaarigheid der tijden, willen

wij op een' dag als deze aan vroolijke klanken den boventoon gunnen; wij vingen immers aan met opgewekte tonen, welnu laat ons trachten de opgewektheid, zij 't dan ook door ernst getemperd, op dezen, altijd eenigermate feestelijken, dag onzer gezamenlijke werkzaamheid te handhaven en hoog te houden.

Aan den ernst herinnert ons reeds dadelijk de herdenking van de leden die ons in het afgelopen jaar door den dood ontvielen.

Wij herdenken den op 22^{en} Juni 1924 overledenen kenner van vele talen, dr. J.M. H o o g v l i e t , aan wien ons medelid D.C. Hesseling in de Levensberichten 1923/24 eenige bladzijden van nagedachtenis gewijd heeft. Taalkundige met een eigen systeem van taalbeschouwing en taalonderwijs, hartstochtelijk werker in taal en talen, geniaal linguïst vol vurige overtuiging, wien het echter niet gegeven was zijne denkbeelden ingang te doen vinden in wijde kringen, is H o o g v l i e t gebleven: een onvermoeid strijder voor zijn wetenschappelijk ideaal tot in zijne laatste levensmaanden.

Den 3^{en} Juli overleed in Mgr. J.J. G r a a f , een degelijk beoefenaar der Kerkelijke Kunst. De stichting en uitbreiding van het Bisschoppelijk Museum van Kerkelijke Oudheid en Kunst te Haarlem was zijn levensarbeid; aan zijne groote verdiensten is hem bij gelegenheid van zijn 80^{en} geboortedag hulde gebracht.

Eveneens hoogbejaard stierf op 24 Augustus prof. mr. J. D o m e l a N i e u w e n h u i s , die sedert 1884 hoogleeraar in het strafrecht aan de Rijksuniversiteit te Groningen was, na bij het middelbaar onderwijs en als arrondissements-schoolopziener werkzaam te zijn geweest.

Mocht dit medelid den leeftijd van 88 jaren bereiken, niet meer dan veertig jaren levens waren vergund aan den Rotterdamschen predikant, dr. H.T. O b e r m a n , die op 31 Aug. uit zijn geliefd levenswerk: iets te zijn voor jonge mannen, uit zijn studiën over moderne litteratuur, uit zijne lectuur van oude en nieuwere schrijvers, onververwacht werd weggerukt.

Verdiensten op velerlei gebied had mr. A.C. V i s s e r v a n I J z e n d o o r n , die den 23^{en} September werd weggenomen. Eerst advocaat en wethouder, ook lid van Gedeputeerde Staten te Gorcum, later, na 1899 hoogleeraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden, werd hij in 1913 lid der Tweede Kamer, en gaf zich geheel aan de Publieke Zaak.

Een onzer weinige uit den militairen stand voortgekome ne leden, misschien de eenige gewezen Ned.-Indische officier in onze gelederen, was de in October in Zuid-Frankrijk overledene oudmajoor P.J.F. L o u w , die als schrijver van een werkje over den derden Javaanschen successie-oorlog, en van eenige deelen van het groote werk 'De Java-oorlog' de aandacht van historici op zich vestigde.

Mocht verleden jaar uw voorzitter melding maken van het feit dat dr. A.W. B r o n s v e l d vijftig jaren lid was onzer Maat-

schappij, op den voorzitter van thans rust de taak dezen predikant van Utrecht, die den 30^{en} November van zijn werkzaam leven scheidde, onder onze afgestorvenen te herdenken. Tot in hoogen ouderdom behield deze voorganger, onvermoeibaar kroniekschrijver in de 'Stemmen voor Waarheid en Vrede' bijzondere beteekenis in zijnen kring.

Op 11 Februari van dit jaar verloren wij den oud-Hoofdingenieur H.E. B e u n k e , in 1889 onder onze leden opgenomen als schrijver van Walchersche Novellen, die onder den schuilnaam Heins menige bijdrage in 'De Gids', 'De Tijdspiegel' en andere tijdschriften heeft doen verschijnen.

Ziehier de lijst onzer betreurde dooden onder onze Gewone Leden. Een tweetal overledene Buitenlandsche Leden hebben wij met eerbiedige aandacht te vermelden.

Wij herdenken dr. H i p p o l i e t M e e r t , die 19 November 1924 is gestorven, zonder zijn geliefd Vlaanderen te hebben weêrgezien. Lang vóór den grooten oorlog was hij de spil der propagandabeweging in Vlaanderen en der pogingen tot vernederlandsching van de Gentsche Hoogeschool. Niettegenstaande zijne vele werkzaamheden aan het Koninklijk Athenaeum, nam hij een rusteloos aandeel aan den strijd om de taal, en spande hij zich aanhoudend in voor de verwezenlijking van het denkbeeld van den Groot-Nederlandschen stam. Na zijn uitwijken naar ons land bleef hij hier de hem zoo dierbare idealen dienen tot zijn levenseinde toe.

Aan een ander deel van het Nederlandsch taalgebied herinnert ons de naam van den op 11 December heengegane dr. J o h a n n e s B r i l l , aan Zuid-Afrika, waar hij meer dan een halve eeuw werkzaam was geweest. Het Grey-college te Bloemfontein kwam onder zijne leiding tot groote ontwikkeling; hij arbeidde aan de stichting eener bibliotheek, waarvoor de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, tot welker leden hij sedert 1876 behoorde, krachtigen steun verleende. Alles doende, wat in zijne macht was, om de banden tusschen den Vrijstaat en Nederland te bevestigen, heeft hij met volhardende trouw zijn levenstaak te Bloemfontein volbracht.

Van verschillenden leeftijd en onderscheidene gaven waren zij die onze Maatschappij in het afgelopen jaar verloor. 't Waren wel mannen van allerlei richting, die afgestorvene leden, maar voor ons bestaat hunne eenheid in het gemeenschappelijk gevoel van vreugde dat hun het lidmaatschap onzer Maatschappij heeft gegeven, en hun aller belangstelling in Litteratuur, en in de Nederlandsche letterkunde in het bijzonder. Dat gevoel is toch de ons allen, én den levenden én den dooden, eigene geestesrichting, in welk maatschappelijk beroep, en in welke plaats wij ook mogen gevestigd zijn. Zeker is de lijst van ambten en betrekkingen onzer leden heel wat uitgebreider dan die van hunne landen van inwoning, maar wij hebben toch leden in verscheidene rijken, in vroegere Nederlandsche bezittingen, en in nagenoeg

alle deelen van het Koninkrijk der Nederlanden over de zeeën. In die gebiedsdeelen wordt, en werd sedert lang, aan de Letteren met voorliefde gewerkt; in de overzeesche gewesten is door de elkaar opvolgende geslachten van oudsher de Nederlandsche litteratuur zoo niet feitelijk beoefend, in elk geval gevolgd en onderhouden, met en door het blijven spreken van de Nederlandsche taal. Anders dan in Zuid-Africa, waar een eigenaardig Nederlandsch zich vormde en, in deze eeuw, eene eigene litteratuur ontstond, gedroeg zich onze taal in Oost-Indië, waar zij wel in enkele kringen der samenleving in woordgebruik, woordvoeging en klankvorming van het moeder-Nederlandsch ging verschillen, maar overigens, over het algemeen, zuiver en vruchtbaar bleef.

Wij spreken thans niet over Indische invloeden, in vroeger eeuwen en in deze tijden, op het Nederlandsch, een onderwerp waarover weinig nieuws meer te geven zoude zijn na de kostelijke onderzoekingen van ons medelid F.P.H. Prick van Wely, doch bepalen onze aandacht bij de vraag: wat in de Asiatische machtssferen en vestigingen der Nederlanders aan Nederlandsche litteratuur werd gedaan. Dat de koene zeevaarders en ondernemende kooplieden en de rauwe gasten die hun wil uitvoerden, nu juist niet *de* aangewezen menschen waren om zich om litteratuur te bekommeren, ligt voor de hand. Aan gelegenheid moge het den beteren onder hen ontbroken hebben, tijd kwam hun zeker niet altoos te kort. Men vraagt zich wel eens af: hoe bracht men ginds in vroegere eeuwen den tijd door? Wat deden de leden van het 'corps pennisten', anders dan schrijven en spelevaren, wat deden de kooplieden, wat de leden der regeering, na volbrachte dagtaak? In de Westerkwartieren moesten onze menschen zoo dikwijls wachten, steeds wachten, eindeloos wachten, in Suratte, Golconda, Masulipatam, Tenegepatam, Arakan, waar altijd weer met taai geduld antwoord van inheemsche ambtsdragers moest verbeid worden; wat deed men in die oneindige wachtstunden, weken en maanden? Wij lezen van mateloos rooken als tijdverdrijf, van het vragen om rekenboeken met lei en griffel tot tijdpassering en exercitie van den geest¹, maar van een zich onledig houden met vaderlandsche letteroefeningen, laat staan van een zich bemoeien met inlandsche litteratuur, verneemt men niets. Trouwens, dat kan niet anders. De Hollanders, die in Hindoestan en den Indischen Archipel groote dingen hebben verricht, waren er de mannen niet voor, om zich op de artes liberales toe te leggen; in 't algemeen kwamen zij niet voort uit kringen die in zulke zaken belangstellen, en buitendien zouden zij voor taalstudie en letterkunde-beoefening niet de middelen bezeten hebben. Die geestelijke middelen, belangstelling in het

1 Zie H. Terpstra, De vestiging van de Nederlanders aan de kust van Koromandel, en De opkomst der Westerkwartieren van de Oost-Ind. Compagnie.

Oosten en kennis van talen als Perzisch en Maleisch, en van voor-Indische talen als Tamil, Teloegoe (het zoogenaamde Gentiefsch of Heydensch) Singaleesch e.a. stonden slechts aan enkelen ter dienste, n.l. aan de predikanten, de eenigen die eenigermate taalkundig geschoold en classiek gevormd waren. Zij hadden schitterende voorgangers in de Paters Jezuiten die de leer huldigden dat men, om met vrucht onder heidenen werkzaam te kunnen zijn, hunne talen kennen en godsdiensten bestudeeren moest. Den eersten Jezuiten-pater, die in 1542 te Goa aan land stapte, Fr. Xaverius, prijst de predikant Baldaeus in zijne *Beschrijving der Indische kusten Malabar ende Choromandel*, eene eeuw na diens optreden met bewonderende woorden. Wel eigenaardig teekenend is het dat zoowel de eerste Engelschman als de eerste Nederlander die Indië bezochten tot de orde van Jezus behoorden¹. Tot 1610 duurde het voor de eerste werkelijke predikanten naar Indië vertrokken. Mannen als Molinaeus, Rogerius, Junius deden het kortstondige Collegium Indicum te Leiden, waar zij hunne opleiding genoten hadden, eere aan; Baldaeus verrijkte de Europeesche litteratuur over de Hindoesche godsdiensten met een bijzonder werk (*Afgoderijen der Oost-Indische Heidenen*, uitgegeven door A.J. de Jong, met belangrijke inleiding). Hoezeer het een feit is dat er onder de Indische predikanten zonderlinge en onwaardige personen voorkwamen, er waren toch ook mannen vol wetenschappelijke belangstelling. Uit hun kring kwam de reeks van werkers voort, die woordenboeken maakten en teksten met Atjehers en Maleiers bestudeerden, weliswaar niet van inlandsche *talen*, maar van de ééne groote Mohammedaansche cultuurtaal, tevens idioom van handel, verkeer en diplomatie, het Maleisch. Meer dan is gedaan - en dat is veel! - zouden de nijvere arbeiders in den wijngaard huns Heeren -want zoo beschouwden zij in oorsprong en einddoel hunne taalkundige taak - hebben verricht, indien het veelal te kort verblijf in den Oost, en het hartstochtelijk deelnemen aan den vinnigen strijd over zaken, die destijds tot de Maleische taalwetenschap gerekend werden, hen niet hadden geremd in hunnen voortgang. Een eindelooze strijd werd gevoerd over de vraag in welke taal, het Hoog- of het Laag-Maleisch, de Heilige Schrift vertaald moest worden. In welk schrift de vertaling moest worden gedrukt, die quaestie werd een strijdvraag tusschen twee elkander fel bekampende groepen van Bataviasche predikanten, waarbij bittere verwijten van onkunde gepaard gingen aan betichtingen van Arminiaansche dwaling; de eene partij ondervroeg afgezanten van den koning van Bantam over de noodzakelijkheid van het Arabische schrift, de andere legde in arren moede de

1 Zie het straks in den tekst genoemde boek van Dr. A.J. de Jong, op versch. pl.

zaak voor aan de classis van Walcheren, die daarover te beslissen had.

Ook door anderen, zij 't ook als bijzondere uitzondering, is in de Maleische litteratuur gewerkt, doch van hunne werkzaamheid is nagenoeg niets meer over, daar de Vereenigde Oost-Indische Compagnie de nagelatene aantekeningen harer dienaren als haar eigendom beschouwde, en die in kisten en kasten liet, waardoor veel oud studiemateriaal is verloren gegaan.

Wat wij mededeelden over bestudeering van inheemsche litteratuur behoorde niet tot ons eigenlijke onderwerp; het is eene kleine aanvulling van ons hoofdthema: de beoefening van Nederlandsche Letteren in Indië of in verband met Indië. Wij weten reeds dat litterair aangelegde lieden gewoonlijk niet te zoeken waren onder degenen die op avontuur naar het Oosten voeren; dat beoefening van de schrijverskunst in de eerste decenniën onzer vestiging in de Indiën niet tot uiting kwam onder de werkers tusschen de keerkringen spreekt vanzelf. Wanneer wij letten op de reeds in ouden tijd overgenomen woorden, dan zien wij uit dien hoek een eigenaardig licht vallen op de geestesgesteldheid der kringen, waar en door welker bemiddeling die vreemde termen ingang vonden in het Nederlandsch. Het nagaan der oorspronkelijke vormen en de beteekeniswijzigingen van de in het Nederlandsch ingedrongen woorden uit het verre Oosten moge wetenschappelijk van belang en daardoor aantrekkelijk zijn, een litterair historisch resultaat zullen we bij dat onderzoek niet bereiken. Ik denk, bijvoorbeeld, aan een Sanskritwoord dat twist beteekent, en in het Maleisch met een voorvoegsel verbonden, tot een toestandaanduidend woord geworden is, welke term in onze taal is overgenomen; voorts aan een Arabisch woord, dat vriendschap, of eigenlijk compagnieschap, beduidt, vereenzelvigd is met het Arabische woord voor vriend, en met de gewijzigde beteekenis van: iemand te vriend houden in het Hollandsch overging; ten slotte aan eene samenvoeging van het Maleische vragend voornaamwoord voor personen (siapa) met den stam van vele woorden waaraan de zin 'weten' is verbonden, welke tweelettergrepige stam (tahoe) werd gemonosyllabiseerd (tot *tau*). Dit alles is tot zekere hoogte belangwekkend, maar wanneer men weet dat de beide eerste woorden van hooge afkomst het aanzijn hebben gegeven aan den Zeedijk-term *bakkeleien* en het volkswoord *soebatten*, en het derde aan de groote-stads klasse-qualificatie, al of niet met palatiseering van den sisklank, *sappitouwer*, dan begrijpt men dat de sfeer, waarin die ontleende woorden werden opgenomen, niet bepaald litterair, en dat litteratuurbeoefening aan deze taalverrijking ten eenenmale vreemd was. Neen, de grondleggers der Nederlandsche macht in Zuid-Oost Azië waren er niet voor geschikt om de Nederlandsche, of andere, Letteren te dienen; hunne journalen zijn verdienstelijk, maar niet door litteraire deugden; slechts weinigen toonen in hunne reisverslagen

gevoel voor natuurschoon en kunst van uiting hunner indrukken, zooals de eenling, Admiraal Jacob van Neck, die trouwens tot den besten stand der burgerij van Amsterdam behoorde, litteraire neigingen had - hij was lid der kamer 'In Liefde bloeiende' - en bijzondere opmerkingsgave bezat.

Van litterair streven in de Voor-Indische kwartieren is nagenoeg niets bekend, over die in Oost-Indië zijn wij beter ingelicht, voornamelijk door de onderzoekingen van de twee Bataviasche landsarchivarissen A.J.v.d. Chijs en F. de Haan. Eerstgenoemde gaf eene Ned. Indische Bibliografie, vrucht van jaren lang vorsch en aantekenen, de tweede: een tweetal werken *Priangan* en *Oud-Batavia*, monumenten van noesten vlijt, waarin de nauwkeurige en geestige schrijver de stugge materie behandelt met ongeëvenaarde kennis van onderwerp en tijdperk en even veel litteraire begaafdheid als degelijken historischen zin. Uit beide, doch vooral uit de laatstgenoemde der twee, bronnen puttende, doen wij enkele grepen om de koloniale litteraire werkzaamheid in den ouden tijd te kenschetsen. Als oudste Indische verzen worden genoemd die van het *Berijmd Journaal* van Johan Both Volkersz. van Utrecht, en J.J. Steendam's *Zeede-zangen voor de Bataviasche jonkheijt, behelsende verscheydene bedenkelijke en stichtelijke stoffen op bekende en vermakelijke sangtoon en gepast* (1671?). Rapporten werden wel eens met eigengemaakte verzen doorspekt. Wij lezen van den soldaat Isaac Sondermans, een gewezen Proponent tot den Heiligen Dienst, die verzen heeft gemaakt welke - hier haal ik De Haan aan - 'wel zeer fraai geweest zullen zijn; naar zijn proza althans te oordeelen was de man niet goed bij het hoofd'. De Rijnwerken van Aernout van Overbeke beleefd en in 1719 een tienden druk. Van een gewezen fiscaal te Kaapstad verscheen te Amsterdam een bundel verzen *Vrolijkke Uyren*, waarvan enkele waarschijnlijk te Batavia zijn gemaakt. In Indië vervaardigd, maar te Amsterdam gedrukt, is het zeldzame dichtbundeltje d' *Indiaense Tijferboom* van Mathijs Cramer, zeer stichtelijk en zoet, met beginvers van N. de Pape, die in 1665-1572 predikant te Negapatnam was. Meer wereldsch is het werkje *De Oost-Indische Theeboom*, getrokken op veelderhande gesangen, plat-amoureuus, vol schouwe aardigheden, en opgesierd met zonderlinge Maleische woorden. Naast bezadigde mannen als Pieter van Hoorn en Camphuijs vragen lichtere talenten als Niehof in zijne verzen op Batavia onze aandacht. Abraham Bogaert verrast ons, in 1701, met een voor de vuist gemaakt berijmd request, waarmede hij de gunst van een dichterlijk bewindhebber, en voor zijne uitreis eene goede hut aan boord veroverde; onder zijne verzen zijn enkele in Indië, en is één op Ceilon vervaardigd. Van de bekende werken van Jan de Marre is ongetwijfeld zeer veel in de Tropen geschreven. Taalkundig het best acht De Haan de *Proeven van Dicht- en Letter-*

oefeningen van Hermanus Theodorus Terkamp, opperchirurgijn te Batavia, eerder te Negapatnam; het zijn lierdichten en gezangen en puntgedichten, alle geslaakt te Batavia, door een der rijmers genaamd: de plaats daar niemand kunst noch wetenschap bemint. Van de gedichten van allerlei poëtafsters, waaronder commentatoren op eigen dichterlijk gewrocht, komen wij, langs de dichtbundels onder den Gouverneur-Generaal Van der Parra, tot de zonderlinge rubriek, die in de voorgangster van het dorste aller Indische bladen, de officieele *Javasche Courant*, nl. de *Java Government Gazette*, beschikbaar gesteld werd voor Engelsche en Nederlandsche Poësie. Wonderlijke Hollandsche poësie viert hier, in den vorm van ingezonden stukken, hoogtij; hoogdravend, veelal onbeduidend, soms ook fijngevoelig, een enkelen keer geestig is die rijm rubriek, die jaren lang het gouvernementeele blad een quasilitterairen, voor onzen tijd wel zéér eigenaardigen, tint verleende.

Het voorafgaande betrof slechts hetgeen in Indië is gemaakt, en alleen poësie. Evenwel, de litteraire afdeeling Indië in Nederlandsch prosa is veel uitgebreider. De 17e eeuw is nagenoeg zonder Indische inspiratie; de 18e brengt uiterst weinig, de eerste helft der 19^e vertoont een schuchter beginnen, maar de tweede helft levert overvloed, en onze jaren bieden een niet te overzien stroom van geschriften in boekvorm en als tijdschriftartikelen, in romans zoowel als in tooneelstukken. Dit laatste genre werd reeds in de 18^e eeuw beoefend, en wel, zij 't ook als eenling, door O.Z. van Haren, in zijn treurspel *Agon, Sulthan van Bantham* (1769), dat eerst na negentig jaren zoude gevolgd worden door een soortgenoot: het tooneelstuk van J. van Lennep: *De stichting van Batavia*.

De Indische roman begint eerst in de tweede helft der vorige eeuw, na de Indische herinneringen, de Indische schetsen en min of meer lyrische retrospectieve beschouwingen, zooals W.L. Ritter's *Uitboezeming ter gelegenheid mijner terugkomst in mijn vaderland na een 45-jarig verblijf in Nederlandsch Indië*. Deze Ritter: auteur van *Indische Verhalen en Herinneringen*, van *Nacht en Morgen uit het Indische Leven*, van *Tooneelen uit het Leven*, *Indische Herinneringen en Aanteekeningen* kan als voorlooper van de later zoo talrijke novellisten en romanciers beschouwd worden. Dat tal van romanschrijvers en romancières zich aan Indische onderwerpen hebben gewijd of gewaagd, zegt ons de bibliographie van bijna elk jaar na 1870. Verscheidene romans, als boek en in tijdschriften verschenen, zijn veel gelezen en alom bekend; veel van het vroeger populaire is geheel verdwenen, en wie neemt tegenwoordig nog kennis van litteraire bijdragen in eertijds gezochte periodieken, als *De Oosterling*, *De Indische Bij*, *Het Indisch Lees kabinet tot aangenaam en gezellig onderhoud*?

Met waardeering van het talent van beschrijving en de gave

van waarneming der natuur die in meer dan één Indischen roman ginds en hier is op te merken, kunnen wij toch niet nalaten de vraag te opperen of schrijvers en schrijfsters het eigenlijke inlandsche leven hebben begrepen, of niet verdienstelijke boeken dezer rubriek lijden aan gebrekkige bekendheid met de zedekundige en godsdienstige, dus de fijnere, gevoelens en aandoeningen der Mohammedaansche samenleving. Evenwel, die vraag uittewerken is niet van deze plaats, en zeker niet van dit oogenblik.

Bij eene andere vraag staan wij een oogenblik stil: nemen intellectueelen der inheemsche bevolking in Indië deel aan de zelfstandige beoefening der Nederlandsche Letteren? Het onmiddellijk te geven antwoord is bevestigend. Daar zijn schrijvers die het Nederlandsch met gemak hanteeren, er is, we weten het allen, een Javaansch geleterde, doch hier te lande gevestigd, die enkele bijzondere Nederlandsche dichtbundels heeft gegeven. Doch er is meer dan dit, en niet zoo onder ieders bereik in Nederland, en ook niet in Indië, waar belangstelling der Europeanen in litteraire werkzaamheid van de goed-geschoolden der hen omringende bevolking, nog geen algemeen verschijnsel is. Wij hebben het oog op het verblijdend feit, dat de groote vereenigingen van jongeren in Java, in Sumatra en in de Minahasa, eigene organen bezitten, die behalve teksten in eene inlandsche taal, bijdragen in onberispelijk Nederlandsch bevatten. Wij spreken niet over onze taal in Indië, evenmin over de wenschelijkheid harer verbreiding onder steeds bredere groepen der inheemschen, wij betreden geenszins het gebied van al of niet door politiek, of wat zich als zoodanig aanbiedt, aangeroerde, ook tot de quaestie der algemeene taal zich uitstreckende, koloniale vraagstukken, doch houden ons aan de overweging der uitbreidingsmogelijkheid van eene bloeiende Nederlandsche litteratuur in Indië. Wij kunnen m. i. niet de oogen sluiten voor de mogelijkheid: dat eerlang voor litteraire gedachtenuiting door een grooter aantal inlandsche en Indische werkers-met-het-brein van de Nederlandsche taal kan gebruik gemaakt worden, dan thans het geval is. Ginds zal, evenals overal elders, litteraire werkzaamheid slechts door een zeer gering deel der intellectueelen beoefend worden, en zij die uiting geven aan neiging tot *de Letteren* zullen uit den aard der zaak eene uiterst kleine minderheid vormen van het steeds grooter wordende aantal van hen, die onze taal leeren, om zich van haar te bedienen ter bereiking van, voor maatschappelijken vooruitgang onmisbare, kennis en ontwikkeling. Men is er hier te lande zich nauwelijks van bewust hoe groot de uitbreiding is van het onderwijs in het Nederlandsch in den Indischen Archipel, hoe zeer de bekendheid met onze taal onder de bevolkingsgroepen toeneemt, hoe veel ook buiten officieele bemoeienis wordt gedaan aan onderrichting der inlandsche jeugd in de taal van het moederland. Eere dien stillen werkers, mannen en vrouwen, echtge-

nooten van ambtenaren, bij de particuliere bedrijven aangestelden en zendelingen, die, vaak in ongunstige omstandigheden levende, hun taak op loffelijke, somtijds bewonderenswaardige, wijze vervullen!

De gelegenheid tot het leeren van het Hollandsch bestaat allerwege, wordt steeds ruimer, de intellectueele grondslag ontbreekt niet, de mogelijkheid tot kennis nemen van voortbrengselen onzer letterkunde, en eigen deelname daaraan, is voor de belangstellende jongeren uit toonaangevende inheemsche kringen zeker niet uitgesloten, maar behalve gelegenheid en kennis is ééne zaak hier onmisbaar, en wel: de geestesgesteldheid, die wij reeds aanduidden met het woord: belangstelling. Belangstelling in onze taal, niet uitsluitend wegens utiliteitsoverwegingen, maar om haar zelve en om der wille van hare litteratuur, kan aan zichzelf overgelaten worden, onopgemerkt blijven, maar ook met aandacht van de andere zijde gevolgd en aangemoedigd worden. Dit nu is met de geestelijke houding van het volk dat de taal, welker Letterkunde voorwerp van belangstellende waarneming zoude kunnen worden, spreekt en tot in de verste streken der Indische wereld brengt, ten nauwste verbonden.

In die houding, en de daardoor ontstane betrekking tusschen Europeaan en Asiaat, is de taal die wij voeren, en zooals die door de altera pars gehoord wordt, van alles beslissende waarde. Voor één deel zijn wij daarin in-actief, voor het andere hangt veel van ons zelve af. Met het eerste bedoel ik: de indruk dien onze taal, als gesproken idioom, op de oostersche omgeving maakt. Hoe hoort zij ons? Phonetisch zijn er afstanden en bezwaren. Niet alleen ontbreken enkele onzer klanken, zooals de F en V in de Indonesische talen, maar enkele in die talen en in de onze schijnbaar geheel gelijkkluidende medeklinkers worden, als wij ze uitspreken, door de meeste Indonesiërs, anders gehoord dan wij meenen dat ze door iedereen gehoord *moeten* worden. Voorts is er een groot verschil in zinaccent. Daar onze nadruk en klemtoon geheel anders zijn dan die der weinig arsis-en-thesis bezittende inlandsche talen, geeft de cadans van ons spreken dikwijls den indruk van eene voortdurende ruziestemming, een altijd boos zijn. Er zijn menschen, die na jarenlange oefening eene inlandsche taal meester geworden zijn, ze goed verstaan, maar, ze sprekende, voor de betrokken bevolkingsgroep onverstaanbaar zijn, omdat ze den sterk gecadanseerden Nederlandschen nadruk leggen in de Indonesische volzinnen, die een geheel ander rhytme hebben.

Hoe klinkt den Oost-Asiaten onze taal zelve?

Hare vele sisklanken, en hare samenstooting van medeklinkers maakt een onbeschrijflijk harden indruk. Duidelijk blijkt dit uit de aanduiding van het Hollandsch in enkele inlandsche talen, met name het Minangkabausch, op Sumatra's Westkust en het Atjéhsch, de taal van het volk, dat niet uitmunt door liefde voor

de Nederlandsche kafirs (ongeloovigen). In eerstgenoemde taal heet het Hollandsch: *bahasâ* (= taal, Sanskrit *bh sj*) *karéséhpéséh*, een term die gebruikelijk is in gesprekken tusschen menschen van goeden stand, niet als familiere spotnaam van minder ontwikkelden. In laatstgenoemde taal komt eene dergelijke qualificatie van het Nederlandsch voor; wij lezen althans van een Atjéher, die in een berijmd reisverslag, het Hollandsch dat hij op een kantoor hoorde spreken, met den klank *sèh-sòh* aanduidde¹. Op phonetische waardeering duidt dit niet. Een taal als Fransch klinkt ook ginds lieflijker dan de onze, en teekenend is 't dat lieden uit het Oosten van den Archipel de in het Maleisch overgenomene Portugeesche woorden, die zij ook als vreemde woorden gevoelen, veel gemakkelijker kunnen uitspreken dan die welke aan het Hollandsch ontleend zijn.

Klankaantrekkelijkheid heeft onze dierbare moedertaal zeker niet, doch voor de neiging tot beoefening harer litteratuur doet zulks betrekkelijk weinig ter zake; immers, eene *letterkunde* te gaan bestudeeren wegens den lieflijken klank der *taal*, schijnt evenmin denkbaar als het gaan beoefenen, taal- of letterkundig, van een idioom wegens zijn sierlijk of smaakvol schrift.

Niet de klank alleen beslist, wel de inhoud, de strekking der taalprodukten, en, in de gegeven verhoudingen en omstandigheden in de oostersche gewesten, ook en vooral: het voelen en toonen van belangstelling, het luisteren naar nieuwe geluiden, het *willen* aanschouwen van een veranderd aangezicht der menschen en der dingen, in 't kort: wat ik straks noemde: onze geestelijke houding. De groote menigte der Indische volken bespeurt van onze taal slechts een zeer gering gedeelte, en als overal elders is ook zij geneigd om te generaliseeren; naar het weinige wordt dikwijls het geheel beoordeeld, vooral in bijzondere verhoudingen, waarin slechts enkele, niet altijd opwekkende, aandoeningen en stemmingen tot uiting plegen te komen. Een veel voorkomende vorm van die uiting kan het aanzijn geven aan een overgenomen woord, aan eene algemeene kenschetsing, aan een door zijne generaliseering min of meer onjuisten, maar in elk geval beteekenisvollen, blijvenden indruk. Ik denk aan een eigenaardigen Bataviaasch-Maleischen term, met objectief-passief voorvoegsel (*di*), en locatief-ethisch achtervoegsel (*in*), voor ruw bejegend, afgesnauwd worden, waarin, met verandering der in de inlandsche taal ontbrekende V in P, het bekende Hollandsche woord der aanroeping van de verdoemenis door het Opperwezen, vertegenwoordigd is, n.l. *diperdomin*, of, met eene het inlandsche klanksysteem typeerende vocaalvariatie: *diperdamperdomin*. Al bewijst dit op zichzelf, en wegens de generaliseering, niet veel, er is toch iets in, dat wij niet zonder beteekenis mogen achten. Evenwel,

1 H.F. Damsté, Mémoires van een Atjéhschen balling, Koloniaal Tijdschrift, 1916, II, bl. 1353.

als tē tragisch mag dit niet beschouwd worden, het zoude van onzen kant een dwaze generaliseering zijn, wegens zulk een' term ons aan een algemeen zelfverwijt te gaan overgeven; alles moet beoordeeld worden naar tijdperk en daarin heerschende opvattingen. In elk tijdperk is echter eene verstandige opvatting: nieuwe stroomingen belangstellend waar te nemen, voor het goede daarin niet blind te blijven, en waar zij zich bewegen op het gebied van taal en litteratuur, een tegemoetkomende houding, zonder eenig vooroordeel, te toonen.

De wensch om Nederlandsch te kennen is in Indië algemeen. Voor het grootste gedeelte, dat kan niet anders, berust dit op de overweging dat door de bekendheid met de gemakkelijkst bereikbare Europeesche taal, de wetenschap en techniek van Europa door de Oosterlingen tot eigen welbegrepen voordeel kan veroverd worden; voor de meesten is en blijft beoefening van het Nederlandsch middel tot stoffelijken vooruitgang. Dat uit die als noodzaak aanvaarde behoefte bij enkele, zooals vanzelf spreekt weinige, door hun geest of positie invloedrijke mannen, genegenheid, zelfs bewondering voor onze taal en hare Letteren *kan* geboren worden, is reeds gebleken. Meer en meer vinden Nederlandsche litteratuurproducten aandachtige lezers, uit wier midden degenen, die onze Letteren kunnen helpen verrijken, zullen moeten voortkomen.

Mogen wij, voor zoover wij niet geheel zonder bemoeienis met Indische zaken zijn, en niet geheel onverschillig staan tegenover geestelijke stroomingen, en niet een uitsluitend op eigen stoffelijk belang berustend standpunt innemen, voor deze, onze taal en de uitbreiding van gebied onzer litteratuur rakende, aangelegenheid op den duur onverschillig zijn?

Kunnen en mogen wij in deze, toch niet op enkel utopie gebouwde, litteraire en tevens nationale, aangelegenheid onaandoenlijk blijven, of hebben wij, als Nederlanders, als taal- en letterkundigen, als ernstige leden onzer Maatschappij voor deze zaak belangstelling te gevoelen, wellicht eene taak te verrichten, eene roeping te volgen?

U allen deze vragen heden ter welwillende overweging voorleggende, besluit ik mijne toespraak, en verklaar de 159^e jaarvergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde voor geopend.

Bijlage II. Voordracht van Prof. Aug. Vermeylen. Het Wezen van de Romantiek.

Geachte Toehoorders en Toehoorderessen,

Mijn eerste plicht is ook de aangenaamste: ik hoef niet naar woorden te zoeken, om de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde van harte te danken voor haar vereerende uitnoodiging, en U te zeggen hoe blij ik ben, te dier gelegenheid weer eens in aanraking te komen met het Hollandsche intellect.

Ik beken volgaarne, dat mijn onderwerp een afschrikkend gezicht vertoont. Het aantal bepalingen, die er van het wezen der romantiek reeds gegeven werden, meen ik op zoowat honderdvijftig te mogen schatten. Het lijkt dan wel overbodig, er nog een honderdeenenvijftigste aan toe te voegen. Vooral daar ik vast overtuigd ben, dat de mijne niet de eenig juiste is, en zelfs dat een algemeen bevredigende bepaling vermoedelijk door niemand zal gevonden worden.

Toch heeft zulk een liefhebberijtje zijn nut. Het beantwoordt aan onze behoefte om de literaire verschijnselen op een aanneembare wijze te groepeeren, datgene te ontdekken wat de meest wezenlijke karaktertrekken van verschillende literaire verschijnselen onder elkaar verbindt. En voor de geschiedenis van de letterkunde is dat wel een dringende noodzakelijkheid, wil ze wat meer zijn dan een boedelbeschrijving.

We staan voor een overstelpende, verbijsterende menigte van werken: we moeten daar eenige orde in scheppen, - niet een uiterlijke, maar eene die ons door zich zelf nader tot den geest der werken brengt. Zeker weten we dan nog niet, waarom ze zoo zijn als ze zijn, maar wanneer het bijzondere feit wordt opgenomen en geschikt in een uitgebreider soort van verwante feiten, dan houdt het op, iets geheel eenigs en vreemds te wezen, en wordt het aldus begrijpelijker.

Ieder kunstwerk heeft een onverklaarbare kern, doch ieder

kunstwerk hangt ook min of meer met andere samen, niet alleen in uiterlijkheden, maar in zijn levensorganen zelf. Eerst door dien samenhang in het licht te stellen wordt de geschiedenis der letterkunde een gebouw instee van een verzameling van bouwstoffen.

Die samenhang kan gezocht worden in de lengte van den tijd en in de breedte van de ruimte: verticale ontwikkeling en horizontale eenheid, - wat eenzelfde soort van werken verbindt door de eeuwen heen of wat ver uit elkaar liggende werken verbindt in den gevoelston van één tijdperk. De beginselen der groepeeringsen en indeelingen zullen waarschijnlijk dezelfde niet zijn, nu eens bepaalder en dan weer vager, het ordeningsbegrip van den eene zal wellicht op dat van een ander niet lijken, er zullen verschillende constructies ontstaan, en geen enkele volmaakt, - zulks is onvermijdelijk, waar het de geschiedenis van géestesvoortbrengselen geldt, de geschiedenis van geestesléven. Maar dat mag ons niet terughouden: àls we maar construeeren, want zoo leeren we beter begrijpen. Of we de zaken onder dezen of dien gezichtshoek bekijken, daar valt niet veel over te kibbelen: ten deele vergissen we ons toch, het voornaamste is, dat we naar een synthese trachten, waardoor de samenhang der zaken en dus de zaken zelf ons duidelijker worden. Het is zelfs wenschelijk, dat zoo'n ingewikkeld iets als geestesvoortbrengselen van verschillende zijden, door verschillende syntheses belicht worde. Daarom mocht ik zeggen, dat het me niet veel hindert, als mijn opvatting van de romantiek zich geenszins als een onaanvechtbaar wetenschappelijke waarheid voordoet: ik vind ze goed, omdat ze mij beter dan de mij vooralsnog bekende in staat stelt, vele uiteenwijkende verschijnselen tot eenzelfden wortel, tot eenzelfde idee terug te brengen. Een andere kan even geriefelijk in 't gebruik blijken.

Ik beweere natuurlijk niet, dat al de begrippen, waar men mee te werk zal gaan, dezelfde waarde hebben, maar een begrip kán even deugdelijk zijn als een ander. Het zal deugdelijker zijn, naarmate het zich op meer verschijnselen laat toepassen, en naarmate het gemeenschappelijke waar het op wijst meer tot het innerlijke wezen van het verschijnsel behoort.

Het ideaal ware dus, dat men den ontwikkelingsgang van de geheele wereld-letterkunde als een eenheid kon beschrijven, waarbij eenzelfde beginsel van karakteriseering op alle onderdeelen zou toegepast worden.

Mag ik dit wat nader toelichten? Elke nationale letterkunde is fragment. Niet alleen doordat elke nationale letterkunde gestadig den invloed van andere ondergaat, maar ook doordat er altijd geestesstromingen zijn, die verscheiden nationale letterkonden bevruchten. De romantiek is daar juist een treffend voorbeeld van. Trachtten we, van de geschiedenis der letterkunde een geheel te maken. Het is zeker van belang, verschil-

len te onderscheiden, maar als men construeeren wil, is het van nog meer belang, nadruk te leggen op overeenstemmingen. Het internationale wordt dan gewichtiger dan het nationale. Het nationale moet bescheiden zijn plaats krijgen, als fragment, in de eenheid van één grooten wordingsgang, die de literatuur van het mensdom omvat. Ieder kan op zijn min of meer beperkt gebied werken, met de oogen op dat doel gericht.

Maar welk zal het principe zijn, waarnaar men dien algemeenen wordings- en ontwikkelingsgang bestudeeren moet? Wat is de roode draad dien men volgen zal, door alle verwickelingen heen? Men lette op de continuïteit, goed: maar wat, in de literaire gewrochten, wàt is 't eigenlijk, waarvan men de continuïteit moet opsporen?

Ik heb elders beproefd, het vraagstuk voor de kunstgeschiedenis te stellen. Ik heb daar uiteengezet, waarom ik met de theorie van Taine en zijn invloed van het milieu geen vrede kon nemen. De invloed van het milieu verklaart wel iets, maar juist niet datgene wat kunst als kunst kenmerkt. Het eenheidsprincipe van de ontwikkelingsbeschrijving moet veeleer gezocht worden in iets dat het wezen zelf van de kunst raakt, datgene wat de scheppende bedrijvigheid eigen is. En dat wordt gevonden in den geest van de zuiver-artistieke opvatting der *vormen*, afgezien van den geest die in de opvatting der *onderwerpen* te voorschijn treedt. In de opvatting der onderwerpen weerspiegelen zich het duidelijkst de maatschappelijke toestanden; maar daarnaast bestaat een eigene, een innerlijke ontwikkeling van de specifiek-kunstzinnige daad, en die weerspiegelt zich het duidelijkst in de opvatting van den op zich zelf, van den abstractbeschouwden vorm.

Nu is het echter veel gemakkelijker, dat beginsel op de kunstgeschiedenis toe te passen, dan op de literatuurgeschiedenis, om de eenvoudige reden dat in de beeldende kunst de vorm een stoffelijker karakter heeft en zich dus lichter afzonderlijk grijpen en ontleden laat. In de letterkunde spelen de ideeën een veel aanzienlijker rol. Ik beken ootmoedig, dat het mij niet beschoren is, langs de hier aangegeven lijn een stuk literatuurgeschiedenis te ontwerpen. Ik wijs alleen den weg, in de hoop dat anderen, gelukkiger dan ik, hem mochten betreden. Misschien krijgen we eens een ontwikkelingsgeschiedenis van den literairen vorm als taal van de kunst: voorloopig is het al veel indien we zoo iets kunnen voorbereiden als een ontwikkelingsgeschiedenis van den literairen neerslag der levens- en wereldbeschouwingen.

Van dat standpunt bezien, schijnt me de romantiek te beantwoorden aan een zekere beschouwing van persoonlijkheid, maatschappij, natuur en God, beschouwing die volkomen cohaerent is, en die machtig haren stempel gedrukt heeft op bijna driekwart van een eeuw, niet alleen in de literatuur en de kunst,

maar ook in de religie, de wijsbegeerte, de wetenschap, de politiek.

Het wezen van de romantiek leeren we het best onderscheiden door tegenstelling met wat voorafging, het 17de-eeuwsche classicisme en de 18de-eeuwsche verlichting.

Ik waarschuw al dadelijk, dat ik hier die verschillende geesteshoudingen eenvoudig wensch te kenschetsen, zonder na te gaan in hoever ze met sociale veranderingen samenhangen. Dat ware weer een andere geschiedenis...

De geesteshouding van het classicisme, van Malherbe tot Dryden, kenmerkt zich door het geloof aan de noodzakelijkheid van een heerschend, regelend eenheidsbeginsel. De renaissance was een organische bloei van leven geweest, ongebonden, vol verscheidenheid in zijn lente-overvloed. Daarna voelde het classicisme behoefte aan een vastere norm. De geweldige krachtsuitbreiding moest orde worden opgelegd. Bezinning volgde op jeugdigen roes. Er werd gesnoeid en geschikt. De speelsche uitrankingen van natuurgewas moesten zich voegen naar de eischen van den leiboomenstijl. Had de renaissance aanleuning gezocht bij de oudheid, nu werd die oudheid de dogmatische maatstaf, de poëtische leer van Aristoteles en Horatius een evangelie. In het leven werd naar de wet gezocht, het leven werd aan de wet onderworpen, het heele leven werd gezien in verband met een regelend eenheidsbeginsel.

In den mensch en buiten den mensch. In den mensch was dat de rede. Zij was voor Descartes het menschelijke bij uitnemendheid, datgene wat alle menschen gemeen hebben. Corneille oordeelde, dat waar Aristoteles' openbaring zweeg, de vraagstukken moesten opgelost door 'la raison naturelle'. En bij Boileau luidde het opperste voorschrift:

Aimez donc la raison; que toujours vos écrits
Empruntent d'elle seule et leur lustre et leur prix.

Het regelend eenheidsbeginsel buiten den mensch: de wereld verschijnt als een architectonisch samenstel; God regeert in de natuur zooals de Monarch in de maatschappij; en in het rijk des geestes troont de Idee, - dat wil zeggen: het voornaamste in de dingen is datgene waardoor ze onder één gezamenlijk woord kunnen vereenigd worden.

Hoe zulk een opvatting op den literairen vorm inwerkt is gemakkelijk na te gaan. Orde veronderstelt hiërarchie: het kunstgewrocht is een architectuur, waarin alle onderdeelen streng ondergeschikt worden gemaakt aan de hoofdzaak, de bijzonderheden zijn er alleen nog als teeken van het essentieele. Overal wordt het enkele en eigenaardige herleid tot het type en het algemeene. De kunstvormen worden beschouwd onder de categorie van Het Schoone, begrip van een centrale, alles-doorzielende wetmatigheid. De behandeling van de taal wijst op dezelfde neigingen: de al te speciale woorden vallen weg, de bouw van

den volzin wordt door het logische denken bepaald, - in de periode wint het rythme aan breedte maat, èn door de beteugeling van het vrije leven, èn door het ondergeschikt maken van alle bijzonderheden aan het hoofdzakelijke.

Zoo het classicisme. Maar een kracht in de renaissance ontbonden werkte stil door: trek naar onbevangen onderzoek, critiek, vorschende wetenschap. En toen die kracht voldoende had doorgewerkt, kon ze het overwicht aan een nieuwe geesteshouding verzekeren, die van de 18de-eeuwsche verlichting, in Engeland, Nederland, Duitschland, Frankrijk. De verlichting houdt vast aan de rede, maar geeft haar het karakter van een proefondervindelijk werktuig. Ziedaar het cardinale punt. Het redeneerend verstand, dat niet van een Idee uitgaat, maar onbevooroordeeld naar nieuwe waarheden rondtast, buiten elke overlevering om, dat wordt nu het kenteeken van het menschelijke en de bron van alle kennis. Bij Descartes was er nog een dualisme tusschen de ingevingen van de rede en die van de godsdienstige openbaring: dat verdwijnt nu in het Godgeleerd-Staatkundig Vertoog van Spinoza (1670), waarna Leibniz het begrip van de eenheid der menschelijke gedachte ruimer uitbouwde, terwijl Newton, in zijn *Philosophiae naturalis principia mathematica* (1786), de wet bracht die het geheele wereldstelsel voor de eenige rede begrijpelijk maakte, en Gods hand ter verklaring overbodig. Op het eind van de 17de eeuw wist John Locke dan in zijn ervaringsphilosophie de theorie der verlichting volledig uit te spreken, op het gebied van de kennisleer en de psychologie (*An Essay concerning Human Understanding*, 1690), van het recht en de politiek (*Treatises on Civil Government*, 1690), van de opvoedkunde (*Some Thoughts concerning Education*, 1693) en van den godsdienst (*The Reasonableness of Christianity*, 1695).

De menschelijke rede als middel van navorsching was tot meerderjarigheid en zelfbewustzijn gekomen. Zij zocht haar eigen wetten te ontdekken, daaruit de beginselen van doen en laten af te leiden, zonder een anderen rechter over zich zelf te erkennen. De vooruitgang van de wetenschap had het gezag van de oudheid geknakt: van Locke tot Voltaire en Lessing moest alle traditie voor de oppermacht van het redeneerend intellect wijken.

Van den godsdienst hield men alleen die bestanddeelen over, die met het gezond verstand overeen te brengen waren. Dat gezond verstand was alle menschen gemeen: tegenover geloofsverdeeldheid mocht men dus verdraagzaamheid en broederlijkheid preeken. De Godheid werd een 'redelijk' wezen, terwijl ook het natuurlijke met het redelijke vereenzelvigd werd. De overtuiging, dat natuur en Godheid niet anders dan eensluidend met de rede konden zijn, leidde overigens tot een nogal oppervlakkig optimisme: geloof dat een op zielkunde steunende opvoeding voldoende was om het zedelijke en sociale leven vorm en richting te

geven, - geloof ook dat in de wereld alles geregeld was volgens het plan van een uiterst verstandige Voorzienigheid. Van dat geloof in de volkomenheid en de doelmatigheid der cosmosinrichting worden wellicht de koddigste staaltjes gevonden in de *Etudes de la Nature* van Bernardin de Saint-Pierre (1784). Mag ik er terloops enkele uitpikken, om U althans een rustpunt in dit abstracte vertoog te gunnen? Waarom, b.v., staan de vuurbergen langs de kusten van de zee? 'Si la nature n'avait allumé ces vastes fourneaux sur les rivages de l'Océan, ses eaux seraient couvertes d'huiles végétales et animales ... La nature purge les eaux par les feux des volcans ... Elle brûle sur les rivages les immondices de la mer.' Waarom heeft de koe vier uiers, terwijl ze toch maar één kalf draagt en zelden twee? 'Parce que ces deux mamelles superflues étaient destinées à être les nourrices du genre humain'. Waarom is het schuim van de golven wit? 'La nature oppose sur la mer l'écume blanche des flots à la couleur noire des rochers, pour annoncer de loin aux matelots le danger des écueils.' Waarom eindelijk zijn de vlooien bruin? 'Les insectes qui attaquent nos personnes mêmes, quelque petits qu'ils soient, se distinguent par des oppositions tranchées de couleur avec celle des fonds où uils vivent... Les puces se jettent, partout où elles sont, sur les couleurs blanches. Cet instinct leur a été donné afin que nous puissions les attraper plus aisément.' Ik weersta aan de verzoeking niet, om even dit nog aan te halen: 'Le melon a été divisé en tranches par la nature afin d'être mangé en famille; la citrouille, étant plus grosse, peut être mangée avec les voisins.'

Indien ik een oogenblik bij zulke uiterste voorbeelden blijf staan, dan is 't ook wel om U als in een vergrootglas te doen zien, hoe de verlichting de ruimte van den blik kon verengen. Ze heeft een groot deel van de 18de eeuw een aanschijn van armoedige nuchterheid gegeven. Ze schakelde te gemakkelijk het onbekende uit, en ze stelde het redelijke in de plaats van het volmenselijke, dat niet altijd redelijk mag heeten; ze bracht niet al 's menschen krachten gelijkelijk in werking. Ze bleef doof tegenover het innerlijkste leven van de ziel en de rijke bronnen van het onbewuste. De 18de eeuw, tot tegen 1770 ongeveer, is bij uitstek een eeuw van proza geweest. Ze zegevierde in de sceptische satire van een Swift of een Voltaire; haar lust in psychologische ontdekkingstochten heeft haar met Defoe, Richardson en Fielding, Prévost, Choderlos de Laclos, Betje Wolff en Aagje Deken, gemaakt tot de eerste eeuw van den modernen roman. Maar het rijk van de diepste, de geheime roerselen van 't menschelijke wezen bleef haar gesloten, zooals ze het mysterie uit de natuur wilde bannen. Haar beeld van de wereld was zelfs niet meer een architectuur: het werd een machine. Het mag nog een troost heeten, dat bewondering voor de voortreffelijkheid van die machine ook een gevoelselement in zich borg, en nu en dan

aanleiding gaf tot eenig lyrisme, maar dat geschiedde slechts in zeldzame oogenblikken.

Feitelijk was het eerst door een rechtstreeksche reactie tegen de verlichting dat de mensch zich weer uit haar nauwe begrensdeheid kon bevrijden. Hij besepte eindelijk, dat ze den volledigen mensch niet uitdrukte. Al wat in hem in bedwang werd gehouden moest noodwendig weer losspringen, hij kon niet langer slechts op zijn bewuste verstand teren, hij voelde weer het oneindige in zich en buiten zich.

Die reactie was de romantiek.

We kunnen ze, in negatief opzicht, vooreerst noemen reactie tegen het intellectualisme, reactie van het gevoel, met het minder duidelijke van zijn omtrekken, tegen het bepaalde van de rede. Maar zoo zeggen we niet genoeg: positief genomen beantwoordt de romantiek aan een opvatting van leven en wereld, die tusschen ± 1770-1840 de overheerschende is, op alle gebieden van de geestesbedrijvigheid. Ze ontwikkelt zich en breidt zich uit, ze neemt de meest verschillende vormen aan, en het is juist doordat ze zeer ongelijksoortige verschijnselen omvat, dat er aan het woord romantiek zooveel beteekenissen worden gehecht. Maar de kern, het grondbestanddeel schijnt me wel dit te zijn: de opvatting van het Leven, niet meer als een mechanisch en redelijk iets, maar als een organische werkzaamheid, die breeder dan de rede is en niet tot de rede herleid kan worden.

Het Leven in en buiten den mensch.

In den mensch wordt aan de vormen van het onberedeneerde leven het overwicht gegeven: aan het instinct, het onbewuste, de ziel als zin van het oneindige, aan het ongebonden gevoel, den hartstocht die over het wijze beleid heenstormt, - in den geest zelf: aan de fantasie of vrije verbeelding.

Een in 't oog vallend gevolg van die opvatting is dat ze de natuurlijke ontwikkeling van het modern individualisme sterk in de hand werkt. Want de rede is wat de menschen vereenigt, zij is feitelijk dezelfde voor allen. Het gevoel mist die scherp geteekende lijn, het is omwasemd en omdoezeld van een eigen atmosfeer, het heeft allerlei doorelkaarvloeiende, onvatbare schakeeringen, die zich niet door de duidelijkheid van een enkel woord laten uitdrukken: het gevoel is persoonlijk.

Buiten den mensch, in de natuur en de maatschappij, heerscht dezelfde opvatting: het Leven als ongeordende macht, die meer is dan ons verstand in zijn vakjes kan inperken, de geheime groeikracht die in de dingen van binnen naar buiten werkt, de dingen van binnen naar buiten boetseert. Zooals dat Leven in den geest alle intellectualisme overschrijdt, zoo is het in de wereld het tegendeel van alle mechanisme. Het is het wordende, niet het als áf en voltooid gegevene. Het is de innerlijke, organische, duistere macht die scheppend synthesis voortbrengt,

tegenover de mechanische constructie die uiterlijke deelen ineenzet.

In de tweede helft van de 18de eeuw en het eerste derde van de 19de kreeg die opvatting van het Leven de bovenhand in de biologische wetenschappen, met het vitalisme dat door de geneeskundige school van Montpellier, o.m. door Bordeu, Grimaud en Barthez werd geformuleerd, en dat zich dan verder over Europa uitbreidde.

Het Leven is in zijn essentie onbegrepen. Aan het mysterie in den mensch beantwoordt het mysterie in de wereld. Aan het individualisme van den mensch beantwoordt ook het individualisme van de dingen. Want het Leven is een immanente kracht. De dingen worden niet gevormd naar een platonische idee die er buiten bestaat, en waar ze hun algemeenheid aan ontleenen, maar door den blinden drang die binnen in de dingen woont en streeft. Van ieder ding wordt dus het eigene gezien, 'das Charakteristische', veelmeer dan dat de dingen gezien worden in verband met de vereenigende idee van het Schoone. Rijker dan het Schoone lijkt den romanticus het kenmerkende, de veelzijdigheid en verscheidenheid van het eigenaardige. Het beeld van de wereld als een redelijk en architectonisch geordend geheel maakt plaats voor dit andere: een samenstel van spontane krachten, die in botsing met elkaar kunnen komen. En zoo wordt in de natuur evenals in het gemoed een groote rol toebedeeld aan het tragische of pathetische, het wilde, grillige, vreemde, het geheimzinnige.

Dat Leven is het ook dat door de romantiek in de maatschappij wordt waargenomen: de maatschappij is geen mechanisme, maar wordt in bestand gehouden en ontwikkelt zich door een eigen groeikracht, die niets te maken heeft met de logische rede, eerder van dezelfde soort is als in de natuur. Het echte is wat zich onder de werking van zich vanzelf opdringende, gezamenlijke levensnoodwendigheden heeft gevormd, de ongeschreven traditie, het dieper gestuw van het gemeenschappelijke, niet de letter van wet of recht door menschelijke schrandigheid opgesteld. Niet b.v. het mechanische in den Staat, maar het organische in de Natie. Vandaar dat geloof aan een 'volksziel', waarvan de taal en de mythe uitgaan, het essentiele wezen van de nationaliteit, centralen focus die zijn warmte in alle geledingen uitzendt, - dat geloof dat alle nationale bewegingen gekleurd heeft. Vandaar ook die belangstelling in literaire voortbrengselen, die uit het naïeve instinct van velen gegroeid schenen, het lied, de legende, gehouden voor uitingen van de 'volksziel'.

Het romantische gevoel bevorderde dus het nationale gevoel, dat eerst wel tegenstrijdig lijkt met het individualisme, maar ten slotte niet anders is dan het individualisme der volkeren. De verenkeling der persoonlijkheid vond trouwens gaarne een tegenwicht in dat belijden van een volkseigenheid. De nationaliteiten zochten dan in eigen verleden den 'natuurlijken' grond-

slag waarop ze haar eigen leven konden opbouwen. En dit verklaart voldoende de aanzienlijke beteekenis welke in dien tijd den historischen roman toekomt.

Om dit even samen te vatten: de verlichting beschouwde geest, heelal en maatschappij als een mechanisme waarvan alle bestanddeelen door het bewustzijn uiteengenomen en ineengezet konden worden; de sociale en zedelijke werkzaamheid, tot den godsdienst toe, herleidde ze tot de berekeningen van de 'rede'. Voor de romantiek zijn geest, heelal en maatschappij organismen die zich ontwikkelen door de spontane en onbewuste werking van de innerlijke levenskracht, die vrij moet blijven.

Die opvatting van het Leven openbaart zich nu in bijzondere verhoudingen: een zeker gebrek aan evenwicht in den mensch, en een zeker gebrek aan evenwicht tusschen den mensch en zijn omgeving.

Voordat ik dit nader toelicht, zij het me veroorloofd er nog eens attent op te maken, dat ik hier voorloopig niet anders beproeven wil dan een soort van morphologie der romantiek te ontwerpen, zonder in te gaan op het verband tusschen de geestesfeiten en de sociale geschiedenis. Dit zou een veel ingewikkelder en ruimer onderzoek eischen. Het hoeft geen bewijs, dat het begeven en breken van oude maatschappelijke structuren onder de spanning van den capitalistischen groei, het streven en de zegerijke opkomst van de bourgeoisie, de omwenteling die er de politieke uitwerking van was, dit alles zijn weerslag had op geest en gemoed. Het rukte menige overgeleverde waarheid uit haar voegen, veranderde vele waarden, opende onafzienbare mogelijkheden: het wekte tegelijk energie en hoop, onrust, twijfel en teleurstelling, - onbeperkt verlangen, en, naarmate dat verlangen wijder en vuriger was, ook wel pijnlijker gevoel van onmacht. Niemand zal de noodzakelijkheid van een dergelijke studie loochenen, doch het is niet wat ik hier verrichten wil: thans is het me er alleen om te doen, niet de oorzaak van die psychologische toestanden op te sporen, maar er de verschillende vormen van te onderscheiden en tot hun psychologische eenheid terug te brengen.

Het geloof aan het vrij zich ontwikkelend innerlijke, met al het onberekenbare dat het in zich sluit, buiten den greep van de één-makende rede, dat moest wel veel conflicten in den mensch zelf scheppen. En het geloof dat ook in de wereld zulke zich zelf bepalende, onberekenbare krachten aan het werk en soms in strijd met elkaar zijn, dat moest voor gevolg hebben, dat, zooals de harmonie in den mensch, ook de harmonie tusschen mensch en wereld dikwijls verbroken was. Beide verschijnselen hangen samen: het beeld van den innerlijken mensch en het beeld van de wereld weerspiegelen elkaar, - aan de breuk tusschen individu en omgeving beantwoordt de breuk in het individu zelf.

Vandaar al die gedaanten van de romantische verdeeldheid: die zwaarmoedigheid van hem, die zich altijd eenzaam weet en in zijn binnenst gaat graven; vandaar die zelfontleding, die onzekerheid, dat bitter of tragisch besef van onevenredigheid en tegenstrijdigheid tusschen hart en brein, tusschen wat men zijn kàn en wat men bereikt, tusschen werkelijkheid en ideaal. Vandaar die opstand tegen de domme vastheid van het bestaande, tegen de actueele maatschappij, dat heimwee, die Sehnsucht, dat zich opsluiten en soms zich verliezen in den innerlijken droom, die verheerlijking van wat vèr af ligt in den tijd of in de ruimte, - schoonheid van vreemde landen waar de mensch als dichter bij zijn oorspronkelijke gaafheid verschijnt, schoonheid van een verleden, waarin hij minder benauwd door sociale regels zijn krachten en passies vrijeren loop mocht laten, schoonheid van een messiaansch rijk der toekomst door de verbeelding opgetooverd. Zoo kon de romantiek tegelijk reactionair zijn als ze achter zich, en revolutionair als ze voor zich uit keek. In beide gevallen wilde ze aan de realiteit ontsnappen. Ze vluchtte naar verleden of toekomst, naar een gouden tijd, naar het Oosten, anywhere out of the world, naar de 'paradis artificiels', of naar de natuur, beschouwd als het tegendeel van de maatschappij. En als de mensch niet vluchten kón, dan keerde hij zich met oproerigen wil tegen al wat hem bekneld hield in harde omheining, wreekte hij zich over al wat hem kwetste, leverde hij de satire van politieke machten of zedelijke conventies. In den romantischen humor, die ieder ding te zamen ziet mèt zijn tegenstelling, schuilt ten slotte een bedekte satire van het zijnde, terwijl in de romantische ironie een bedekte satire schuilt van eigen verscheurdheid.

Ik heb getracht, de bizondere sfeer van den romantischen geest te kenmerken, in zijn verscheidenheid en zijn samenhang. Ik geef dit voor wat het is: een ruwe schets. Natuurlijk vertoont zich die romantische geest op verre na niet altijd onvermengd. Het zal van mij hier niet verwacht worden, dat ik hem in zijn wording, zijn bloei en zijn verder verloop zou schilderen. Een paar uurtjes waren niet voldoende om die ontwikkeling zelfs maar in vluchtige lijnen voor te stellen. Ik wil hier slechts, zeer in 't algemeen, op de groote phasen wijzen.

Van 1750 tot 1770 ongeveer is het nog, midden onder de verlichting, een gisten, een broeien, een kiemen, bij Jean-Jacques Rousseau, Macpherson, Walpole, Percy, Herder.

De twintig volgende jaren, met de Sturm-und-Drang-literatuur in Duitschland, het werk van den jongen Goethe, dat van den jongen Schiller, de gedichten van Burns, zijn het tijdperk waarin de voornaamste karaktertrekken van de nieuwe beweging aan duidelijkheid winnen, en dat, zoo men wil, de praeromantiek mag genoemd worden.

Sedert omstreeks 1790 begint de rijke bloeiperiode van het romantisme. Daar treedt het geslacht op, dat gaat van Jean-Paul Richter, geboren in 1763, tot Hoffmann, geboren in 1776, en waarvan, tusschen die twee, als typische vertegenwoordigers mogen genoemd worden, chronologisch gerangschikt: Aan Radcliffe, Madame de Staël, Chateaubriand, de gebroeders Schlegel, Schleiermacher, Hölderlin, Wordsworth, Hegel, Beethoven, Walter Scott, Novalis, Coleridge, Tieck, Schelling, Turner, Constable, - een geweldige oogst van genialiteit! Toen werd de romantische theorie, de romantische wijsbegeerte uitgewerkt, bemachtigde het romantisme alle gebieden, de godgeleerdheid, de geschiedenis, de taalkunde, het recht, de muziek, de schilderkunst.

Om een denkbeeld van het tweede romantische geslacht te geven, zij het voldoende de volgorde na te gaan van de mannen, die geboren werden in de twintig jaren strekkende van 1783 tot 1803: Stendhal, Jakob Grimm, Uhland, Eichendorff, Schopenhauer, Byron, Lamartine, Grillparzer, Géricault, Shelley, Keats, Carlyle, de Vigny, Schubert, Heine, Leopardi, Mickiewicz, Michelet, Balzac, Delacroix, Poesjkin, Lenau, Hugo, Mérimée, Emerson. Bij sommigen onder hen is de romantiek reeds doormengd met bestanddeelen, die haar verloochening zouden worden. Want een nieuwe geest begint door te breken en veld te winnen, de realistische, critische, wetenschappelijke. De romantiek moet zich al verdedigen, neemt wel eens de houding aan van een reactie tegen de wassende strooming.

Na 1840 mag men vaststellen, over 't algemeen, dat niet meer de romantische maar de positieve geest overheerscht en den toon aangeeft. De romantische heeft echter niet afgedaan. Er is geen grens meer te trekken: wie zijn verdere wisselwordingen beschrijven wilde, zou hem tot in den tegenwoordigen tijd moeten volgen.

Het spreekt vanzelf, dat ik er niet aan denken mag me op dat terrein te wagen. Ik besef duidelijk dat ik zoo al vervelend genoeg ben geweest, en verzoek U, me te willen verontschuldigen, voor het al te schetsmatige en droge van deze uiteenzetting. Voordat ik dit onderwerp uitkoos, had ik moeten overwegen, welke een moeilijke taak het was, in zulk een kort bestek een stuk wemelende geschiedenis van Europeesche gedachte en Europeesch gevoel samen te dringen. Er komt nog dit bij, dat me gevraagd werd, den tekst van deze mededeeling ter publicatie in de Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde af te staan. En dat valt nu niet te verhelpen: een geschreven lezing is geen voordracht meer, wordt een tijdschriftartikel, mist de levendigheid van het gesproken woord, is gedachte die reeds vastzit. Zoodra ik de pen ter hand neem, ga ik zooveel mogelijk condenseeren, ten deele omdat dat zoo in mijnen aard ligt en ten deele uit luiheid. Ik beken overigens, dat ik me vast had voorgenomen, van alle stijl-bloemetjes af te zien, om alleen

de hoofdlijnen van mijn betoog te laten spreken, zoo naakt als dat maar kon. Die behandeling biedt weinig aantrekkelijks aan voor wie geen bijzonder belang in het onderwerp zelf stelt. Maar ze kan eenig voordeel hebben voor degenen, die hetzelfde veld als ik beploegen, en die wellicht in mijn poging om het romantische verschijnsel samen te vatten, aanleiding zullen vinden om beter werk te leveren dan het mijne. Ik hoop dat de anderen zoo goedgunstig zullen zijn, me mijn 'self-indulgence' te vergeven, en ik zeg hun hartelijk dank voor de welwillende aandacht waarmee ze mij hebben laten uitpraten.

Bijlage III. Verslag van de secretaresse.

Het einde der vorige jaarlijksche Vergadering - waarvan U het verslag in onze 'Handelingen' hebt kunnen lezen - was niet het einde van het samenzijn der leden. Een groot aantal van hen vereenigde zich om zes uur aan een maaltijd, die ditmaal - de Maatschappij houdt van afwisseling - in 'Het Hof van Holland' te Noordwijk plaats vond. Dit middagmaal werd opgeluisterd door de opvoering van het 'Tafelspeelken' 'Paris Oordeel', van P.C. Hooft. Bij gebrek aan ruimte in de eetzaal, had de voorstelling in den tuin van het restaurant plaats, alwaar de toeschouwers zich, tusschen twee gerechten in, verzamelden. Hoewel de hooge personages, na zooveel eeuwen door Hooft's geest wederom te samen geroepen, weinig vertrouwd konden zijn met de grilligheden van het Nederlandsche klimaat, en met de omgeving waarin zij zich verplaatst zagen: een gemoedelijk dorpstuintje, had dit alles op hun stemming geenerlei invloed. Koude en stormwind vermochten nòch Paris van zijn belangwekkend oordeel af te leiden, nò den onderlingen naijver der godinnen te bekoelen.... feiten die tot allerlei wijsgeerige bespiegelingen aanleiding zouden kunnen geven, waartoe het echter hier geenszins de plaats is.

Na den gewonen vacantielijd riep het Bestuur de leden den 10^{den} October wederom bij elkaar, voor de eerste Maandvergadering in het nieuwe vereenigingsjaar. De aftredende Voorzitter de Heer Dr. J.L. Walch, opende deze bijeen komst met een woord van welkom tot de, in de jongste Jaarlijksche Vergadering gekozen leden, van wie eenigen thans aanwezig waren. Daarna droeg hij zijn functie over aan den Heer Dr. Ph. S. van Ronkel, die zich, op verzoek der Vergadering, bereid verklaarde het voorzitterschap te aanvaarden. De nieuw-benoemde Voorzitter sprak eenige hartelijke woorden van dank en waardeering tot zijn voorganger, den Heer Walch, voor de groote toewijding waarmede hij zijn taak vervuld heeft. Hierop deelde hij mede dat alle nieuwgekozen gewone leden der Maatschappij, op één na, en alle buitenlandsche, hun benoeming aannamen en dat van de laatsten de Heeren Dr. Bruno Becker en Dr. M.J. van der Meer, de rechten en verplichtingen der gewone leden aanvaardden. Daarna ging de Vergadering over tot de verkiezing van

leden in de Commissies voor Taal- en Letterkunde en Geschied- en Oudheidkunde. Zij herkoos voor de eerstgenoemde Commissie de aftredende Heeren Dr. G.G. Kloeke en Dr. A. Beets en voor de tweede de aftredende Heeren Dr. P.J. Blok en Mr. J.C. Overvoorde.

Ook de volgende Maandvergaderingen hadden geregeld plaats en, tot zijn voldoening, vond het Bestuur steeds sprekers bereid om daarin voordrachten te houden.

Den 10^{den} October hield Mevrouw W.L. Boldingh-Goemans een lezing getiteld: 'Beschouwingen over Dichtkunst; gevolgd door een bespreking van den dichter Jan Prins (C.L. Schepp) en zijn bundels: 'Tochten' en 'Getijden'.

'Laat de Menschheid komen tot de schoonheid van het poëtisch leven en het zal onnoodig zijn haar daarna in te leiden tot een deugdzaam leven', schreef Georges Duhamel, eenigen tijd geleden in zijn 'Propos Critiques'. Wij willen, aldus spreekster, deze uiting wat nader beschouwen. De taak van het lyrisme zal zijn aan de eenvoudigste ziel, de grootschheid, de schoonheid en de liefelijkheid van haar eigen bestaan te leeren vermoeden en een ieder er toe te brengen zijn leven lief te hebben, te doorgronden en te verruimen. Deze taak ligt niet beneden de waardigheid, noch den oorsprong van het lyrisme. Zóó wordt de lyrische kunst eene inleiding tot het poëtisch leven.

Er is geen sprake van didactiek, noch van moraal: de wensch dat de dichtkunst tot opvoedingsmiddel der menschheid moge worden, beteekent niet, dat zij dan tevens moet worden afgeleid van hare goddelijke nutteloosheid, die haar kenmerkende eigenschap blijft. De behoefte en het doel van den lyricus was toch immer zich te uiten, mede te deelen van zijn rijkdom en wat is poëzie ooit anders geweest dan een groote liefde, ontbloeiende in schoone beelden.

Ten allen tijde zijn er groote inleiders geweest tot het poëtisch leven; doch de dichtkunst der jongeren is uitsluitend lyrisch, dat wil zeggen: zij is een zang, die geen andere eigenschappen heeft, dan te zijn een uitstorting van alle gevoelens, van alle gedachten, die het leven verheerlijken of verdiepen. Een groot lyrisme, zonder rhetoriek, dat is de kunst waarvan de jongeren droomen; uit angst voor groote gebaren en theatrale uitingen, zoeken de dichters naar een fijn ingehouden kunst.

De leidende gedachte, die door de hedendaagsche dichtkunst gaat, is er een van vreugde, d.w.z. een zoeken naar de diepere vreugden des levens. Een wonder is het niet, dat in deze bruisende tijden van ontwaken, denken, ontplooiën van geestkracht, van nieuw religieus leven, van zoeken en van menschenlijke bewustwording, van 'lyrisme' in één woord, de vreugde zegeviert! Doch deze vreugde is van diep-ernstigen aard en haar weg leidt tot het volmaakte, haar voedsel is uit de eeuwigheid!

In dit opzicht zou dus Pascal een tijdgenoot kunnen zijn, de

grootste en reinste denker der 17e eeuw. In hem en door hem, door het uitbarsten van den tweestrijd in deze groote ziel, van den ouden en den nieuwen geest, is het volmaakt modern ideaal voor de eerste maal in al zijn volledigheid uitgesproken. Pascal is een dichter-denker van het synthetisch tijdperk.

We weten het reeds lang, de formule 'l'Art pour l'Art' is vervangen door 'l'Art pour la Vie', want de kunst is ten slotte het leven zelve, zuiverder, inniger en waarachtiger door den kunstenaar voor ons weergegeven, opdat de menschheid zich bewuster moge worden en getroost, verheerlijkt, verder moge gaan.

Het bewuste leven der kunst houdt een nieuwe vertaling in van het 'Ken u zelve'. Tevens vraagt het aandacht voor het leven, bewondering en liefde.

Met aanhalingen ontleend aan Allard Pierson en Albert Verwey, lichte spreekster hare bedoelingen nader toe.

Het ijdele weten, de opinies, de handigheid alléén maken het leven bloedarm. Voelen moeten wij, begrijpen en doorgronden, onszelf en anderen, om tot poëtisch leven d.i. geluk te komen.

En de kunst moet mede opvoeden, want naarmate de oogenblikken van dieper begrip en zuiverder voelen menigvuldiger worden, leiden we ons zelf op tot vollediger mensch.

De menigte moet leeren luisteren en de tijd is voorbij, waarin de dichters zich opsloten en terugtrokken in eenzaamheid, om van uit de hoogte minachtend neer te zien op de menigte. Zij willen nu niet meer inslapen onder den Boeddhistischen cederboom, terwijl zij voor de zooveelste maal de gebeden prevelen der menschelijke wanhoop, of het verlangen uitzingen naar de verloren paradijzen van hun dromen. Dit alles behoort tot een overwonnen tijdperk.

Het nieuwe gedicht is niet anders dan een levensbeweging in verband met alle andere bewegingen van universeel leven en voortaan bestaat er tusschen den dichter en zijn tijd, een trillend elkaar doordringen, waaruit hymnen geboren worden, die overloopen van de diepere vreugde, die den dichter deelachtig werd doen hij eindelijk zijn tijd begrepen en omhelsd had.

De lyrische kunst is als het geloof: een verheerlijking, een innerlijke exaltatie. En geëxalteerd zijn, beteekent niet kreten van enthousiasme uiten, of luidruchtig zijn. De exaltatie, die ontstaat uit het begrip van het leven, is een lyrische toestand van een ongekende volheid en weelde. En waar de dichtkunst in haar hoogste beteekenis is: een verlangen, een brug, evenals het gebed, naar het hoogere, daar heeft de dichter ook een religieus karakter gegeven aan zijn ingevingen, al repte hij nooit van God noch relegie.

In zulk een optimisme is noch vroolijkheid noch geestigheid, het is de *inspanning*, die zich met vreugde tint. En deze vreugde is geen voorbijgaande stemming, maar een blijvende

toestand; zij is te vinden nóch in rijkdom, liefde, talent, of roem, zij is niet in den tijd, zij is alleen in ons.

Na deze inleiding vroeg spreekster aandacht voor den dichter Jan Prins, pseudoniem van C.L. Schepp.

Deze dichter behoort tot de groep, die omtrent 1910 aan het woord kwam. Hij is uitermate representatief voor het tijdperk volgend op dat van P.C. Boutens, Henriëtte Roland Holst en J.H. Leopold. Jan Prins was een der dichters uit de 'Noordwijker Kamer', zoogenaamd; hij publiceerde zijn eerste gedichten in 'De Beweging'.

En hij was een dergenen, waar spreekster op doelde toen zij in hare inleiding sprak van dichters, die een algemeen dichterschap tot leuze hadden, die de dichtkunst dadenrijk wilden en gedichten schreven, die zich wenden tot het volle leven.

Toen zijn eerste bundel 'Tochten' verscheen, bleek Jan Prins onmiddellijk als dichter reeds een volmaakt vorm te hebben, bovendien krachtig en kuisch, was dit werk een wonderbaarlijke vereeniging van machtig voelen, cosmisch levensbesef, dankbaarheid en jubel-lust om het leven.

Doch meen niet dat hiermede bedoeld wordt een oppervlakkige tevredenheid, een kinderlijke blijheid, neen, een diep-bewuste, moeizaam verworven vreugde, die eerst ontstaan kan nà de overwinning op den alledaagschen levensstrijd, een hooge blijheid, die we nà verwant achten aan de diepste vreugde waarvan Boutens gewaagt.

Men proeft door deze eerste verzen den ziltten zeewind, die om hem heen woei, als hij, bij dag of nacht op de brug van zijn schip stond en alleen in de groote oneindigheid tusschen zee en lucht, zijn zangen overdacht.

Wat een fijne zintuigen stonden hem ten dienste, welk een macht over het woord en het rythme, ook waar hij Indië's landschappen of den inlander uitbeeldt. De inlander is een stille schoonheidsgenieter: zoo zal Jan Prins hem volkomen doorvoelen, als hij een Javaansch dansfeest beschrijft in den tweeden bundel: 'Getijden'. Wat een klank en welk een ontroering bracht hij ook hier weer in! In de eerste vier sonnetten zingt de teederheid en innigheid eener prachtige liefde, doorleefd toen de dichter 'Haar' gekozen had, wier jonge blijdschap licht en zacht straalt in den bouwval dezer oude wereld. Hoe mooi en lichtend hij haar ziet wordt ons dichterlijk verhaald in 'Het Antwoord'. Alles in dezen bundel spreekt van liefde. Wat een verrukkelijke mengeling van natuurindrukken en menselijkheid, altijd weer vinden we dat rijk-ontroerende zoo tusschen de beschrijvingen door. Zou niet het dubbele leven, dat samengaan van twee zeer verschillende werkzaamheden des geestes, het praktische en exacte weten, het vrije leven van den zeeman, en het hoogere gespannen leven van de ziel en de zinnen dat den dichter kenmerkt, Jan Prins tot zulk een heerlijk-sterken en zuiveren kunstenaar

hebben gemaakt? Deze dichter, aldus besloot spreekster, mag dan ook genoemd worden als een voorbeeld van intens leven, en kunstwerken als de zijne kunnen een inleiding worden tot de schoonheid van het poëtisch leven voor de menschheid.

Den 7^{den} November sprak de Heer Dr. C. de Boer over: 'De 'derde trede' der Romaanse linguïstiek'.

Spreker ving aan met op te merken, dat zich gedurende de laatste jaren in de methode der Romaansche linguïstiek wijzigingen beginnen af te teekenen, belangrijk genoeg om te mogen spreken van een nieuwe phase in die studie. Het eerste tijdperk is dat der voortrekkers, met Diez als de leider; het tweede is dat hetwelk gedomineerd wordt door Gaston Paris. Naar spreker's meening heeft dat tijdperk ons weinig werkelijk nieuws meer te vertellen en mogen zijn methoden en zijn tijdschrift, de *Romania*, als reeds verouderd worden beschouwd. Een nieuw linguïstisch tijdschrift staat dan ook op 't punt opgericht te worden. De nieuwe orienteering is het duidelijkst zichtbaar op 't gebied der semantiek en etymologie, op dat der dialectologie en op dat der syntaxis. Wat die beide eerste betreft, hierbij spelen de talrijke moderne taalatlanten een groote rol. De studie van het aldus opgeteekende materiaal heeft ons in staat gesteld, zooals nader werd aangetoond, vele vraagstukken der dialectologie op te lossen of althans scherper te formuleeren. Voor de semantiek en de etymologie is het belang dier atlanten nog grooter gebleken, dank zij de methoden van onderzoek, toegepast door prof. Gilliéron en zijn leerlingen. De resultaten daarvan, van welke talrijke voorbeelden worden gegeven om de nieuwe ideeën te karakteriseeren, hebben, niettegenstaande veel detailoverdrijving, de studie een nieuwe richting gegeven, welke spreker aldus formuleerde:

1. Bij het etymologisch onderzoek wordt thans aan den hedendaagschen toestand der verschijnselen een veel belangrijker plaats toegekend dan tot nu toe het geval is geweest; men heeft begrepen, dat zeer dikwijls het synchronistische als uitgangspunt moet genomen worden om het evolutieve te verklaren;

2. In de etymologie moet aan de beteekenis evolutie en aan ontleening dikwijls de plaats gegeven worden, welke de comparatistische methoden te uitsluitend aan de vorm-evolutie gaven, wat veel te simplistisch is.

Op 't gebied der syntaxis zijn de veranderingen niet minder groot, maar veel minder algemeen nog doorgedrongen. Hier formuleerde spr. aldus de nieuwe richting:

1. Erkenning van de volkomen gelijkwaardigheid der synchronistische syntaxisbeschrijving met de historische:

2. Het besef dat deze laatste de evolutie der constructies niet werkelijk zal kunnen verklaren en begrijpen, voor dat het wezen dier constructies, door de synchronistische syntaxisbeschrijving, zal zijn gevonden;

3. Het besef der noodzakelijkheid op die syntaxis-beschrijving der moderne taal de beginselen der algemeene linguïstiek en der taalpsychologie consequent toe te passen.

In bijzonderheden werd aangetoond hoe Prof. Brunot, in zijn monumentaal werk 'La Pensée et la Langue' heeft misgegrepen, door volkomen verwaarloozing van de studie van taalpsychologie en algemeene linguïstiek, en hoe daarentegen de beginselen, uiteengezet door De Saussure, en toegepast door diens leerlingen, meer en meer in staat blijken te zijn het noodige perspectief wèl aan te brengen. En ook hier zijn de veranderingen in de methode zoo belangrijk, dat ook hier de naam 'derde trede' volkomen gerechtvaardigd schijnt.

Spreker maakte van deze gelegenheid gebruik om scherp te protesteeren tegen de wijze waarop Brunot's werk bespot wordt, in een niet eens geestig boekje, door twee volkomen incompetent letterkundigen, wier namen lang vergeten zullen zijn, wanneer de naam Brunot nog onder de romanisten als een der grootsten genoemd zal worden, niettegenstaande de ernstige bezwaren welke men tegen het genoemde werk kan aanvoeren. Ten slotte merkte spreker op dat aan het begin van die 'derde trede' de twee mannen staan, twee Zwitsers, wier namen hij meer dan eens in zijn voordracht heeft genoemd: Gilliéron en De Saussure.

Den 12^{den} December hield de Heer Dr. G.G. Kloeke een voordracht over 'Taal en maatschappelijk milieu'.

Dat de taal van verschillende maatschappelijke milieus in uitspraak zeer belangrijk uiteenloopt, aldus spreker, is voldoende bekend. Wil men deze differentiatie zoeken te verklaren, dan zal men allereerst de expansieve kracht der verschillende milieus moeten meten en in 't bijzonder moeten nagaan of bij de taalverandering de eerste stoot uitgaat van boven, dan wel van onderen. Spreker heeft den indruk dat taalbeschouwing en taalonderwijs ten onzent veelal beheerscht worden door de meening dat de massa aangeeft, in welke richting de taal zich ontwikkelt. De onjuistheid van deze meening wilde spreker in zijn voordracht trachten aan te toonen. Hij ging daarbij uit van een door hem nader bestudeerd verschijnsel dat hij als klankoverdrijving aanduidde. Aan klankoverdrijving is het b.v. toe te schrijven, dat de Hagenaar zegt *polliesje*, *porsje*, *vacansje*, in plaats van politie, enz. Uit afkeer voor de uitspraak *koesier*, *huspot* enz. ontstaan vormen als *preutsch* (Fr. *preux*) en *Maleitsch* (voor Maleisch). Zulke vormen die door klankoverdrijving in het leven zijn geroepen, kan men ook 'goedbedoeld' of 'hypercorrect' noemen. Zuidhollandsche en Utrechtsche vormen als *wascht* voor wasch, *gast* voor gas, en *wegt* voor weg, hebben een hypercorrecte *t*. Hypercorrect is ook de *i* van *sicuur*, als reactie op platte vormen als *segaar* voor sigaar en *lekeur* voor likeur.

Spreker lichtte dit verschijnsel nog nader toe aan de hand van talrijke voorbeelden uit de omgangstaal, de dialecten en ook uit oudere schriftelijke bronnen. Hij kwam tot de conclusie, dat de neiging tot klankoverdrijving geenszins als een 'toevalligheid' is te beschouwen, maar dat ze integendeel een uitvloeisel is van een diep ingewortelde, algemeen menselijke neiging, een streven tot nabootsing van het superieure, dat noodzakelijkerwijs zijn weerspiegeling in de taal - dat uiterst gevoelige instrument der menselijke psyche - moet vinden. Deze neiging vloeit voort uit den standenstrijd, die men ter vermijding van niet ter zake doende associaties, wellicht beter als milieu-strijd zou kunnen bestempelen. Het stijgen op de maatschappelijke ladder gaat gepaard met toenemende innerlijke en uiterlijke verzorging, meerdere ingehoudenheid van onze zeden en gewoonten, cultiveering van den gentleman bij ons zelf en ons gezin, meerdere verzorging dus ook van onze taal. Zoodra zich bij den enkeling de neiging tot strakkere spanning der levenskrachten openbaart, komt - bewust of onbewust - de tendentie om die taal als voertuig zijner gedachten te kiezen, die men in de kringen waarin hij pleegt te verkeer, als de edelste, de zuiverste - en zoo men wil - de meest aristocratische beschouwt. Dat geldt evenzeer voor de milieus als voor de individuen. Een langdurige bestudeering van onze dialecten en hunne geschiedenis heeft spreker de overtuiging geschonken, dat de cultuurcentra het dialectleven in hoofdzaak beheerschen, en wat de neigingen van den enkeling betreft, spreker heeft bij de gesprekken die hij met dialect-sprekers uit de meest verschillende streken heeft gevoerd, steeds den indruk gekregen dat hij, die zich de cultuur-mindere gevoelt zich naar den meerdere richt, en nimmer omgekeerd.

De reactie tegen de verstarde schrijftaal van vóór 1880 en de meedoogenlooze spot, waarmede reeds Multatuli de taal zijner tijdgenooten hekelde, zijn historisch in alle opzichten gerechtvaardigd gebleken. Maar niet om het feit, dat er eene superieure taal bestond, waarvan leiders en voorgangers zich bedienden, doch om het feit dat deze taal het gedachtenvoertuig was geworden van kringen die in werkelijkheid niet meer superieur waren: ons Nederlandsch was het versteende omhulsel van een innerlijk vooze vrucht geworden. 'Weg met deze oude doodgravers-uniform, leve de vrije individualiteit' riepen de mannen van '80 en schiepen 'het proza, dat van uit de oneindigheid der kun stenaarsziel als een klanken-zee komt aanstroomen.' - 'Leve de vrijheid, weest natuurlijk' echoden enkele andere individualisten en ze construeerden een schrijftaal in hemdsmouwen: het 'schrijf zoals je spreekt'. De bedoeling was goed, maar in de geschiedenis zal deze creatie waarschijnlijk slechts vermeld staan onder de 'goedbedoelde' of 'hypercorrecte' uitwassen, die achteraf geen levenskracht bleken te bezitten. Al te vurig nagestreefde 'eenvoud' gaat immers ongemerkt over in gewilde natuurlijk-

heid en pedante précieuxheid. Moet het persoonlijk cachet in taal en stijl dan met geweld onderdrukt worden? Geenszins! Maar ‘quod licet Jovi, non licet bovi’ en ‘du sublime au ridicule il n'y a qu'un pas.’ Aan de besten moet ook hier weer de meeste vrijheid gelaten; of liever: w o r d t de meeste vrijheid gelaten, alle doctrinarisme ten spijt. Richtsnoer bij alle taalverandering blijft deze taal der ‘besten’. Hun taal vindt een meer of minder geslaagde weerklank in de taal der massa. Daarbij is van belang, dat alle milieus, groote zoowel als kleine, eigen toppen hebben en dat zeer superieure en invloedrijke milieus en langzame maar zekere ‘Fernwirkung’ op de minder expansieve uitoefenen. Het is dus een groote dwaling, te meenen, dat bij de taalverandering de meeste stemmen gelden. Het tegendeel is het geval. Evenals bij alle andere cultureele ontwikkeling, zoo ook bij de taalontwikkeling, bepaalt niet de meerderheid, maar een invloedrijke minderheid de richting, welke de latere generaties zullen (om niet te zeggen: willen) volgen.

Den 9^{den} Januari sprak de Heer Jhr. Mr. W.J.M. van Eysinga over: ‘Gelijkheid, overheersching en gemeenschappelijkheid in het recht der statenfamilie’.

Als men de handboeken over volkenrecht inziet, aldus ving spreker aan, dan krijgt men den indruk, dat de statenfamilie bestaat niet uit aan elkaar gesubordineerde, maar louter uit gecoördineerde grootheden: gelijkgerechtigde soevereine staten. Inderdaad vindt deze gecoördineerde constructie der staten veel bevestiging in het positieve internationale recht, dat een rechtsverkeer der staten alleen kent door vrijwillig samenwerken, van volkomen gelijkwaardige grootheden. Zoo kunnen gezanten en consuls slechts optreden met goetvinden niet alleen van den afzendenen staat, doch ook van den ontvangenden. Zoo is de internationale rechtsvorming (door tractaten) alleen mogelijk door samenwerking der staten en waarborgt de reciprociteit der tractaten de gelijkheid der staten ook onder vigeur der bestaande regeling. Zoo is aanvankelijk de arbitrage-procedure van haar begin tot haar einde afhankelijk van den vrijen wil der volkomen gelijke partijen.

Maar reeds in de handboeken komt geregeld een oogenblik, waarbij de gecoördineerde verbinding in een gesubordineerde overgaat, als men namelijk aan het oorlogsrecht toe is. Oorlog toch is, naar een zeer veel aangehangen opvatting, een volkomen rechtmatige poging tot algeheele overheersching. Naast den oorlog levert de reusachtige koloniale expansie, die sedert de 16de eeuw uitgaat van de aan den oceaan gelegen West-Europeesche staten, overheerschingsverbanden zonder tal tusschen den koloniseerenden staat eenerzijds en het inlandsche rijk aan den anderen kant. De overheersching kan zich hier door oorlogsgeweld snel voltrekken, of zeer geleidelijk bij niet-wederzijdsch verdrag, voor zooverre de kolo-

niseerende staat aanvankelijk niet anders opeischt dan het vestigingsrecht, het handelsmonopolie en soms de belofte van het inlandsche rijk, om zich niet met andere vorsten en mogendheden in te laten. In Nederl. Indië b.v. heeft het eeuwen geduurd, voordat deze verdragen door het éézijdig regeeringsgezag der zoogenaamde 'Korte Verklaring' zijn verkregen. Soms ontkomen Inlandsche rijken aan de kolonisatie door één Europeeschen staat en vinden zij zich geplaatst tegenover de gemeenschap der Europeesche staten, wier onderlinge naijver den Oosterschen staat veelal ten goede komt. Zij mogen dan de kolonisatie al soms ontlopen, maar niet de z.g. consulaire juridictie; een vèr doorgevoerde consulaire rechtspraak en niet-intensieve kolonisatie zijn figuren, die geleidelijk in elkaar overgaan. Een volkenrechtswetenschap, die de overheerschende koloniseerende expansie van West-Europa sedert de 16de eeuw veronachtzaamt, is gebrekkig, evengoed als een die emancipatie van de koloniën zou willen negeeren. Niet alleen Polen en Tsjecho-Slowakije, maar ook de Britsche dominions en een gebiedsdeel van het Britsche rijk als Indië zijn reeds volgerechtigd lid van den Volkenbond.

Na groote oorlogen komen subordinatie-verbindingen tusschen staten ook niet zelden voor, en kan men zien, hoe zelfs groote mogendheden, bij niet-wederzijdsch verdrag, sterk beperkt worden, ten aanzien b.v. van hunne financiën, hunne weermachten en hun buitenlandsch beleid. Overheersching in een mate, die niet ver verwijderd is van misschien tijdelijke annexatie, komt ook herhaaldelijk voor, als een staat, die in geldelijke ongelegenheid is geraakt, zich bij niet-wederzijdsch verdrag onder curateele van een anderen staat gesteld ziet. Zoo is de verhouding tusschen de Vereenigde Staten en sommige Centraal-Amerikaansche Staten er op die wijze stellig een van subordinatie.

Een gansch ander rechtsbeeld levert het aan lager wal geraakte Oostenrijk. Dit land staat onder curateele, maar niet van één anderen staat, doch van een groote gemeenschap van staten, waartoe het ook zelf behoort: den Volkenbond. Hier openbaart zich, naast de gelijkheid en de overheersching, de derde constructie van de statenfamilie: die der gemeenschappelijkheid. Ook deze heeft een lange geschiedenis, maar haar huidige beteekenis voor de internationale wereld begint toch eerst nà 1850, om dan in de vredesconferenties van 1894 en 1907 in kracht te winnen en vooral, na en ten gevolge van den grooten oorlog, tot allermerkwaardigste ontwikkeling te komen.

Spreker eindigde met het stellen van de vraag, of het wel van goeden smaak getuigt, in 1925 een lans te breken voor een constructie van de staten-maatschappij, welke niet die is van Grotius' beroemd boek van 1625. Hij meent die vraag ontkennend te moeten beantwoorden. Een der vele goede eigenschappen van de Groot's meesterwerk is juist deze, dat zijn schitterende geest de passende rechtsformule vond en deed aanvaarden voor eene zeer

gewijzigde wereld. Zijn wij dan wel de beste discipelen van den Meester, als wij de zeer veranderde wereld van 1925 nog altijd willen persen in de Groot's formule van 1625, of zoude niet veeleer de groote Hollander, had hij thans geleefd, juist gezocht hebben naar een nieuwere? Grotius zelf heeft ons geleerd, dat men ook in de volkenrechtelijke beschouwingwijze de bakens moet verzetten naar het getij.

Den 6^{den} Februari hield de Heer Dr. P.A.A. Boeser een voordracht, met lichtbeelden, over: 'De tempels en de graven van Egypte tijdens het Oude Rijk'.

De belangstelling in het Oude Egypte, aldus ving spreker zijne rede aan, dagteekent ook in ons land niet uit den nieuwen tijd. Zij was reeds in de 17de eeuw aanwezig, zooals men kan zien uit een briefwisseling van Otto Heurnius, hoogleeraar in de geneeskunde en David de Willem, verder nog uit den catalogus van de anatomiekamer in Leiden en uit hetgeen Brandt in de beschrijving van Enkhuijzen, omtrent de rariteitenkamer van Bernardus Paludanus vermeldt. Het zijn vooral mummies en kleinere voorwerpen, zooals goden- en lijkbeeldjes, waarop men de aandacht heeft gevestigd. In lateren tijd verzamelde men grootere stukken. Hieronder zijn de reliëfs uit tempels en graven van zeer groot belang. Vooral stukken van dien aard uit het Oude Rijk (plm. 2800-plm. 2300) zijn daarom van zooveel gewicht, omdat zij ons het leven dier dagen in beeld voorstellen, waarover de opschriften het stilzwijgen bewaren.

Het oudste koningsgraf in pyramidenvorm, de bekende trappenpyramide van Sakkara, is dat van koning 'Doser'. De drie groote pyramiden van Gizeh, de grootste die bekend zijn, vertoonen gladde wanden. De puinhoopen vóór deze bouwwerken wijzen er op dat er tempels hebben voor gestaan. Alleen het nauwkeurig onderzoek van de puinhoopen voor de pyramide van koning Chephren maakte het mogelijk den plattegrond van den tempel, die eens hier moet geweest zijn, te reconstrueeren.

In de verschillende zalen moeten zeer groote standbeelden van dezen vorst gestaan hebben. Reliëfs waren hier niet aanwezig. Die treft men aan in dergelijke tempels van de 5de Dynastie, de zoogenaamde zonetempels ter eere van den zonnegod gebouwd, zooals b.v. de tempel van koning User-n-r. Hier treft men reliëfs aan, die de verschillende jaargetijden voorstellen, of die welke betrekking hebben op het jubileum van den koning, verder voorstellingen met den koning van een godheid enz.

Niet minder merkwaardig zijn de graven van de aanzienlijken uit dezen tijd, bekend onder den naam van 'mastaba's'.

Met geringe variaties kan men zeggen, dat deze graven den volgenden vorm hebben.

- a. Een rechthoekige bovenbouw.
- b. Van binnen een kamer, de kapel genaamd, waar men den

afgestorvene vereerde en spijzen voor zijn onderhoud bracht. Dit geschiedde aan de oostzijde, waar in een nis een stèle was aangebracht in den vorm van een deur, die men meende dat toegang gaf tot het Doodenrijk. Aan den voet der stèle stond een steenen offertafel, of aan iedere zijde daarvan een obelisk, of twee altaarvoetstukken, van boven uitgehold, om offers in te bergen.

c. Een kamer, de 'serdab' genaamd, die diende ter berging van de beelden van den overledene en zijn familieleden. In den muur dezer kamer was een opening, opdat de geur der offers zou doordringen tot de ka, die volgens de Egyptische opvatting in deze beelden huisde.

d. Op den bovenbouw had men een nauwe gang, die naar de grafkamer voerde. Was het lijk, met alles wat in het graf medegegeven werd bijgezet, dan werd deze gang met steenen gevuld, ten einde plundering te verhoeden. Dit alles heeft evenwel niets gebaat. De meeste dezer graven zijn toch geplunderd. Hetgeen overgebleven is zijn de voorstellingen aan de wanden, die veel merkwaardigs uit het leven dier dagen aanbieden. Wij zien er tafereelen, die betrekking op jacht, landbouw, veeteelt, vischvangst hebben. Elders weer is men getuige van de werkzaamheden van timmerlieden, schrijnwerkers, metaalwerkers, beeldhouwers, scheepsbouwers. Dan weer tafereelen in verband met de begrafenissen. Zeer merkwaardig, maar dikwijls moeilijk te begrijpen zijn de opschriften, die er bij staan. Het zijn zeker wel de oudste proeven van volkstaal, die hier en daar vrij ruw zijn, hetgeen zeker niet te verwonderen is.

Den 6^{den} Maart had de Maatschappij het voorrecht haar eere-lid, den oud-secretaris Dr. S.G. de Vries, als spreker te mogen ontvangen. Het door hem gekozen onderwerp was: 'Persoonlijke betrekkingen tusschen Jacob Grimm en Matthias de Vries'.

Die betrekkingen, aldus ving spreker aan, dagteekenen reeds uit zeer vroegen tijd, uit 1846, toen De Vries, 25 jaar oud, te Leiden als repetitor gevestigd, zich met zijn vriend Jonckbloet en eenige anderen wijdde aan den opbouw van de vaderlandsche taal- en letterkunde. Daarvoor bleek al spoedig, dat nadere kennismaking en samenwerking met de groote Deutsche taalgeleerden onontbeerlijk waren. Met beide handen werd dan ook de gelegenheid aangegrepen, die zich daartoe in 1846 aanbood, toen het eerste Germanistencongres te Frankfort a.d.M. zou plaats hebben. Vol moed vertrok De Vries daarheen, onder leiding van den ietwat ouderen en meer wereldwijzen Jonckbloet. De reis werd met volledig succes bekroond. Met den voorzitter Jac. Grimm vooral raakten zij op goeden voet. In lateren tijd heeft De Vries bij zijn studiën en onderzoekingen telkens weer gelegenheid gehad, van die goede betrekkingen te genieten; in 't bijzonder natuurlijk voor de zaak van het Nederlandsch Woordenboek, waarvan de redactie, in 1852 gevestigd, al spoedig behoefte gevoelde, zich de

rijke ervaring der Grimm's ten nutte te maken en vooral ook om met hen in persoonlijk overleg te treden omtrent tal van zaken waarin sterk verschil van opvatting aan den dag kwam. De Vries reisde toen daarvoor naar Berlijn en dat bezoek bij de Grimm's in 1852 is van het allergrootste belang geworden, zoowel voor zijn persoon en wetenschappelijke ontwikkeling, als voor den opzet van het Nederlandsch Woordenboek. Een tweede bezoek te Berlijn in 1863 was wederom voor De Vries een bron van rijke leering en groot genot.

In de tusschen gelegen jaren ontving hij verscheidene brieven van Grimm, waaruit spreker allerlei voorlas, vooral betreffende Grimm's eigen standpunt en zijn werk aan het *Wörterbuch*, in menig opzicht afwijkende van hetgeen de Leidsche redactie voor haar werk gewenscht achtte.

Uitvoerig verhaalde spreker hierna welken grooten invloed Grimm heeft gehad op de benoeming van Jonckbloet als opvolger van De Vries tot hoogleeraar te Groningen. De Koning had in October 1853, zonder opgaaf van eenige reden, geweigerd de benoeming te teekenen, naar Jonckbloet meende, om redenen van politieken aard. Het gelukte aan De Vries, van Grimm een merkwaardigen aanbevelingsbrief omtrent Jonckbloet aan den minister van binnenlandsche zaken te krijgen en daarmede Prins Frederik te bewegen, bij Z.M. naar de ware reden te informeren. Toen het bleek, dat die gelegen was in een vermeende persoonlijke krenking en Jonckbloet het schriftelijk bewijs kon leveren, hieraan onschuldig te zijn, werd de Prins bereid gevonden, dit aan den koning mede te deelen en Z.M. te wijzen op het gewicht der aanbeveling van den beroemden Grimm. Kort daarna is de benoeming geteekend.

Spreker eindigde zijn betoog met de mededeeling van eenige volzinnen van zeer persoonlijken aard uit de toespraak, waarin De Vries in de Jaarlijksche Vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, op 16 Juni 1864, Grimm als overleden eere-lid herdacht heeft.

In de Maandvergadering van 3 April voerde, bij hooge uitzondering, een niet-lid der Maatschappij het woord, n.l. de Heer J.J. Smith, hoogleeraar in het Afrikaansch, te Stellenbosch, die eenlge maanden in ons land vertoefd heeft. Het was de Maatschappij bijzonder aangenaam dezen bekenden geleerde in haar midden te zien. De Heer Smith behandelde een taalkundig onderwerp, n.l. 'Die ontwikkeling van Afrikaans en die vereenvoudiging van die Afrikaanse werkwoordelijke sisteem.'

De verandering die, aldus spreker, de Nederlandsche taal van de zeventiende-eeuwsche kolonisten in Zuid-Afrika ondergaan heeft, wordt terecht beschouwd als een der merkwaardigste gebeurtenissen in de geschiedenis van de taal, oorspronkelijk alleen gesproken 'in de lage landen bij de zee'. Verschillende hypothesen zijn door geleerden opgesteld om die verandering te

verklaren, maar totnogtoe bestaat er geen algemeen gehuldigde opvatting.

Spreker verdedigde de meening dat het Afrikaansch spontaan ontstaan is uit de Hollandsche streekspraken van de zeventiende eeuwse kolonisten, maar wijst er op dat de ontwikkeling bijzonder snel geschied is, ten gevolge van de afwezigheid van remmende invloeden. De volgende stellingen werden achtereenvolgens uitgesproken en verdedigd:

1. Het Afrikaansch is ontstaan onder de boeren-bevolking van de Westelijke Kaapprovincie en heeft heel weinig te maken met de taal van de Kaapstadsche stedelijke bevolking, waar men, dank zij den invloed van Hollandsche ambtenaren en zeevarenden, nog tot op het midden der negentiende eeuw veel zuiverder Hollandsch sprak.

2. Er zijn geen bewijzen dat het Afrikaansch vóór ongeveer 1750 zijn modernen vorm gekregen heeft, daar de staaltjes van Hottentotsch-Hollandsch bij reizigers als Ten Rhijne (1685) en Kolbe (1705-1713), of de geschriften van den Franschman Barbier (1739) voorbeelden van geradbraakt Hollandsch zijn en niets met het Afrikaansch te maken hebben.

3. De vrijburger-bevolking van de Kaap heeft zich nooit - zelfs niet gedurende de zeventiende eeuw - op gelijken voet met slaven en Hottentotten beschouwd; en het is onmogelijk dat de Maleisch-Portugeesche *lingua franca* of het gebroken Hollandsch eenigen invloed van beteekenis op de taal der blanke boerenbevolking kan gehad hebben.

Spreker behandelde daarna in het bijzonder de Maleisch-Portugeesche hypothese van prof. Hesseling, en betoogde, dat noch de geschiedenis noch de hedendaagsche taalvorm van het Afrikaansch een resultaat van een botsing met een andere taal laat zien, en hij wees op de groote verschillen in woordvormen, buigingen en zinsbouw tusschen het Afrikaansch en Kreoolsche of half-Kreoolsche talen. Het Afrikaansch kent tegenwoordig nog steeds buigingen voor het meervoud, voor den comparatief en superlatief van het adjectief, voor het attributieve adjectief; het zegt nog altijd *iets moois* en *iets goeds*; het heeft nog altijd verledendeelwoorden op *ge-*; en zijn woordorde is nog vrijwel dezelfde als in het Nederlandsch. Het Afrikaansch gebruikt nog altijd de omzetting: 'Nou loop Jan' (en niet: 'Nou Jan loop') en de afhankelijke woordorde: 'Hy sê dat Jan nou loop' (en niet: 'Hy sê dat Jan loop nou').

Spreker verklaarde de afwijkingen die het Afrikaansch vertoont, als spontane ontwikkeling. Volgens hem beteekent spontane ontwikkeling dat de taal uit zich zelve gegroeid is, sneller of langzamer, naar gelang de remmende invloeden minder of meer waren. Een zaadje dat tot een boom groeit, is een voorbeeld van spontane ontwikkeling, hoewel er allerlei invloeden als zonneschijn, water, grondsoort, bemesting, snoeien,

omgeving, enz. den groei kunnen bevorderen; maar als het boompje afgezaagd en een ander vreemd loetje erop geënt wordt, dan is het geen spontane ontwikkeling meer.

Om nu zijn hypothese te bewijzen, ging spreker over tot de behandeling van de verschillende vormen van het Afrikaansche werkwoord, en vooral van de afslijting van de persoons- en getalsuitgangen. Hij toonde aan hoe de vereenvoudiging van het Afrikaansche werkwoord, evenals de verbuiging van het adjectief, het noodwendig gevolg is van de onbelemmerde werking van zekere klanktendenzen en van de analogie. Twee klankwetten of klanktendenzen, die reeds in volle werking of in kiem in verscheidene Hollandsche dialecten te vinden zijn, zijn verantwoordelijk voor de verdwijning van den uitgang *t* van de tweede en derde persoon en van den uitgang *e* van het meervoud (de slot-*n* was reeds in de zeventiende eeuw in de meeste Hollandsche dialecten verdwenen). Slot-*t* en slot-*e* vallen namelijk weg na de stemlooze consonanten, met het gevolg dat werkwoorden als *l o o p e n* en *p a k k e n* direct één onveranderlijken vorm krijgen; terwijl werkwoorden als *d r i j v e n* en *b i n d e n* nog den *e*-vorm van het meervoud moeten behouden - wat werkelijk nog het geval in het Afrikaansch is, hoewel (duidelijk op voorbeeld van werkwoorden als *l o o p e n*, die slechts één vorm hebben) de vorm van het enkelvoud nu ook voor het meervoud kan gebruikt worden, en omgekeerd. Werkwoorden met stam eindigende op vokaal of op *l*, *m*, *n* en *r* hooren nog de *t*- zoowel als de *e*-vormen te hebben; en er zijn ook werkelijk heden ten dage nog interessante resten van dezen toestand overgebleven (b.v. *b e g i n* naast *b e g i n t* naast *b e g i n n e*, *b e h o o r* naast *b e h o o r t*, *r e ë n* naast *r e e n t*), hoewel hier weer de analogie sterk gelijkmakend gewerkt heeft en er een sterke neiging tegenwoordig bestaat om de vormen zooveel mogelijk te verminderen. Spreker toonde aan door voorbeelden hoe de vormen nog in onze dagen verdwijnen - vormen die klankwettig heel juist zijn, maar die nu, door bijgedachte aan de vele werkwoorden die klankwettig slechts één vorm hebben, als onnoodige taalovervloed beschouwd worden. Zoo zijn er tal van werkwoorden die nog twee klankwettige vormen hebben, maar alleen een enkel werkwoord dat nog de drie klankwettige vormen heeft (*b e g i n* naast *b e g i n t* naast *b e g i n n e*); en zelfs in dit geval begint de vorm van de eerste persoon de andere vormen te verdringen. Spreker wees er op hoe de twee genoemde klankwetten duidelijk te bespeuren zijn, niet alleen bij het werkwoord, maar over het heele taalgebied. De klankwet betreffende het wegvallen van slot-*t* heeft vrijwel geen uitzonderingen; doch de tweede is niet zoo algemeen, en de slot-*e* na stemlooze consonanten blijft toch behouden als zij eenige beteekenis of functie heeft - zooals b.v. in het meervoud (*k a t t e*, *p a k k e*, *p o t t e*).

Nog een derde klankwet heeft in het Afrikaansch gewerkt, vol-

gens welke een slot-*e* in de meeste gevallen waar zij geen speciale functie of beteekenis heeft, verdwijnt. Deze klankwet verklaart zulke vormen als *hê* uit *hêe* uit *hewwe* uit *hebbe*, *sê* uit *sêe* uit *segge*, *lê* uit *lêe* uit *legge*, *kry* uit *krye* uit *kryge* enz. Als men zulke vormen goed begrijpt, dan ziet men al dadelijk hoe onjuist het is om te beweren dat de Afrikaner slechts stammen van werkwoorden gebruikt. De heele vereenvoudiging van het Afrikaansche werkwoord is geschied volgens duidelijke klanktendenzen of klankwetten; en de werkwoorden die tegenwoordig nog twee of drie vormen hebben, toonen ons ten duidelijkste dat wij hier met geregelde taalontwikkeling, en niet met eenige taalbotsing te doen hebben. Zulke geregelde taalontwikkeling vinden wij overal o.a. in het Engelsch, het Fransch, het Deensch; en het is, volgens spreker, ook de eenige manier om het ontstaan van het Afrikaansch te verklaren als spontane ontwikkeling, die echter, dank zij de onkonservatieve omgeving waarin de Afrikaansche boerenbevolking tusschen de jaren 1657 en 1750 leefde, een heel snel verloop heeft gehad.

Den 1sten Mei sprak de Heer Dr. J.L. Walch over: 'De Beteekenis van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde in de 18de eeuw'.

Spreker begon met te wijzen op het eigenaardig 'gewricht', dat het derde kwart van de 18de eeuw voor onze West-Europeesche beschaving beteekent. Een keering heeft dan plaats: het classicisme, dat tot dien de grootste beteekenis had, valt neer, althans als artistieke vorm. Het wordt terug gedrongen binnen het terrein der wetenschap, al zien wij het nog geruimen tijd breed bewegen op het grensgebied der dilettantische genootschappelijke 'dichtkunde'. In de kunst wint de verlichting (burgerlijke gedachte, burgerlijke moraal) veld. Spreker wilde trachten een antwoord te geven op de vraag, hoe de in 1766 opgerichte Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde in de eerste dertig jaren van haar bestaan tegenover oud en nieuw stond. Hij wees op hetgeen Bergman in zijn, bij 't eerste eeuwfeest der Maatschappij opgestelde, 'Gedenkschrift' omtrent haar oorsprong vertelt en op de verbetering en uitbreiding hiervan door prof. Blok gegeven in de toespraak, waarmee hij in 1896 de jaarvergadering opende: voorts op de belangrijke gegevens omtrent de jonge Maatschappij en vooral omtrent één harer voornaamste oprichters, Frans van Lelyveld, in het proefschrift van Dr. Wille, over Van Goens.

De 95ste vergadering van het verloopen studentengezelschap 'Minima Crescunt' beduidde eenigszins een hernieuwing van dat dispuut, maar het kreeg nu grooter beteekenis. Het was nu ook niet meer een gezelschap van studenten; en men heeft van den aanvang af, vooral op raad van Van Goens, getracht mannen van gezag en aanzien als lid te krijgen; vooral op de Leidsche

professoren was men, zooals een uit voor hen gemaakte uitzonderingsbepaling blijkt, bijzonder gesteld. Dit streven naar verband met de Leidsche Universiteit zal van bijzondere beteekenis zijn voor het karakter der Maatschappij. Ook anderszins blijkt het streven om de jonge instelling 'recht achtbaar' te maken, o.a. uit de vele moeite, die men deed om den erfstadhouder er voor te winnen.

Wat was nu het karakter der Maatschappij, vraagt spreker. Hij betoogde, dat de critische geest, die uit vroegere werk van Van Lelyveld en Van Goens sprak, niet geïdentificeerd mag worden met den geest der Maatschappij. Van Goens heeft zich zeer weinig met haar ingelaten, weldra zich heelemaal niet meer met haar bemoeid. Van Lelyveld was niet iemand van zoodanige kennis en talent, dat hij de jonge instelling met kracht in de nieuwe richting had kunnen stuwen. Ook de eerste voorzitter, de latere patriot Kreet, deed in dezen niet veel; hij hield zich spoedig uitsluitend met rechtsstudie en staatkunde bezig. De vele geleerde mannen, die lid waren, hebben wel het aanzien der Maatschappij vergroot, maar weinig aan haar arbeid deelgenomen.

Spreker wees op de oud-18^e eeuwse onbelangrijkheid der vergaderingen en de dichtgenootschappelijke onderlinge vergoding, die men daar ook nog in practijk bracht en besprak de zeven in de 18^e eeuw verschenen deelen 'Werken'. Zijn conclusie was, dat de Maatschappij kwalijk een reactie tegen de oude dichtgenootschappen kan worden genoemd. Al is er verdienstelijk detailwerk op oudheidkundig en taalhistorisch gebied onder haar producten en al vindt men in de aesthetisch-critische en literairhistorische verhandelingen wel enkele bewijzen, dat de nieuwe geest ook de Maatschappij heeft aangeraakt, er is hier meer van Huydecoper's dan van Lambert ten Kate's geest; na de 'Bijdragen' en de 'Nieuwe Bijdragen' is dit werk geen vooruitgang.

Toch heeft de Maatschappij te dien tijde een eigenaardige beteekenis. Zij vertegenwoordigt als het eerste 18de eeuwse letterkundige genootschap dat waarlijk naast - en tevens in nauw verband met - de Universiteit staat, het groeiende besef van de beteekenis der moedertaal en der eigenlandsche letterkunde als objecten van wetenschappelijke studie.

Dat in het laatst der eeuw tot de stichting van een leerstoel voor Nederlandsche Letteren en Geschiedenis wordt besloten - aldus eindigde spreker - moet men toeschrijven aan de overtuigingen, die zich in de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde hadden geconcentreerd en versterkt.

Het Bestuur voelt zich ten hoogste verplicht aan de verschillende sprekers, die door hun verzorgde voordrachten de Maandvergaderingen zoozeer aantrekkelijk hebben gemaakt, dat men zich steeds in een goede opkomst kon verheugen.

Omtrent de werken waarvan de uitgaaf in het afgelopen jaar

tot stand is gekomen, dient in de eerste plaats vermeld de, door Mej. Dr. J. Snellen bewerkte herdruk van 'Suster Bertkens Boexken' en in de tweede plaats de bundel 'Handelingen en Mededeelingen met de Levensberichten', die op den gewonen tijd verscheen. Aan de samenstellers der Levensberichten, elf in getal, is het Bestuur zijn bijzonderen dank verschuldigd.

Ons medelid, de Heer Dr. C.G.N. de Vooy, was zoo welwillend de Maatschappij wederom te vertegenwoordigen op het Vlaamsch Philologen-congres, ditmaal te Aalst en ook bij de van Dale-huldiging te Sluis. De Voorzitter vertegenwoordigde de Maatschappij bij de van Deyssel-huldiging; Voorzitter en Secretaresse waren aanwezig bij het noenmaal dat het Algemeen Nederlandsch Verbond en de Nederlandsch-Zuid Afrikaansche Vereeniging den Heer J.J. Smith aanboden bij zijn aankomst te Amsterdam.

De Maatschappij had in het afgeloopen jaar den dood te betreuren van 8 gewone en 2 buitenlandsche leden. Zij telt op dit oogenblik 2 eereleden, 536 gewone leden in Nederland, 8 in onze overzeesche gewesten, 26 in het buitenland en 164 buitenlandsche leden, van wie 20 de rechten en verplichtingen der gewone leden aanvaard hebben: een totaal-cijfer dus van 736, tegen 722 in het vorige jaar.

Bijlage IV. Verslag van den bibliothecaris.

De bibliotheek werd in het afgelopen jaar vermeerderd met drie handschriften, een verzameling brieven, 290 boeken, 33 overdrukken en de vervolgen van een groot aantal tijdschriften en genootschapswerken.

De handschriften zijn die van eenige werken van den heer G.G. van As, ons door den schrijver geschonken. De verzameling brieven van bekende letterkundigen uit de 19de eeuw, afkomstig uit de nalatenschap van het echtpaar Bosboom-Toussaint, en ons geschonken door ons medelid den heer J. Bosboom Nz., vormt een vervolg op de ten vorigen jare vermelde collectie. Ons eerelid Dr. S.G. de Vries bood op de maandelijksche vergadering van 6 Maart, waarin hij een voordracht hield over de persoonlijke betrekkingen tusschen Jacob Grimm en Matthias de Vries, het Album aan van het door De Vries in de jaren '40 te Leiden opgerichte dispuut Belgicis Litteris Sacrum.

Ook onder de boeken zijn dit jaar weder vele geschenken. Een kostbaar werk, ook om de uitvoering, de Geschiedenis der Nederlandsche Handelmaatschappij, werd ons vanwege haar bestuur toegezonden. Min of meer omvangrijke boekgeschenken mochten wij ontvangen van onze medeleden Mr. M.G.L. van Loghem (Fiore della Neve) en G. Hulsman, die ons een groot aantal hunner werken zonden, en van Dr. J.W. Muller, die Uw bibliothecaris een verzameling boeken, waaronder vele dissertaties, die in onze bibliotheek nog niet aanwezig waren, uit zijn bibliotheek liet kiezen, terwijl Dr. J.E. Kroon ons wederom evenals ten vorigen jare verplichtte door aan onze boekerij een aantal oude Almanach's de Gotha af te staan in jaargangen die wij nog niet bezaten.

Voorts ontvingen wij nog een groot aantal werken van andere in onze bibliotheek belang stellende medeleden. Het zij mij geoorloofd hier enkele namen te noemen. Op het gebied der Nederlandsche taalkunde werd onze bibliotheek verrijkt door geschenken van de heeren Kern, Heinsius en Kruisinga; op dat der geschiedenis van de Nederlandsche letterkunde door de heeren Te Winkel, Sterck, Walch, Barnouw, Wille, Kaakebeen, Jan de Vries en Greshoff, op dat der fraaie letteren door Mevr. van Hille-Gaerthé, op dat der Nederlandsche politieke en sociale

geschiedenis door de heeren Breen, H.E. Knappert, van Hogerlinden en den Kaapschen archivaris Graham Botha; der Nederlandsche kerkgeschiedenis door Dr. L. Knappert en J.H. Gunning JHz.; der wijsbegeerte van de geschiedenis door Dr. Wijnaendts Francken. De Fransche taal en letterkunde werd aangevuld door de heeren Tielrooy en Prensela; De Duitsche en Oud-Germaansche door de heeren Borchling te Hamburg en E. Rooth te Upsala; de Engelsche door Dr. B.A.P. van Dam met zijn vertaling van Shakespeare's Hamlet.

Aan al deze genoemde en ongenoemde gevers en geefsters worde hier nogmaals de dank der Maatschappij betuigd.

Aangekocht werden dit jaar onder meer een aantal werken van Nederlandsche schrijvers en schrijfsters zooals Herman Heyermans, Henri van Booven, Mevr. van Gogh-Kaulbach, Eilkema de Roo, Jo de Wit, D. Th. Jaarsma e.a.; van Vlaamsche schrijvers als Maurits Sabbe, Felix Timmermans en Anton Thiry en een verzameling Afrikaansche werken in proza en poëzie.

Wij abonneerden ons op het jaarboekje 'Oud-Utrecht', en ontvingen in ruilverkeer het tijdschrift Teuthonista, dat in de plaats gekomen is van het Zeitschrift für Deutsche Mundarten.

Ten slotte betuig ik gaarne mijn dank aan de Bibliotheekcommissie voor den mij verleenden steun en raad, alsmede aan de directie, ambtenaren en beambten der Universiteits-bibliotheek voor de goede zorgen, waarmede zij ook dit jaar weder de belangen onzer boekerij hebben behartigd.

Bijlage V.**Rekening en Verantwoording van den Penningmeester, over het jaar 1924.****A. Algemeene rekening.**

Ontvangsten.		
I.	Saldo der rekening over 1923	f 2582,23 ⁵
II.	Ontvangsten behorende tot vorige dienstjaren (contributies)	f 113,19
III.	Opbrengst van bezittingen, ten deele voortgekomen uit de legaten <i>Buma, Verbrugge, Van Vollenhoven,</i> <i>Hamelberg, Suringar, Fruin, De Fremery, Netscher,</i> <i>Verdam</i> en mevr. <i>du Rieu</i>	f 727,64
IV.	Verkoop van Colenbrander, Vooruitzichten	f 25,50
V.	Contributiën 1924/25	f 5885,46
VI.	Schenking voor een of meer prijzen voor letterkundig werk	f 1000,-
VII.	Aflossing obligatie	f 498,50
	Totaal der ontvangsten	<hr/> f 10832,52 ⁵

Uitgaven.

I.	Kosten van bestuur	<i>f</i> 1524,74
II.	Kosten der algemeene en maandelijksche vergaderingen	<i>f</i> 492,43
III.	Kosten der vaste Commissiën	<i>f</i> 65,-
IV.	Kosten van geschriften, door de Maatschappij uitgegeven	<i>f</i> 2019,16
V.	Kosten der Bibliotheek	<i>f</i> 1799,87 ⁵
VI.	Bijdragen: aan het Vondel-Museum <i>f</i> 5.-; aan de Boekencommissie v.h. A.N.V. <i>f</i> 10.-; aan het Openlucht-Museum <i>f</i> 5.-; aan het monument Van Dale <i>f</i> 60.-; aan id. Van Leeuwen <i>f</i> 10.-.	
VII.	Belegging van gelden	<i>f</i> 496,85
	Totaal der uitgaven	<hr/> <i>f</i> 6488,05 ⁵
	Recapitulatie.	
	Totaal der ontvangsten	<i>f</i> 10832,52 ⁵
	Totaal der uitgaven	<i>f</i> 6488,05 ⁵
	Batig saldo van het dienstjaar	<hr/> <i>f</i> 4344,47

Aldus opgemaakt door den Penningmeester:

(w.g.) J. HEINSIUS.

Leiden, 10 April 1925.

Gezien en goedgekeurd door het Bestuur:

(w.g.) PH. S. VAN RONKEL.

(w.g.) R. VAN DER MEULEN RZ.

Leiden, 11 April 1925.

Gezien en goedgekeurd door de gecommitt.

Leden:

(w.g.) J. DE JOSSELIN DE JONG.

(w.g.) N.J. KROM.

Leiden, 21 April 1925.

Rekening en Verantwoording van den Penningmeester, over het jaar 1924.

B. Rekening van het Vaste Fonds.

	Ontvangsten.	Kapitalisatie.	Vlottend.
I.	Saldo der rekening over 1923	<i>f</i> 48,54	<i>f</i> 393,20
II.	Rente van het Fonds:	<i>f</i> 65,18 ⁵	<i>f</i> 195,56 ⁵
	1/2 jaar rente van <i>f</i> 21100 Inschr. Grootb. Nat. Schuld 2 1/2%		
	1/2 jaar rente van <i>f</i> 21300 Inschr. Grootb. Nat. Schuld 2 1/2%	<i>f</i> 65,81	<i>f</i> 197,42
III.	Rente van op de Leidsche Spaarbank belegde kasgelden		<i>f</i> 17,18
	Totaal der ontvangsten	<u><i>f</i> 179,53⁵</u>	<u><i>f</i> 803,36⁵</u>

Uitgaven.		Kapitalisatie.Vlottend.	
I.	Belegging van gelden	<i>f</i> 162,10	
II.	Subsidies:		<i>f</i> 37,50
	aan de firma E.J. Brill, 4de van vijf subsidies voor de uitgave van het Tijdschr. v. Ned. Taalen Letterkunde		
	aan A. Oosthoek, rest van het subsidie voor de uitgaaf van V.d. Laan, R. Visscher's Brabbelingh II		<i>f</i> 200,-
	aan Dr. G.G. Kloeke, 2de gedeelte van het subsidie voor dialectonderzoek		<i>f</i> 200,-
	aan H.D. Tjeenk Willink & Zn., rest van het subsidie voor de uitgaaf van J. de Vries, Wikingen in de lage landen		<i>f</i> 150,-
	Totaal der uitgaven	<u><i>f</i> 162,10</u>	<u><i>f</i> 587,50</u>
Recapitulatie.			
	Totaal der ontvangsten	<i>f</i> 179,53 ⁵	<i>f</i> 803,36 ⁵
	Totaal der uitgaven	<i>f</i> 162,10	<i>f</i> 587,50
	Batig saldo van het dienstjaar	<u><i>f</i> 17,43⁵</u>	<u><i>f</i> 215,86⁵</u>

Aldus opgemaakt door den Penningmeester:
(w.g.) J. HEINSIUS.

Leiden, 10 April 1925.
Gezien en goedgekeurd door het Bestuur:
(w.g.) PH. S. VAN RONKEL.
(w.g.) R. VAN DER MEULEN RZ.

Leiden, 11 April 1925.
Gezien en goedgekeurd door de gecommitt
Leden:
(w.g.) J. DE JOSSELING DE JONG.
(w.g.) N.J. KROM.
Leiden, 21 April 1925.

Bijlage VI. Verslag der commissie voor taal- en letterkunde.

De Commissie heeft in het afgelopen genootschapsjaar achtmaal vergaderd. Voorzitter was de heer Muller, secretaris de heer Van der Meulen.

De beide aftredende leden Beets en Kloeke werden door de maandvergadering in October herbenoemd.

Van het door de Commissie geredigeerde Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde kwam het 43ste deel gereed en verscheen van het 44ste deel de eerste aflevering.

Van de uitgaven die onder toezicht der Commissie verschijnen, kan, in aansluiting aan hetgeen daaromtrent in het vorige jaarverslag is gemeld, hier de mededeeling worden gedaan, dat de door Mej. Snellen bewerkte herdruk van 'Suster Bertkens Boexken' thans het licht heeft gezien.

De vergaderingen der Commissie werden naar gewoonte besloten met een wetenschappelijke mededeeling van een of meer harer leden. De heer Kloeke hield met behulp van door hem ontworpen dialectkaarten een voordracht over de verbreiding in het Nederlandsche taalgebied van de verschillende uitspraken met *oe*, *u* en *ui*, daarbij als voorbeeld nemende het woord *muis*; een andermaal sprak hij over den tijd der diphthongering van *tot ui* en *tot ij* in de verschillende Hollandsche steden en de vermoedelijke oorzaken daarvan. De heer Muller behandelde de geschiedenis der begripsontwikkeling van het woord *Staat* van de Oudheid af tot den tegenwoordigen tijd in de talen van West-Europa en meer in het bijzonder in het Nederlandsch; ook gaf hij een gissing over de etymologie van het woord *sarren*. De heer Hesseling sprak over de woorden *blanket*, *blanketsel* en *blanketten* en leverde kritiek op de vertalingen, Nederlandsche en andere, van den Griekschen tekst van het Nieuwe Testament. De heer Beets gaf een overzicht van de eigenaardigheden van het Utrechtsche dialect van voorheen en thans, daarbij puttend uit oude en jonge bronnen der geschreven en uit de gesproken taal. De heer Van der Meulen behandelde eenige merkwaardige, onduidelijke en bedorven plaatsen in het handschrift van Nicolaas Witsen's *Moscovise Reyse*, daarbij tevens gelegenheid vindend te wijzen op enkele zeldzame oude Nederlandsche en sommige door Witsen verbasterde Russische woorden. De heer Heinsius wees, naar

aanleiding van een plaats in Huygens' Zedeprinten, op de tegenstelling van beteekenis bij verschil van accentuatie in sommige gelijklopende zinnen en trachtte een verklaring te geven van uitdrukkingen als *met ons* of *met hun drieën* en hun synoniemen in de oude taal (mnl. *met hem drien*, *met hem derden*). De heer Knuttel meende als den dichter van het in den Nederduytschen Helicon voorkomende gedicht Bouwheer's Landleven aan te kunnen wijzen Philibert van Borselen, reeds bekend door zijn gedichten Den Binckhorst en Strande.

Bijlage VII. Verslag der commissie voor geschied- en oudheidkunde.

Sinds het vorige verslag kwam deze commissie zeven malen in doorgaans druk bezochte vergaderingen bijeen en wel op 25 Sept., 30 Oct., 27 Nov., 29 Jan., 26 Maart en 30 April.

Nu de vergaderingen sedert vijf jaren bij de leden aan huis volgens toerbeurt worden gehouden, kan men vaststellen, dat deze verandering ten volle aan de verwachtingen door de voorstellers daarvan gekoesterd, heeft beantwoord, hetgeen blijkt uit de grootere opkomst en de meerdere gezelligheid, zonder dat aan den arbeid te kort wordt gedaan.

Het voorzitterschap bleef aan den heer Eekhof bij herbenoeming toevertrouwd, terwijl de heer Bijleveld als secretaris optrad.

In de eerste vergadering nam de heer van Kan, secretaris, afscheid bij vertrek naar Indië, terwijl de heer Pijper, wegens langdurige ziekte buiten verpleegd, ontslag nam als lid; andere wijzigingen hadden niet plaats.

De leden behandelden de navolgende onderwerpen:

De heer Blok: archivalia te Parijs, afkomstig uit Simancas en belangrijk voor de geschiedenis van Prins Philips Willem, Bruggelingen te Leiden, naar aanleiding van een artikel in de N.R. Crt., de verschijning van het 2e deel van Genève, pépinière enz. door de Vries van Hekelingen, en pamfletten over de verrassing van Breda in 1590.

De heer Knappert: de Nederlandsche herinneringen op Formosa en Prof. Pitcairn.

De heer Molhuysen: de kramen op het Academieplein in de 17e eeuw.

De heer Eekhof: eene gedenkpenning voor Lüther door Dürer.

De heer Overvoorde: eene memorie over zijn ambt, door Jan van Hout; de handschriften van Ds. D.F. van Giffen; de aanspraken der van Steenvoorde's op de kapel in het St. Catharinagasthuis en eene voor het Leidsch archief verworvene verzameling bescheiden uit de familie de la Court.

De heer Huizinga: de academische gebouwen, de vrede van Osnabrück en van Münster na het verdrag aldaar met de Republiek;

De heer van Kan: Fransche pamfletten over de vredesbeweging in het eind der 18e eeuw.

De heer de Blécourt: juridische onjuistheden in de werken

van Mr. S. Muller Fzn.; het werk over de borgmannen van Goor door C.J. Snuif.

De heer Colenbrander; memoriën van Alb. Ruyl; brieven der familie Ackersdijk; Saint-Evremond in Holland; de pers in de eerste helft der 19e eeuw.

De heer Kleyntjens: De Itineraria van Jacoba van Beyeren en Carel den Stouten en Petrus Canisius.

De heer van Blom: grondbezit op de wadden en Zuiderzeeeilanden, ringen aan stadhuizen en andere publieke gebouwen en recht van ligplaats te Londen voor Friesche palingschuiten.

De heer Meyers: huwelijksgoederenrecht en de uitdrukking 'het derde deel meer', het tellen van verwantschap en de economische geschiedenis van den Biesbosch.

De heer Bijleveld: eene 16e eeuwse h.s. genealogie der van Boschuyzen's; de plaatsnaam Barnflair (Gron.); refugié's te Leiden in verband met hun beperkt aantal.

Aanhangel.

De gebruikelijke bijeenkomst der Commissie op den vooravond der jaarvergadering en voor alle leden der Maatschappij toegankelijk, had op 9 Juni 1925 des avonds te 8 uur plaats.

Als eerste spreker trad op Dr. A.A. Beekman uit 's-Gravenhage, die het uitgestrekte terrein, als de Biesbosch bekend, schetste in oorsprong en wording. Spreker had daartoe eene groote kaart geteekend, die op zeer duidelijke wijze aan de in vrij talrijke getale opgekome ne leden, aantoonde, hoe de streek tusschen de Langstraat en de Zeeuwsche eilanden, de Merwede en de Baronie van Breda er uit zag vóór den grooten St. Elisabethsvloed van 18 Nov. 1421. Daarbij hing ter vergelijking de kaart der Topographische inrichting (1:25000), die den huidigen toestand weergeeft, benevens eenige kleinere kaarten van de omgeving van Dordrecht, w.o. die van Dordrecht, door Jb. van Deventer, in het midden der 16e eeuw op 's Konings last vervaardigd. Spreker vestigde de aandacht van zijn gehoor op het feit, dat ondanks de drukkende lasten voor dijkonderhoud in de middeleeuwen op de eigenaren der aanpalende landen gelegd, vooral door gebrek aan technische kennis, nimmer dijken verkregen werden, die aan buitengewone stormen en vloed en het hoofd konden bieden. Eerst in de tweede helft der 19e eeuw heeft men het zoover kunnen brengen. Voor het onderhavig terrein, was een groot nadeel, dat bij de zoo vaak in ons land heerschende Zuidwesterstormen, het Westfront geheel onbedijkt lag en grootendeels uit schorren en gorzen bestond. Daar hadden telkens dijkbreuken plaats en vooral het het eind der 14e eeuw kenmerkte zich door herhaalde rampen, die telkens het nauwelijks herstelde, wederom kwamen vernietigen. Recht tegenover den Z.W. hoek, n.l. in het N.O. in de

omstreken van Werkendam, veroorzaakte het hoge rivierwater telkenmale eveneens rampen, waarvan de overblijfselen nog heden te zien zijn in de diepe killen, thans binnen de hoge Waalen Merwedijken gelegen. Na den St. Elisabethsvloed, die alle voorgaande overtrof in hevigheid, door het bezwijken der waterkeeringen op beide gevaarlijke plekken, veranderde deze welvarende streek voorgoed van aanzien en ondanks alle dreigementen en aansporingen van den landsheer, reeds door Jan van Beyeren geuit en door zijne opvolgers uit den treure herhaald, kwam men niet tot doeltreffende herwinning van het verloren gebied. Nog bij het vervaardigen der stadskaart van Dordt, door van Deventer, lag die stad als een uiterst klein gebied temidden van het nog grootendeels als verdrongen te beschouwen land en het duurde tot het midden der 17e eeuw voor men er in slaagde belangrijke stukken ten Zuiden der stad te bedijken. Aan de veel uitgebreider woestenij aan de Brabantsche zijde werd vrijwel niets bijzonders op dit gebied gedaan vóór de 19e eeuw. Pas de aanleg van Amer en Nieuwe Merwede hebben in het laatst dier eeuw afdoende verbetering gebracht, ofschoon er vooreerst geene sprake zal zijn van de geheele herwinning van dit grootendeels nog uitgestrekte moerasland.

In aansluiting hiermede gaf de tweede spreker, Prof. Dr. E.M. Meyers een overzicht van de economische verhoudingen in dit gebied, dat hij van herhaalde bezoeken kent.

Na gewezen te hebben op de geringe waarde daarvan, gedurende de eerste jaren na den grooten vloed (het leverde alleen iets op aan visscherij), vertelde spreker van de talrijke processen der vroegere eigenaren, de ambachtsheeren en de grafelijkheid. Hoewel de tweede groep alles deed, om in het bezit te komen van aanwassen, behield de grafelijkheid die aan zich, tenzij uitdrukkelijk van ouds het recht van aanwas den ambachtsheer was voorbehouden. Het gewas aldaar beteekende voor de grafelijke domeinen veel meer, dan men oppervlakkig zou denken en werd een steeds grootere bron van inkomsten, gelijk spreker met cijfers aantoonde. Dit gewas moet men onderscheiden in riet, biezen en wilgen. Na een vertoog over den wilg, dien spreker wil verheffen tot nationalen boom, waarin hij tal van volkseigenschappen en kenmerken terugvindt; wijdt hij uitvoerig uit over de wilgencultuur, die sedert de dagen van olim steeds op dezelfde wijze beoefend is. De Romeinen legden zich er reeds ijverig op toe en Cato noemt die, als de derde cultuur, van groot belang. Men moet vooral in het oog houden, dat er tweeërlei wilgenteelt bestaat: de eenjarige, die de teenen oplevert en de driejarige op hooger stobben, die de slieten voortbrengt, benoodigd voor de hoepel-industrie. Deze laatste is reeds vele eeuwen een monopolie van Nederland en op de eerste plaats voor deze streek. Dit product verschaft ruim werk, niet alleen in den Biesbosch zelf, maar ook in de dorpen in wijden omtrek

daaromheen. Eertijds heeft men er zelfs aan gedacht de buitenlandsche mededinging ter haringvaart te nekken, door uitvoerverbod van hoepelhout. Spreker geeft daarna, opgeluisterd door het in beeld brengen van tal van keurige photo's door hemzelf ter plaatse gemaakt, eene beschrijving van het eenzame, sobere leven in dit verlaten en innig rustig moerasland, zooals het toch meerendeels gebleven is, ondanks het verrijzen van eenige bouwhoeven bij de hooger gelegen, ontgonnen streken. De grond is er goed; eene laag zeeklei van belang, waarborgt goede oogsten en spreker betreurt, dat het domeinbestuur ongeveer eene eeuw geleden, roekeloos overging tot het afstaan van uitgestrekte perceelen aan ondernemende en vooruitziende personen uit de Langstraat, die door dit bezit tot groote welvaart zijn gekomen.

Ook werden afbeeldingen vertoond van de bewerking der producten, die thans onder betere omstandigheden (o.a. afschaffing van overmatig lange werkdagen) en door machinale hulp, veel eenvoudiger en gemakkelijker als vroeger, plaats grijpt. Zelfs het geheel afgewerkte product uit deze voor velen nog onbekende landstreek werd den aanwezigen vertoond in op het doek gebrachte photographieën van eene verzameling mandjes en stoelen (ten onrechte rieten-stoelen genaamd) van allerlei vorm.

Bijlage VIII. Verslag der commissie voor schoone letteren.

Nadat, in het vorige vereenigingsjaar, de Haagsche-Postprijs voor de laatste maal door het Bestuur van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, overeenkomstig het advies van de Commissie voor Schoone Letteren, was uitgereikt, werd onze Maatschappij aan het einde van de Jaarlijksche Vergadering verheugd door het edelmoedige aanbod van een onzer leden, die onbekend wenscht te blijven, om dezen jaarlijkschen prijs van f 1000.- te continueeren.

Zoo kon de Commissie voor Schoone Letteren haar werk voor den jaarlijkschen prijs zonder onderbreking voortzetten, hetwelk bestaat in het lezen, beoordeelen, vergelijken en bespreken van de bellettristische werken die in de twaalf maanden welke aan hare laatste zitting voorafgingen, zijn verschenen.

In overleg met den milden schenker heeft zij de regels welke bij hare adviezen gelden, eenigszins gewijzigd. Als tot dusver zal de Commissie haar aandacht voornamelijk geven aan werken van schrijvers, die:

- 1°. niet of niet-voldoende tot het publiek zijn doorgedrongen,
- 2°. pas sinds korten tijd gedebuteerd hebben en bijzondere aanmoediging verdienen.

Echter, de vroeger, door de Redactie van de Haagsche Post, vastgestelde leeftijdsgrens wilde de Commissie laten vervallen. Het feit toch, dat er opmerkelijk veel schrijvers in Nederland zijn geweest, die eerst op later leeftijd begonnen te schrijven, zou een nieuwe bepaling van een leeftijdsgrens bezwaarlijk maken, omdat zij tot onbillijkheden zou kunnen leiden. Ook is het de bedoeling van de Commissie *alle* letterkundige kunstwerken voor den prijs in aanmerking te doen komen en dus niet, als tot dusver, alleen romans en novellen.

Verder heeft de Commissie voor Schoone Letteren een taak gevonden in de voorbereiding van de voorstellen die als punt X op de agenda voor de huidige Jaarlijksche Vergadering voorkomen.

De resultaten van den arbeid der Commissie zijn neergelegd in de adviezen, welke straks ter vergadering zullen worden voorgelezen.

Maatschappij der nederlandsche letterkunde te Leiden.

**Beschermvrouw: Hare Majesteit Koningin Wilhelmina der Nederlanden.
Buitengewoon Eerelid: Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Hendrik der
Nederlanden, Hertog van Mecklenburg.**

Naamlijst der leden Opgemaakt den 2^{den} October 1925.

Het Bestuur van de Maatschappij verzoekt den leden met aandrang hunne portretten, ter opname in de bestaande verzameling, aan de Maatschappij af te staan.

Het postrekening-nummer van de 'Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde' is **79110. De leden worden uitgenoodigd, in hun geldelijke betrekkingen met de Maatschappij, zooveel mogelijk van den postchèque- en -girodienst gebruik te maken.**

Voor het bericht aangaande verandering van woonplaats in den loop des jaars en tevens voor de aanwijzing van onnauwkeurigheden in deze naamlijst houdt zich bij de leden der Maatschappij aanbevolen

DE SECRETARESSE.

Bestuur.

Dr. H.T. Colenbrander, *Voorzitter*.
 Dr. C. Serrurier, *Secretaresse*.
 Dr. J. Heinsius, *Penningmeester*.
 Dr. R. van der Meulen Rz., *Bibliothecaris*.
 Dr. Ph. S. van Ronkel.
 F. Hopman.
 Mr. D. van Blom.
 Dr. B.A.P. van Dam.
 Dr. J.W. Muller.
 Dr. J.F.M. Sterck.

Commissie voor taal- en letterkunde.

Dr. J. te Winkel.
 Dr. G.J. Boekenoogen.
 Dr. R. van der Meulen Rz.
 Dr. J.A.N. Knuttel.
 Dr. G.G. Kloeke.
 Dr. A. Beets.
 Dr. J. Heinsius.
 Dr. J.W. Muller.
 Dr. J.H. Kern Hz.

Commissie voor geschied- en oudheidkunde.

Dr. P.J. Blok.
 Dr. L. Knappert.
 Mr. J.C. Overvoorde.
 Dr. A. Eekhof.
 Dr. P.C. Molhuysen.
 Mr. A.S. de Blécourt.
 Dr. H.T. Colenbrander.
 Mr. E.M. Meyers.
 Mr. D. van Blom.
 J. Kleyntjens.
 Dr. J. Huizinga.
 W.J.J.C. Bijleveld.

Commissie voor schoone letteren.

D. Coster.
Mr. M. Nijhoff.
K.J.L. Alberdingk Thijm.
I. Boudier-Bakker.
F. Hopman.

Commissie van redactie voor de levensberichten.

Dr. D.C. Hesseling.
Dr. A. Beets.

Bibliotheekscommissie.

Dr. G.J. Boekenoogen.
Dr. N.J. Beversen.
Dr. L. Knappert.

Eereleden.

Mevrouw A. von Antal, geb. Opzoomer, Papà (Hongarije). 1880.
Dr. S.G. de Vries, Leiden. 1921. (Lid in 1886).

Gewone leden.**A. In Nederland gevestigd.**

Aalberse, Mr. P.J.M., 's-Gravenhage. 1917.
Aalders, Dr. W.J., Groningen. 1918.
Aalst, Dr. C.J.K. van, Amsterdam. 1925.
Aalst, Dr. Th. P.H. van, 's-Gravenhage. 1896.
Abendanon, Mr. J.H., Rijswijk (Z.H.). 1897.
Acquoy, Mr. J., Deventer. 1907.
Alberdingk Thijm, K.J.L., Haarlem. 1895.
Albers, P., Maastricht. 1909.
Alting, zie Carpentier.
Ammers-Küller, Mevrouw Jo van, Amsterdam. 1916.
André de la Porte, Mr. G., Leiden. 1923.
Andreae, zie Fockema.
Anema, Seerp, Haarlem. 1915.
Appeldoorn, Dr. J.G., Amsterdam. 1923.
Arendonk, Dr. C. van, Leiden. 1924.
As, G.G. van, 's-Gravenhage. 1914.

Baard, C.W.H., Amsterdam. 1914.
Bake, Mr. C., 's-Gravenhage. 1887.
Balbian, zie Verster.
Barge, Dr. J.A.J., Leiden. 1924.
Bartstra, J.S., Haarlem. 1922.
Bas, F. de, 's-Gravenhage. 1888.
Bastiaanse, Frans, Hilversum. 1917.
Baudet, Mejuffrouw Dr. F.E.J.M., Utrecht. 1912.
Becker, Dr. Bruno, Amsterdam. 1924.
Beck, A.L. van, Leiden. 1924.
Beekman, Dr. A.A., 's-Gravenhage. 1884.
Beelaerts van Blokland, Jhr. Mr. F., 's-Gravenhage. 1901.
Beelaerts van Blokland, Jhr. Mr. W.A., 's-Gravenhage. 1911.
Been, Joh. H., Brielle. 1897.
Beets, Dr. A., Leiden. 1886.
Beets, Mr. N., Amsterdam. 1908.
Beijnen, zie Koolemans.
Bemmelen, Dr. W. van, 's-Gravenhage. 1921.

Beresteyn, Jhr. Mr. Dr. E.A. van, 's-Gravenhage. 1919.

- Berg-Van der Stempel, Mevrouw Dr. B.M., Amsterdam. 1914.
 Berg, Dr. J., Amsterdam. 1919.
 Berg, Mr. L.W.C. van den, Delft. 1878.
 Bergsma, Dr. J., Paterswolde. 1895.
 Berlage, Dr. H.P., 's-Gravenhage. 1916.
 Beversen, Dr. N.J., Leiden. 1903.
 Bierens de Haan, Dr. J.D., Aerdenhout. 1897.
 Bijleveld, W.J.J.C., Leiden. 1910.
 Bijlsma, Mr. R., 's-Gravenhage. 1915.
 Bijvanck, Dr. A.W., Leiden. 1919.
 Bijvanck, Dr. W.G.C., 's-Gravenhage. 1880.
 Blankenstein, Dr. M. van, Scheveningen. 1913.
 Blécourt, Mr. A.S. de, Leiden. 1915.
 Blink, Dr. H., 's-Gravenhage. 1890.
 Bloem, Mr. J.C., Rotterdam. 1922.
 Blöte, Dr. J.F.D., Tilburg. 1900.
 Blok, Mr. A.J., Leiden. 1910.
 Blok, Dr. P.J., Leiden. 1882.
 Blom, Mr. D. van, Leiden. 1910.
 Boas, Dr. M., Amsterdam. 1918.
 Boekenoogen, Dr. G.J., Leiden. 1896.
 Boeles, Mr. P.C.J.A., Arnhem. 1906.
 Boer, Dr. R.C., Amsterdam. 1893.
 Boer, Dr. C. de, Leiden. 1916.
 Boer, Dr. Tj. de, Amsterdam. 1900.
 Boeser, Dr. P.A.A., Leiden. 1902.
 Boldingh-Goemans, Mevrouw W.L., 's Gravenhage. 1920.
 Bolhuis, Mr. J.J. van, 's-Gravenhage. 1922.
 Bolk, Dr. L., Amsterdam. 1909.
 Bolkestein, Dr. H., Utrecht. 1919.
 Bonebakker, Dr. E., Eindhoven. 1906.
 Booven, Henri van, Hilversum. 1917.
 Bordewijk, Mr. Dr. H.W.C., Groningen. 1925.
 Borgeld, Dr. A., Amsterdam. 1903.
 Bosboom Nz., J., 's-Gravenhage. 1916.
 Bosch, J.H. van den, Voorburg. 1892.
 Botermans, Dr. A.J., Zwolle. 1904.
 Bothenius Brouwer, A.J., 's-Gravenhage. 1921.
 Boudier-Bakker, Mevrouw Ina, Utrecht. 1905.
 Boulan, E., Groningen. 1918.
 Braak, Dr. S., Winschoten. 1924.
 Braakensiek, Joh., Amsterdam. 1924.
 Breen, Dr. J.C., Amsterdam. 1896.
 Breukelman, Mr. J.B., 's-Gravenhage. 1897.
 Brinkerink, D.A., Bovenkarspel. 1905.
 Brom, Ed. Th. J., Amsterdam. 1918.
 Brom, Dr. Gerard B., Nijmegen. 1912.

Brouwer, zie Bothenius.

- Brown, Dr. Irwin, Rotterdam. 1921.
 Brugmans, Dr. H., Amsterdam. 1896.
 Bruine (de), zie Slotemaker.
 Bruna, J.J., Amsterdam. 1924.
 Brusse, M.J., Rotterdam. 1905.
 Büchner, Dr. V.F., Leiden. 1915.
 Buning, zie Werumeus.
 Burger Jr., Dr. C.P., Amsterdam. 1890.
 Burger, Dr. H., Amsterdam. 1920.
 Bussy (de), zie Cosquino.
 Buysse, Cyriel, 's-Gravenhage. 1899.
- Caland, Dr. W., Utrecht. 1891.
 Callenbach, Dr. J.R., Rotterdam. 1914.
 Capel, W.C., 's-Gravenhage. 1887.
 Carpentier Alting, Mr. J.H., 's-Gravenhage. 1908.
 Casimir, Dr. R., 's-Gravenhage. 1916.
 Cate, E.M. ten, Apeldoorn. 1905.
 Colenbrander, Dr. H.T., Leiden. 1898.
 Colijn, H., 's-Gravenhage. 1915.
 Cosquino de Bussy, Mr. A. le, Utrecht. 1919.
 Costa (da), zie Mendes.
 Coster, D., Amersfoort. 1915.
 Coster, Dr. H.P., Groningen. 1917.
 Cramer, Dr. J.A., Utrecht. 1925.
 Cuypers, Ed., Amsterdam. 1908.
 Cuypers, Ir. J., Roermond. 1925.
- Dam, Dr. B.A.P. van, 's-Gravenhage. 1903.
 Dam, Dr. J. van, Amsterdam. 1925.
 Dam van Isselt, W.E. van, 's-Gravenhage. 1909.
 Damsté, H.T., Oegstgeest. 1925.
 Damsté, Dr. P.H., Utrecht. 1904.
 Degener, zie Schmidt.
 Dekking, H.M., Rotterdam. 1918.
 Diferee, Dr. H.C., Amsterdam. 1907.
 Dijk, Dr. J.C. van, Bloemendaal. 1922.
 Dillen, Dr. J.G. van, Amsterdam. 1923.
 Dishoeck, C.J.A. van, Bussum. 1925.
 Dokkum, J.D.C. van, Wageningen. 1919.
 Domela Nieuwenhuis Nyegaard, J.D., Beetsterzwaag. 1911.
 Doorman, Mejuffrouw Chr., 's-Gravenhage. 1918.
 Dorens, zie Erven.
 Dorp, Mejuffrouw Dr. E.C. van, Bloemendaal. 1921.
 Draaijer-De Haas, Mevrouw A., 's-Gravenhage. 1917.
 Draaijer, W., Leiden. 1898.
 Dresselhuys, Mr. H.C., 's-Gravenhage. 1921.

Driessen, F., Leiden. 1915.

- Drion, F.J.W., 's-Gravenhage. 1925.
 Dullemen-de Wit, Mevrouw J. van, Amsterdam. 1923.
 Duyvendak, J.J.L., Leiden. 1923.
 Dyserinck, H., Maastricht. 1914.
- Easton, Dr. C., Scheveningen. 1913.
 Ebbinge Wubben, Dr. C.H., 's-Gravenhage. 1911.
 Eck, Dr. D.A.H. van, Leiden. 1915.
 Eeghen, Mr. Chr. P. van, Amsterdam. 1912.
 Eekhof, Dr. A., Oegstgeest. 1912.
 Eerde, J.C. van, Amsterdam. 1918.
 Elst, Dr. J. van der, Hilversum. 1921.
 Embden (van), zie Meerkamp.
 Endepols, Dr. H.J.E., Maastricht. 1911.
 Engelen, Jonkvrouw C., Zutphen. 1918.
 Engels, Dr. G., Rotterdam. 1923.
 Enk, Dr. P.J., Leeuwarden. 1917.
 Enschedé, J.W., Overveen. 1896.
 Eringa, Dr. S., Rotterdam. 1922.
 Erven Dorens, A.A.G. van, Arnhem. 1924.
 Esser, Maurits, Laren (N.H.). 1904.
 Everdingen, Dr. W. van, Bilthoven. 1903.
 Eysinga, Jhr. Mr. W.J.M. van, Leiden. 1913.
 Eysten, Mr. J. Wackie, Nijmegen. 1911.
- Fabius, Mr. D.P.D., 's-Gravenhage. 1899.
 Fabricius, Jan, Voorburg. 1916.
 Feen, A.H. van der, Goes. 1919.
 Feenstra Jr., P., Amsterdam. 1905.
 Feith, Jhr. J., 's-Gravenhage. 1908.
 Fenema, C.H. van, Oosterbeek. 1918.
 Fijn van Draat, Dr. P., Utrecht. 1911.
 Fockema Andreae, Mr. J.P., Utrecht. 1911.
 Francken, zie Wijnaendts.
 Fruin, Mr. R., 's-Gravenhage. 1891.
 Funke, J., Oosterbeek. 1916.
- Gaaf, Dr. W. van der, Amsterdam. 1924.
 Gaay Fortman, Mr. B. de, Amsterdam. 1923.
 Gallas, K.R., Amsterdam. 1921.
 Ganderheyden, A.A., Hilversum. 1904.
 Geertsema, Mr. C.C., Groningen. 1913.
 Gelder, Dr. J.J. de, Oegstgeest. 1922.
 Gelder-Van de Water, Mevrouw C.J.M. van, Bilthoven. 1895.
 Gelder, Dr. H.A. Enno van, Ginniken. 1922.
 Gelder, Dr. H.E. van, 's-Gravenhage. 1906.
 Ghijssen, Mejuffrouw Dr. H.C.M., Domburg. 1921.

Giffen, Dr. A.E. van, Groningen. 1923.

- Gijn, Mr. A. van, 's-Gravenhage. 1920.
 Gijselaar, Jhr. Mr. N.C. de, Leiden. 1910.
 Gils, Dr. P.J.M. van, Roermond. 1908.
 Gilse, J. van, Laren (N.H.). 1920.
 Gimberg, J., Zutphen. 1912.
 Ginneken, Dr. J.J.A. van, Nijmegen. 1909.
 Goekoop-De Jongh, Mevrouw de Wed. Dr. J., 's-Gravenhage. 1906.
 Gogh-Kaulbach, Mevrouw A. van, Amsterdam. 1914.
 Gonnet, C.J., Haarlem. 1877.
 Goor, Mejuffrouw Dr. M.E. Lulius van, Leiden. 1925.
 Goossens, Dr. J.W.H., Maastricht. 1911.
 Goossens, Dr. Th., Tilburg. 1924.
 Goslinga, Dr. A., Amsterdam. 1920.
 Gosses, Dr. I.H., Groningen. 1907.
 Goudoever, Mr. H. van, Groningen. 1918.
 Graft, Mejuffrouw Dr. C.C. van de, Utrecht. 1906.
 Gratama, G.D., Haarlem. 1919.
 Grave (de), zie Salverda.
 Greebe, Dr. A.C.J.A., Leiden. 1917.
 Greshoff, J., Arnhem. 1922.
 Greve, Dr. H.E., 's-Gravenhage. 1908.
 Greven, Mr. H.B., 's-Gravenhage. 1883.
 Groenewegen, Dr. H. IJ., Huis ter Heide. 1891.
 Groot (C. de), zie Hofstede.
 Grothe-Twiss, Mevrouw Amy, Hilversum. 1916.
 Gruyter, J. de, Amersfoort. 1925.
 Guarnieri, R., Amsterdam. 1921.
 Gunning, J. Hz., Dr. J.H., Bilthoven. 1888.
 Gunning Wz., Dr. J.H., Hilversum. 1904.
- Haak, Dr. S.P., Arnhem. 1909.
 Haan (de), zie Bierens.
 Haeringen, Dr. C.B. van, 's-Gravenhage. 1923.
 Hamel, Dr. A.G. van, Utrecht. 1916.
 Haslinghuis, Dr. E.J., 's-Gravenhage. 1915.
 Havelaar, Just, Amersfoort. 1917.
 Hazeu, Dr. G.A.J., Leiden. 1910.
 Heemskerk, Mr. Th., 's-Gravenhage. 1910.
 Heeres, Mr. J.E., 's-Gravenhage. 1890.
 Heering, Dr. G.J., Leiden. 1917.
 Heinsius, Dr. J., Leiden. 1900.
 Heldring, E., Amsterdam. 1923.
 Hemessen Sr., O.C. van, Woubrugge. 1921.
 Hendriks, Dr. A., Voorburg. 1906.
 Herderscheê, Dr. J., Amsterdam. 1879.
 Hesseling, Dr. D.C., Leiden. 1893.
 Hille-Gaerthé, Mevrouw C.M. van, 's-Gravenhage. 1920.

Hille, Dr. G.E.W. van, 's-Gravenhage. 1916.

- Hintzen, Mejuffrouw Dr. J.D., Amsterdam. 1924.
 Hoefer, F.A., Hattem. 1894.
 Hoekstra, Dr. P., Breda. 1903.
 Hoeven, Mr. G.G. van der, Rotterdam. 1914.
 Hof, J.J., Leeuwarden. 1912.
 Hofker, Mejuffrouw Dr. S., Leiden. 1915.
 Hofstede de Groot, Dr. C., 's-Gravenhage. 1892.
 Holst, zie Roland.
 Holtrop-Van Gelder, Mevrouw E. Ph., 's-Gravenhage. 1920.
 Honig, G.J., Zaandijk. 1904.
 Honoré (l'), zie Naber.
 Hooft, C.G. 't, Amsterdam. 1914.
 Hooft, ('t), zie Visser.
 Hoogstra, Dr. S.S., Gouda. 1904.
 Hoogt, C.W. van der, 's-Gravenhage. 1900.
 Hoop, Mr. E.J. Thomassen à Thuessink van der, 's-Gravenhage. 1924.
 Hooykaas, Dr. C.E., Rotterdam. 1920.
 Hooykaas, Dr. J., Arnhem. 1922.
 Hopman, Frits, Leiden. 1919.
 Hora Siccama, zie Rengers.
 Horst, A. van der, Amsterdam. 1924.
 Houck, Dr. M.E., Deventer. 1910.
 Houtsma, Dr. M. Th., Utrecht. 1882.
 Hoven, Mevrouw Thérèse, 's-Gravenhage. 1896.
 Hoyneck van Papendrecht, A., Rotterdam. 1915.
 Hubrecht, Dr. H.F.R., Amsterdam. 1904.
 Hüffer, Mejuffrouw M., Nijmegen. 1923.
 Huizinga, Dr. J., Leiden. 1903.
 Hulsman, G., 's-Gravenhage. 1903.
 Humme, A.A., Scheveningen. 1913.
 Hurgronje, zie Snouck.
 Hurrelbrinck, zie Lamberts.
 Huybers, Dr. H.F.M., Nijmegen. 1916.
- IJssel de Schepper-Becker, Mevrouw J.M., Rotterdam. 1921.
 IJsselt (van), zie Sasse (van).
 IJzerman, Dr. J.W., Wassenaar. 1892.
- Jacobsen, Dr. R., Rotterdam. 1907.
 Japikse, Dr. N., 's-Gravenhage. 1903.
 Jonckbloet, G.D.A., Nijmegen. 1890.
 Jong (J. en J.P.B. de), zie Josselin (de).
 Jong, Dr. J.D. de, 's-Gravenhage. 1886.
 Jong, Dr. K.H.E. de, 's-Gravenhage. 1916.
 Jonge (de), zie Kiewiet.
 Jonker, Dr. A.J. Th., Heerde. 1905.
 Joosting, Mr. J.G.C., Haren. 1895.

Josselin de Jong, J. de, Leiden. 1903.

Josselin de Jong, Dr. J.P.B. de, Oegstgeest. 1914.
 Juynboll, Dr. Th. W., Utrecht. 1910.

Kalff Jr., Mr. J., Amsterdam. 1914.
 Kan, Dr. A.H., Utrecht. 1913.
 Kanter, P.J. de, 's-Gravenhage. 1925.
 Kapteyn, Dr. J.M.N., Groningen. 1913.
 Kate Jr., J.J.L. ten, 's-Gravenhage. 1887.
 Kellen Dz., J. Ph. van der, Amsterdam. 1912.
 Kerkwijk, A.O. van, 's-Gravenhage. 1914.
 Kern Hz., Dr. J.H., Leiden. 1893.
 Kesper, Dr. L.A., 's-Gravenhage. 1903.
 Kielstra, Mr. J.C., Wageningen. 1924.
 Kiewiet de Jonge, Dr. H.J., Hilversum. 1898.
 Klein-Peaux, Mevrouw J.R., Leiderdorp. 1915.
 Klerk, C.R. de, Amsterdam. 1917.
 Kleyntjens, J., Katwijk a.d.R. 1911.
 Kloot Meyburg, H. van der, Voorburg. 1913.
 Kluyver, Dr. A., Groningen. 1885.
 Kluyver, Mevrouw C.A., 's-Gravenhage. 1917.
 Knappert, H.E., Haarlem. 1916.
 Knappert, Dr. L., Oegstgeest. 1893.
 Knippenberg, Dr. H.H., Helmond. 1925.
 Knuttel-Fabius, Mevrouw E., 's-Gravenhage. 1893.
 Knuttel Wz., Dr. G., 's-Gravenhage. 1923.
 Knuttel, Dr. J.A.N., Leiden. 1907.
 Koe, Mejuffrouw Dr. Annie C.S. de, Rotterdam. 1919.
 Kollewijn, Dr. R.A., Helmond. 1882.
 Konijnenburg, Th. W. van, 's-Gravenhage. 1924.
 Koolemans Beijnen, G.J.W., 's-Gravenhage. 1892.
 Koolen, Mr. Dr. D.A.P.N., 's-Gravenhage. 1925.
 Kooperberg, Dr. L.M.G., 's-Gravenhage. 1919.
 Koopmans, J., Dordrecht. 1906.
 Korevaar-Hesseling, Mevrouw E.H., Delft. 1917.
 Kossmann, Dr. F.K.H., Rotterdam. 1923.
 Koster, Dr. Edw. B., 's-Gravenhage. 1895.
 Krabbe, Mr. H., Leiden. 1908.
 Kranendonk, A.G. van, Delft. 1925.
 Kristensen, Dr. W.B., Leiden. 1902.
 Kroes, Dr. H.W.J., Rotterdam. 1925.
 Kroes-Ligtenberg, Mevrouw Dr. Chr., Rotterdam. 1910.
 Krom, Dr. N.J., Leiden. 1912.
 Kronenberg, Dr. A.J., Deventer. 1879.
 Kronenberg, Mr. H., Deventer. 1925.
 Kronenberg, Mejuffrouw M.E., 's-Gravenhage. 1913.
 Kronenburg, J.A.F., Amsterdam. 1918.
 Kroon, Dr. J.E., Leiden. 1916.

Kruisinga, Dr. E., Amersfoort. 1912.

- Kruitwagen, Bon., Woerden. 1908.
 Kühler, Dr. W.J., Amsterdam. 1909.
 Kuyk, Mr. J. van, 's-Gravenhage. 1912.
 Kuyper, Dr. H.H., Bloemendaal. 1915.
 Kuyper, Mejuffrouw H.S.S., 's-Gravenhage. 1913.
- Laan, K. ter, Zaandam. 1925.
 Laan, Dr. N. van der, 's-Gravenhage. 1923.
 Laman Trip-de Beaufort, Mevrouw H., Oosterbeek. 1921.
 Lamberts Hurrelbrinck, Mr. L.H.J., Maastricht. 1890.
 Lasonder, Dr. L.W.A.M., 's-Gravenhage. 1920.
 Laudy, A., Amsterdam. 1921.
 Leemans, W.F., Warmond. 1893.
 Leendertz Jr., Dr. P., Amsterdam. 1897.
 Leersum, Dr. E.C. van, Amsterdam. 1905.
 Leeuw, Mejuffrouw A.G. de, Haarlem. 1893.
 Leeuwen, Mr. W.F. van, 's-Gravenhage. 1916.
 Leyds, Dr. W.J., 's-Gravenhage. 1897.
 Lieftrinck, F.A., 's-Gravenhage. 1912.
 Limburg (van), zie Roest.
 Lindeboom, Dr. J., Groningen. 1910.
 Lintum, Dr. C. te, 's-Gravenhage. 1912.
 Loeff (van der), zie Rutgers.
 Löhnis, F.B., Scheveningen. 1893.
 Loenen, J.B. van, 's-Gravenhage. 1910.
 Loghem, Mr. M.G.L. van, Haarlem. 1883.
 Loosjes, Mr. A., Amsterdam. 1918.
 Loosjes, Mr. J., Bussum. 1919.
 Loosjes Az., Vincent, Amersfoort. 1889.
 Loosjes, Vincent, Haarlem. 1916.
 Looy, Jac. van, Haarlem. 1919.
 Lovendaal, G.W., Grave. 1894.
 Lucassen, zie Valck.
 Lugard, W.J., Twello. 1924.
 Lugt, F., Maartensdijk (Utr.). 1916.
 Lugt Melsert, C.D. van der, 's-Gravenhage. 1920.
 Lulius, zie van Goor.
 Lunsingh, zie Scheurleer.
- Maclaine Pont, Mejuffrouw M.W., 's-Gravenhage. 1896.
 Man, Mejuffrouw M.G.A. de, Middelburg. 1907.
 Mandere, H. van der, 's-Gravenhage. 1914.
 Mansvelt, Dr. N., Heemstede. 1894.
 Mare, A.J. de, 's-Gravenhage. 1922.
 Martens van Sevenhoven, Jhr. Mr. A.H., Arnhem. 1924.
 Martin, Dr. W., 's-Gravenhage. 1902.
 Meerkamp van Embden, Mr. A., Middelburg. 1915.

- Mees P. Rz., J., Rotterdam. 1923.
 Meester, E.J. de, Rotterdam. 1903.
 Meijer, Dr. W., 's-Gravenhage. 1899.
 Meilink, Dr. P.A., 's-Gravenhage. 1924.
 Melsert, zie Lugt (van der).
 Mendes da Costa, Dr. M.B., Amsterdam. 1888.
 Mensing, A.W.M., Amsterdam. 1914.
 Meulen, Dr. J. ter, 's-Gravenhage. 1924.
 Meulen, R. van der, 's-Gravenhage. 1886.
 Meulen Rz., Dr. R. van der, Leiden. 1912.
 Meulen, Dr. W.W. van der, 's-Gravenhage. 1900.
 Meyboom, Dr. H.U., Paterswolde. 1884.
 Meyburg, zie Kloot (van der).
 Meyer, Dr. C.H. Ph., 's-Gravenhage. 1894.
 Meyers, Mr. E.M., Leiden. 1914.
 Meyier, Mejuffrouw F. de, 's-Gravenhage 1918.
 Middendorp, H., Amsterdam. 1923.
 Mijnsen, F., Amsterdam. 1918.
 Molhuysen, Dr. P.C., 's-Gravenhage. 1897.
 Molkenboer, Dr. B.H., Huissen. 1916.
 Moll, Mr. W., 's-Gravenhage. 1924.
 Mollinger-Hooyer, Mevrouw D., Overveen. 1923.
 Moquette, Mejuffrouw Dr. H.C.H., Rotterdam. 1904.
 Mulder, Dr. W.J.M., Nijmegen. 1911.
 Mulert, F.E. Baron, Ommen. 1916.
 Muller Jz., Dr. F., Leiden. 1916.
 Muller, Dr. J.W., Oegstgeest. 1888.
 Musch, J., Amsterdam. 1923.
- Naber, Mejuffrouw J.W.A., Utrecht. 1898.
 Naber, S.P. l'Honoré, Utrecht. 1916.
 Nauta, Dr. G.A., Groningen. 1904.
 Nederburgh, Mr. I.A., 's-Gravenhage. 1911.
 Nes, Dr. H.M. van, Leiden. 1908.
 Neurdenburg, Mejuffrouw Dr. E., Groningen. 1917.
 Nieuwenhuis, Dr. A.W., Leiden. 1902.
 Nieuwenhuis (J. en J.D.), zie Domela.
 Nijhoff, Mr. M., 's-Gravenhage. 1921.
 Nijhoff, W., 's-Gravenhage. 1895.
 Nijland, Mejuffrouw Dr. J.A., Amsterdam. 1896.
 Nolen, Dr. W., 's-Gravenhage. 1907.
 Nolet, W., Warmond. 1924.
 Nolst Trenité, Dr. G., Haarlem. 1915.
 Noto Soeroto, Raden Mas, 's-Gravenhage. 1917.
- Oort, Dr. H., Leiden. 1873.
 Oppenheim, Mr. A.S., 's-Gravenhage. 1922.

Opprel, Dr. A., Dordrecht. 1903.

- Opstelten, Dr. G.E., Haarlem. 1917.
 Oss, S.F. van, 's-Gravenhage. 1922.
 Oven, Mr. J.C. van, Leiden. 1925.
 Overdiep, Dr. G.S., Apeldoorn. 1925.
 Overvoorde, Mr. Dr. J.C., Wassenaar. 1895.
- Palache, Dr. J.L., Leiden. 1925.
 Pattist, J.N., 's-Gravenhage. 1920.
 Peaux, Mejuffrouw A.G., Nijmegen. 1913.
 Peltenburg Pz., C., Leiden. 1912.
 Pennink, Mejuffrouw R., 's-Gravenhage. 1922.
 Pijper, Dr. F., Noordwijk-Binnen. 1884.
 Pit-de Haan, Mevrouw Carry, Laren (N.H.). 1916.
 Plooi, Dr. D., Leiden. 1913.
 Poelman, Dr. H.A., Groningen. 1913.
 Polak, Dr. Léon, 's-Gravenhage. 1922.
 Poll, Dr. K., Leeuwarden. 1909.
 Pomes, Dr. H., 's-Gravenhage. 1909.
 Pont, Dr. J.W., Bussum. 1914.
 Pont (M.W.), zie Maclaine.
 Poort, H., Groningen. 1919.
 Porte (de la), zie André.
 Posthumus, Mr. N.W., Amsterdam. 1910.
 Pot Bz., Mr. C.W. van der, Groningen. 1911.
 Premsela, M.J., Amsterdam. 1923.
 Prick van Wely, Dr. F.P.H., Nijmegen. 1910.
 Prinsen J.Lz., Dr. J., Amsterdam. 1904.
 Proost, Dr. K.F., Zwolle. 1923.
- Raaf, Dr. K.H. de, Rotterdam. 1905.
 Rademaker, Dr. L.A., Rijswijk (Z.H.). 1915.
 Raëskin, P., Rotterdam. 1921.
 Ramaer, J.C., 's-Gravenhage. 1917.
 Rees, R.P.A. van, 's-Gravenhage. 1885.
 Regt, W.M.C., Oudshoorn. 1917.
 Rengers Hora Siccama, Jhr. Mr. D.G., Utrecht. 1908.
 Rennes, Mejuffrouw Cath. van, Utrecht. 1919.
 Reyding, A., Amsterdam. 1916.
 Rhijn-Naeff, Mevrouw A. van, Dordrecht. 1902.
 Rhijn, Dr. M. van, Driebergen. 1918.
 Riems, Dr. K.J., Amsterdam. 1922.
 Riemsdijk, Jhr. A.W.G. van, Aerdenhout. 1909.
 Rijckevorsel, Dr. E. van, Rotterdam. 1888.
 Rijnberk, Dr. G. van, Blaricum. 1923.
 Ritter Jr., Mr. P.H., Utrecht. 1917.
 Robbers, H.J., Schoorl. 1901.
 Roessingh, Dr. K.H., Leiden. 1917.

Roest van Limburg, Th. M., de Bilt. 1908.

- Roland Holst-Van der Schalk, Mevrouw H., Bloemendaal. 1919.
 Ronkel, Dr. Ph. S. van, Leiden. 1912.
 Roorda, P., Hilversum. 1912.
 Roorda, T.B., Aerdenhout. 1918.
 Rossem, Mr. C.P. van, Zeist. 1919.
 Rutgers van der Loeff, Dr. A., 's-Gravenhage. 1911.
 Rutgers van der Loeff Az., Dr. A., Bloemendaal. 1912.
 Rutgers van der Loeff, J.D., Bloemendaal. 1909.
 Rutten, Dr. Felix, Geulle. 1919.
 Rutten-Koenen, Mevrouw M., Geulle. 1920.
 Ruys, Mejuffrouw Dr. H.J.A., Leiden. 1911.
- Salverda de Grave, Dr. J.J., Amsterdam. 1893.
 Salverda de Grave, Mr. J.L.A., 's-Gravenhage. 1894.
 Sandick, R.A. van, 's-Gravenhage. 1893.
 Sasse van IJsselt, Jhr. Mr. A.F.O. van, 's-Hertogenbosch. 1907.
 Sauveplanne-Oppenheim, Mevrouw A.L., 's-Gravenhage. 1917.
 Savornin Lohman, Jhr. Mr. W.H. de, 's-Gravenhage. 1909.
 Scheltema, Mr. F.G., Leiden. 1923.
 Schelven, Dr. A.A. van, Haarlem. 1912.
 Schepp, C.L., 's-Gravenhage. 1923.
 Schepper (de), zie IJssel.
 Scheurleer, C.W. Lunsingh, 's-Gravenhage. 1910.
 Scheurleer, Dr. D.F., 's-Gravenhage. 1877.
 Schevichaven, Mr. J. van, Amsterdam. 1905.
 Schierbeek R.Jz., R.J., Amsterdam. 1912.
 Schmid, Jhr. L.M.A. von, 's-Gravenhage. 1916.
 Schmidt Degener, F., Amsterdam. 1909.
 Schönfeld, Dr. M., Hilversum. 1914.
 Scholte, Dr. J.H., Amsterdam. 1915.
 Schothorst, Dr. W. van, 's-Gravenhage. 1909.
 Schoute, Dr. D., Middelburg. 1923.
 Schouten, Ir. J.L., Delft. 1922.
 Schrijnen, Dr. Jos., Nijmegen. 1902.
 Schuil, J.B., Haarlem. 1916.
 Schuiling, R., Deventer. 1920.
 Schuylenburg, Mr. W.C., Utrecht. 1924.
 Serooskerken, zie van Tuyll.
 Serrurier, Mejuffrouw Dr. C., Leiden. 1913.
 Sevenhoven, zie Martens.
 Siccama, zie Rengers.
 Sipma, P., Leeuwarden. 1924.
 Six, Jhr. Dr. J., Amsterdam. 1894.
 Slee, Dr. J.C. van, Diepenveen. 1882.
 Slijper, Dr. E., Utrecht. 1914.
 Sloot, Mejuffrouw N.M.C., Amsterdam. 1893.
 Slotemaker de Bruine, Dr. J.R., Utrecht. 1917.

Slothouwer, Dr. G.M., Wassenaar. 1891.

- Smit, Dr. A., Amersfoort. 1919.
 Smit, Dr. H.J., 's-Gravenhage. 1923.
 Smit, Mr. J.P. W.A., 's-Hertogenbosch. 1923.
 Snellen, Mejuffrouw Dr. J., Arnhem. 1913.
 Sneller, Dr. Z.W., Rotterdam. 1920.
 Sneyders de Vogel, Dr. K., Groningen. 1907.
 Snouck Hurgronje, Dr. C., Leiden. 1882.
 Soer, Mejuffrouw E.M.A.J., Lochem. 1894.
 Soeroto, zie Noto.
 Son, C. van, Dordrecht. 1920.
 Speenhoff, J.H., Haarlem. 1918.
 Spitzen, G.W., Soestdijk. 1925.
 Staverman, Dr. W.H., Deventer. 1924.
 Sterck, Dr. J.F.M., Heemstede. 1897.
 Sterck-Proot, Mevrouw J.M., Heemstede. 1906.
 Stockum Jr., W.P. van, 's-Gravenhage. 1906.
 Stoett, Dr. F.A., Haarlem. 1891.
 Stoppelaar, Mr. A. de, 's-Gravenhage. 1923.
 Stoppelaar, R.J. de, Warga. 1925.
 Stuart, zie Verrijn.
 Swaay, Dr. H.A.J. van, 's-Gravenhage. 1906.
 Swaen, Dr. A.E.H., Amsterdam. 1899.
- Talen, J.G., Zwolle. 1909.
 Tartaud-Klein, Mevrouw A.J.M., Rotterdam. 1919.
 Tenhaeff, Dr. N.B., 's-Gravenhage. 1918.
 Theissen, Dr. J.S., Groningen. 1909.
 Thijm, zie Alberdingk.
 Thiry, A., Tiel. 1922.
 Tholen-De Ranitz, Mevrouw Lita, 's-Gravenhage. 1919.
 Thomassen à Thuessink, zie van der Hoop.
 Tielrooy, Dr. Joh., Haarlem. 1922.
 Tinbergen, Dr. D.C., 's-Gravenhage. 1907.
 Tjeenk Willink Jr., H.D., Haarlem. 1918.
 Tolman, Rinke, Soest. 1920.
 Tonnet, J.C.C., Vorden. 1917.
 Trenité, zie Nolst.
 Treub, Mr. M.W.F., 's-Gravenhage. 1915.
 Trip, zie Laman.
 Tuyll van Serooskerken, Jonkvrouw M. barones van, Nijkerk. 1925.
- Uilkema, K., Leeuwarden. 1923.
 Unger, Dr. W.S., Middelburg. 1919.
- Valck Lucassen, Mr. Th. R., Driebergen. 1925.
 Valkhoff, Dr. P., Hilversum. 1910.
 Veen, Dr. J.S. van, Arnhem. 1899.

Ven, D.J. van der, Oosterbeek. 1924.

Verbeek, Dr. R.D.M., 's-Gravenhage. 1892.

- Verburgt, J.W., Leiden. 1924.
 Verdam, Dr. H.D., Dordrecht. 1917.
 Verdenius, Dr. A.A., Amsterdam. 1925.
 Verhoeven-Schmitz, Mevrouw M., Dordrecht. 1925.
 Verrijn Stuart, Dr. C.A., Utrecht. 1900.
 Verster, J.F.L. de Balbian, Amsterdam. 1924.
 Veth, Corn., Voorburg. 1917.
 Vinhuizen, J., Middelstum. 1924.
 Vinkesteyn, Dr. C.J., 's-Gravenhage. 1910.
 Visscher, Dr. H., Huis ter Heide. 1908.
 Visscher, Mejuffrouw R., Leeuwarden. 1923.
 Visser, Dr. J. Th. de, 's-Gravenhage. 1920.
 Visser, Dr. M.W. de, Leiden. 1911.
 Visser 't Hooft, Mr. H. Ph., Haarlem. 1921.
 Vissering, Mejuffrouw C.M., 's-Gravenhage. 1915.
 Vissering, Mr. G., Amsterdam. 1913.
 Vlugt, Mr. W. van der, Oegstgeest. 1880.
 Vogel, L.A., 's-Gravenhage. 1905.
 Vogel (K. de), zie Sneyders.
 Vogelsang, Dr. W., Utrecht. 1906.
 Vooyoys, Dr. C.G.N. de, Utrecht. 1902.
 Vooyoys, I.P. de, 's-Gravenhage. 1920.
 Vor der Hake, Dr. J.A., Baarn. 1912.
 Vos, K., Middelstum. 1912.
 Voûte, M.P., Amsterdam. 1923.
 Vreese, Dr. W.L. de, Rotterdam. 1893.
 Vries, Dr. A.G.C. de, Amsterdam. 1901.
 Vries, Mr. E. de, Leiden. 1887.
 Vries, Dr. J. de, Arnhem. 1922.
 Vries, Dr. W. de, Groningen. 1910.
- Wackie, zie Eysten.
 Wagenvoort, Dr. H., Groningen. 1923.
 Walch, Dr. J.L., 's-Gravenhage. 1915.
 Waller Zeper, Dr. S.A., Leeuwarden. 1915.
 Wasch, K., Leerdam. 1924.
 Werner, H.M., De Steeg. 1887.
 Werumeus Buning, J.W., Amsterdam. 1923.
 Wieder, Dr. F.C., Noordwijk-Binnen. 1909.
 Wiersum, Dr. E., Rotterdam. 1904.
 Wijk, Dr. N. van, Leiden. 1907.
 Wijnaendts Francken, Dr. C.J., Leiden. 1899.
 Wijnaendts Francken-Dyserinck, Mevrouw W., 's-Gravenhage. 1913.
 Wijndelts, J.W., Amsterdam. 1922.
 Wilde, Dr. C.W.I., 's-Gravenhage. 1903.
 Wille, Dr. J., Baarn. 1925.
 Willink, zie Tjeenk.

Winkel, Dr. J. te, Amsterdam. 1878.

Witlox, Dr. J., St.-Michielsgestel. 1925.
 Wittert van Hoogland, Dr. E.B.F.F. baron, 's-Gravenhage. 1912.
 Wolf, Dr. H., Amsterdam. 1923.
 Woltjer, Dr. R.H., Amsterdam. 1922.
 Wubben, zie Ebbinge.

Zaaijer Az., Dr. J., Oosterbeek. 1894.
 Zeggelen, Mevrouw M.C. van, Haarlem. 1912.
 Zeper, zie Waller.
 Zernike, Mejuffrouw E., Amsterdam. 1921.
 Zuidema, Dr. W., Amsterdam. 1895.
 Zuylen van Nyevelt, S.I. barones van, 's-Gravenhage. 1907.

B. In onze overzeesche gewesten gevestigd.

Adriani, Dr. N., Donggala (Midden-Celebes). 1909.
 Clay, Dr. J., Bandoeng. 1921.
 Dentz, zie Oudschans.
 Kan, Mr. A.H.M.J. van, Weltevreden, 1918.
 Kunst, Mr. J., Bandoeng. 1918.
 Kruyt, Dr. Alb. C., Posso (Cel.). 1915.
 Ossenbruggen, Mr. F.D.E. van, Soerabaja. 1911.
 Oudschans Dentz, Fred., Paramaribo. 1917.
 Rinkes, Dr. D.A., Weltevreden. 1915.
 Wageningen-Salomons, Mevrouw A. van, Medan. 1913.

C. In het Buitenland gevestigd.

Barnouw, Dr. A.J., New-York. 1909.
 Bisschop, zie Roosegaarde.
 Bredius, Dr. A., Monte Carlo. 1884.
 Cock, Dr. J.K. de, Davos (Zwits.). 1917.
 Erens, Mr. F., Fillinges (Haute Savoie). 1915.
 Eyck, Mr. P.N. van, Londen. 1922.
 Eymael, Dr. H.J., Elsene (Brussel). 1888.
 Gerretson, Dr. C., Londen. 1913.
 Geyl, Dr. P.C.A., Londen. 1918.
 Hensen, Dr. A.H.L., Rome. 1898.
 Hoogewerff, Dr. G.J., Rome. 1913.
 Hotz, A.P.H., Lugano. 1909.
 Jong van Beek en Donk, Jhr. Mr. B. de, Bern. 1914.

Jong van Beek en Donk, Mevrouw C. de, Parijs. 1898.
Kloeke, Dr. G.G., Hamburg. 1919.
Loon, Dr. H. van, Parijs. 1921.
Lorentz, Mr. H.A., Pretoria. 1918.

Loudon, Jhr. Mr. J., Parijs. 1917.
 Muller, Dr. H.P.N., Praag. 1900.
 Nolthenius, zie Tutein.
 Oppenraay, Dr. R. van, Rome. 1908.
 Otten, Mejuffrouw E., Berlijn. 1912.
 Ramondt, Mejuffrouw M., Bonn a/R. 1920.
 Reiger von Braunhorst, A.F.J., Stuttgart. 1882.
 Roosegaarde Bisschop, Mr. W., Londen. 1904.
 Tutein Nolthenius, R.P.J., La Tour de Peilz (Zwits.). 1898.
 Viotta, Mr. H., Montreux. 1892.
 Visser, Ph. C., Stockholm. 1923.
 Vlugt, M.E. van der, Parijs. 1922.
 Zimmerman, Mr. A.R., Weenen. 1909.

Buitenlandsche leden.

Bij de namen der leden, die volgens art. 15 der Wet de rechten en verplichtingen der gewone leden hebben aanvaard, is een * geplaatst.

*Allen, Dr. P.S., Oxford. 1909.
 Antal, Dr. G. von, Papà (Hongarije). 1922.
 Anthonisz, R.G., Colombo (Ceylon). 1902.

Baekelmans, Lode, Antwerpen. 1920.
 Bejarano, zie Mendez.
 Bellefroid, Mr. P., Roermond. 1913.
 Belpaire, Mejuffrouw M.E., Antwerpen. 1914.
 Bergmans, Dr. P., Gent. 1909.
 *Besselaar, Dr. G., Pieter-Maritzburg. 1915.
 Bode, Dr. W. von, Berlijn. 1873.
 Bolte, Dr. Joh., Berlijn. 1893.
 Bom, Emm. de, Antwerpen. 1903.
 Borchling, Dr. C., Hamburg. 1912.
 Boshoff, Dr. S.P.E., Potchefstroom. 1922.
 Bosman, Dr. D.B., Zeepunt (bij Kaapstad). 1923.
 Botha, C. Graham, Kaapstad. 1924.
 Bouman, Dr. A.C., Stellenbosch. 1925.
 Branden, F.J. van den, Antwerpen. 1874.
 Brandstetter, Dr. R., Luzern. 1911.
 *Brink, M.J., Pretoria. 1904.
 *Broekhuizen, Dr. H.D. van, Pretoria. 1911.

Carpenter, W.H., New-York. 1900.
 Castele, D. van de, Luik. 1872.

Celliers, J.F.E., Stellenbosch. 1911.
Clercq, Dr. René de, Amsterdam. 1908.

- Cohen, Dr. Gust., Straatsburg. 1912.
 Cook, Albert S., New Haven (Conn.). 1905.
 Cordt, Benjamin, Kiew. 1892.
 *Craigie, Dr. W.A., Oxford. 1916.
 Cruyssen, A.C. van der, Antwerpen. 1912.
 Cuvelier, Dr. J., Brussel. 1913.
- Daae, L., Christiania. 1885.
 Degering, Dr. H., Charlottenburg. 1911.
 Derudder, Dr. G., Valenciennes. 1899.
 Dosker, Dr. H.E., Louisville (Ky.). 1899.
 Duclos, Ad., Brugge. 1905.
 Dülberg, Dr. Fr., Berlijn. 1924.
 Duproix, I.I., Marseille. 1907.
 Dyke, Dr. H. van, Princeton N.J., 1914.
- Edmundson, G., Londen. 1886.
 Eggen, Mr. J.L.M., Weenen. 1909.
 Ehrle, Dr. F., Sevelen (St. Gallen). 1910.
 *Elffers, Hub., Wijnberg (Kaapstad). 1908.
 Engelenburg, Dr. F.V., Pretoria. 1900.
 Essen, L. van der, Leuven. 1915.
- *Fairchild, Mevrouw H.L., Cazenovia (New-York). 1910.
 Flou, K.F.I. de, Brugge. 1894.
 Foncke, Dr. Rob., Sint-Jans-Molenbeek (Brussel). 1921.
 Frimmel, Dr. Th. von, Weenen. 1906.
 *Frings, Dr. Th., Bonn. 1920.
 Fris, Dr. V., Gent. 1912.
 Fritz, Dr. Jos., Drohobycz. 1913.
- Gaidoz, H., Parijs. 1902.
 Goemans, Dr. L., Schaarbeek. 1902.
 Goeters, Dr. W.G., Bonn. 1915.
 Gore, Dr. J.H., Washington. 1902.
 Graham, zie Botha.
 Griffis, Dr. W. Elliot, Ithaca (State of New-York). 1896.
 Grootaers, Dr. L., Leuven. 1923.
- Hanne, Dr. J.R., Hamburg. 1887.
 Hauser, O., Weenen. 1908.
 Havard, H., Parijs. 1875.
 Hertzog, Dr. J.B.M., Bloemfontein. 1910.
 Hessels, J.H., Cambridge (Engl.) 1880.
 Heurck, Em. H. van, Antwerpen. 1916.
 Heuvelmans, Mr. Flor., 's-Gravenhage. 1902.
 Hewett, Dr. W.T., Ithaca (State of New-York). 1896.

Hubert, Dr. E., Luik. 1883.

*Hullebroeck, Em., Brussel. 1913.

Ipsen, Alf., Kopenhagen. 1905.

Jellinghaus, Dr. H., Osnabrück. 1897.

Jolles, Dr. A., Leipzig. 1921.

Joos, Am., Gent. 1908.

Kestell, J.D., Bloemfontein. 1904.

Kluge, Dr. Fr., Freiburg i.B. 1909.

Knothe, Dr. G., Bloemfontein. 1912.

Knudsen, Joh., Kopenhagen. 1921.

Kohlschmidt, Dr. O., Ilmenau. 1906.

Lameere, Dr. M.J., Brussel. 1886.

Lasch, Mejuffrouw Dr. A., Hamburg. 1920.

Lateur, Frank, Ingoyghem. 1901.

*Leipoldt, Dr. C. Louis, Pretoria. 1915.

Littmann, Dr. E., Tübingen. 1911.

Lodewyckx, Dr. A., Melbourne. 1904.

Logeman-van der Willigen, Mevrouw D., Gent. 1923.

Logeman, Dr. H., Gent. 1892.

Long, Mevrouw A., Rolvenden (Kent). 1912.

Loubat, Hertog J.F. de, Parijs. 1880.

Lowjagin, A.M., Leningrad. 1902.

Malan, F.S., Kaapstad. 1908.

*Malherbe, Dr. D.F., Bloemfontein. 1921.

Malherbe, Dr. W.M.R., Pretoria. 1913.

Manfroni, Dr. Cam., Padua. 1911.

*Mansion, Dr. J., Luik. 1913.

*Meer, Dr. M.J. van der, Frankfort a.M.. 1924.

Mendez Bejarano, Dr. M., Madrid. 1925.

Menne, Dr. K., Keulen. 1906.

Meyhoffer, J., Ukkel (Brussel). 1915.

Moens, Wies, St. Gilles. 1922.

Mont, K.M. Pol. de, Antwerpen. 1882.

Moorrees, Adr., Stellenbosch. 1904.

Müller, Ernest, Langnau (Kanton Bern). 1890.

Müller, Heinrich, Emmerik. 1914.

Nachod, Dr. O., Grünewald (Berlijn). 1905.

Nahon, Mejuffrouw A., Antwerpen. 1925.

Nieuwenhuis, P.N., Kopenhagen. 1912.

Nippold, Dr. W.C.A., Cassel. 1901.

Noppen, Leonard Charles van, Brooklyn (N.-Y.). 1900.

Obrie, Mr. J., Gent. 1880.

Pastor, Dr. L. von, Innsbruck. 1916.
Paul, Dr. H., München. 1882.
Pedersen, Dr. Holger, Kopenhagen. 1914.

Pernot, Dr. H., Nogent-sur-Marne. 1907.
 Persijn, Dr. Jul., Antwerpen. 1914.
 Peyster, Dr. H. De, Neuilly-sur-Seine. 1906.
 *Phillips, W., Washington. 1921.
 Pirenne, Dr. H., Gent. 1894.
 Pohl, Dr. M.J., Bonn. 1911.
 *Prampolini, Dr. G., Arenzano. 1923.
 Priebsch, Dr. R., Londen. 1899.
 *Prince, Dr. J. Dyneley, Kopenhagen. 1913.
 Psilander, Dr. H., Upsala. 1905.
 Putnam, Mejuffrouw Ruth, Washington. 1896.
 Puyvelde, Dr. Leo van, Gent. 1914.

Rabie, J.S.M., Bloemfontein. 1903.
 Rachfahl, Dr. F., Freiburg i.B. 1907.
 Reitz, F.W., Kaapstad. 1884.
 Ridder, André de, Antwerpen. 1918.
 Robertson Scott, J.W., Great Canfield (Essex). 1914.
 Rocheblave, S., Straatsburg. 1924.
 Rolland, Romain, Villeneuve. 1917.
 Rompel, Fred., Pretoria. 1912.
 Rousselot, P.J., Parijs. 1897.
 *Roux, Dr. T.H. le, Pretoria. 1910.

Sabbe, Dr. M., Antwerpen. 1903.
 Scharpé, Dr. L., Leuven. 1897.
 Scott, zie Robertson.
 Seelmann, Dr. W., Berlijn. 1897.
 Segers, G., Hoogstraten. 1903.
 *Smith B.A., J.J., Stellenbosch. 1925.
 Siclen, Dr. George W. van, Cornwall (New-York). 1892.
 Smuts, J.C., Pretoria. 1904.
 Stein, Henri, Parijs. 1891.
 Szalay, Dr. K., M{a}tyàsfüld (Hongarije). 1925.

Teirlinck, Herm., Brussel. 1917.
 Teirlinck, Is., Ruisbroek (Brussel). 1901.
 Timmermans, Fel., Lier. (België). 1917.
 Toit, Dr. J.D. du, Potchefstroom. 1914.
 *Toit, Dr. P.J. du, Kaapstad. 1909.

Veerdeghem, F. van, Luik. 1893.
 Vercoullie, J., Gent. 1891.
 Vermeylen, A., Brussel. 1906.
 Verschaeve, C., Alveringhem (België). 1922.
 Viljoen, Dr. W.J., Bloemfontein. 1899.
 *Villiers, J.A.J. de, Londen. 1923.

Vos, Geerh., Princeton (N.J.) 1900.

Vos, Dr. F.H. de, Galle (Ceylon). 1901.

Vos, P.J.G. de, Stellenbosch. 1904.

Vriendt, Jul. de, Antwerpen. 1898.

Waal, J.H.H. de, Kaapstad. 1908.

Waddington, A., Lyon. 1898.

Wattez, Omer, Schaarbeek. 1905.

Wernecke, Dr. H., Weimar. 1884.

Westrin, Dr. J. Th., Stockholm. 1903.

Wicksteed, P.H., Childrey (Wantage). 1875.

Wijck, Aug. van, New-York. 1900.

Willems, Mr. L., Gent. 1896.

Woodward, John, Brooklyn (New-York). 1900.

*Wrangel, Dr. E.H.G., Lund. 1898.

Zarncke, Dr. E., Leipzig. 1908.

Zenuti, M., Florence. 1905.

[Levensberichten]

Levensbericht van Prof. Dr. J.V. de Groot.¹

Joannes Theodorus de Groot werd 4 Juli 1848 te Schiedam geboren uit eenvoudige, degelijk-ouderwetsche ouders, die hij tot hoogen leeftijd heeft mogen bezitten. De moeder had door haar sterk, resoluut karakter, maar niet minder door haar merkwaardig gezond en flink ontwikkeld verstand den grootsten invloed op Jan, die al spoedig van een zeer gelukkigen aanleg naar hart en geest blijk gaf. De destijds in Schiedam befaamde meester Combé, die twee Jannen de Groot, beiden toekomstige hoogleeraren, op zijn schooltje had, roemde den 'armen' Jan, dat is de hier beschrevene, als zijn voortreffelijksten leerling².

Na zijn eerste schooljaren gaf de vrome en naarstige jongen, getrokken door het voorbeeld van zijn oom, die Dominikaan was, het verlangen te kennen, om priester te worden en kloosterling van de oude Middeleeuwsche Orde der Predikbroeders. Daartoe vertrok hij in 't najaar van 1862 naar het Sint Dominicus-Kollege te Nijmegen, waar hij onder de leiding kwam van den uitstekenden, klassiek gevormden pedagoog pater Koors, en o.a. den bekenden dichter van *Magen en Hilda* Gijsbert Lovendaal tot medeleerling had.

In die jaren van geestelijke ontluiking heeft de Groot zich dadelijk door den ernst van zijn studiën onderscheiden. Een beetje onder den indruk van den 'romantischen weemoed' dier dagen, droomde hij zich een schoonen toekomstdroom, en voelde de noodzakelijkheid, om door innig gebed en volhardend werken de vervulling van die idealen voor te bereiden. Van de klassieke

- 1 Zeer tegen den wil van den schrijver is dit opstel door allerlei omstandigheden vertraagd. Inmiddels verscheen in 1923 bij Teulings Uitg's Mij. te 's Bosch: *Pater de Groot. Herdenking en Hulde, samengesteld door Lr. B.H. Molkenboer en Dr. A.H.M.J. van Rooy*, waarnaar wij voor nadere bijzonderheden verwijzen.
- 2 Zie het Levensbericht van Prof. Dr. J.J.M. de Groot door M.W. de Visser in deze *Handelingen* 1921-1922, bl. 1.

modellen Virgilius, Vondel, Lacordaire, Lamartine enz. las hij wat hij grijpen kon en de illusie lokte hem, om in Leuven een doctoraat in Wijsbegeerte of Theologie te gaan veroveren, alvorens bij de Dominikanen in te treden.

Op advies van Koors zag hij daarvan af, en meldde zich als achttienjarige aan het klooster te Huissen in de Betuwe, waar hij in September 1866 het witte kleeed der zonen van den H. Dominicus ontving en aan zijn voornaam den kloosternaam Vincentius toevoegde.

Het noviciaat was een ernstig jaar van oefening in den geestelijken wapenhandel, onder leiding van den wijzen pater Joosten, later bisschop van Curaçao. In de handen van den Generaal der Dominikanen, den Franschman A.V. Jandel, die toevallig in Huissen verbleef, legde frater Vincentius in '67 zijn kloostergeloften af en nu begon de tijd van de hoogere studiën, Filosofie en Theologie, waaraan hij zich met al den geestdrift en al het plichtbesef van een jeugdigen monnik overgaf. Hier kreeg hij onder de leiding van den 'studiorum regens' C. van den Berg zijn eersten doop in de Thomistische Wijsbegeerte, waarbinnen zijn heele denkleven zich bewegen zou.

Door ontstentenis van de noodige leerkrachten aan het St. Dominicus-Kollege te Nijmegen werden echter de Groots studiën onderbroken, wijl hij aldaar als leeraar in de humaniora werd aangesteld en dus de handen vol kreeg met schoolwerk van minder verheven, meer konkreten aard. Toch wist hij in zijn kennisdorst nog uren uit te winnen, om op eigen gelegenheid zijn spekulatieve studiën voort te zetten, en zelfs in 1872 met een eerste vrucht van zijn belesenheid en levensfilosofte uit te komen in *De Pausen*, een geschiedkundige studie, die o.a. door Alberdingk Thijm met bemoedigende voorkomendheid ontvangen werd.

Sedert dien bleef de Groot als vast en zeer gewaardeerd medewerker aan Thijm's *Dietsche Warande* verbonden, waarin hij doorwrochte artikelen o.a. over Vondels didaktiek publiceerde, ter zelfdertijd dat zijn Ordebroeder Th. van Hoogstraten zich daarin een bewouderaar van Bilderdijk toonde.

Nadat de Groot in Augustus 1873 te Utrecht de H. Priesterwijding ontvangen had, opende zich een breed perspectief voor zijn apostolische en wetenschappelijke werkzaamheid. Op den preekstoel ontpopte de dichterlijke en devote jonge priester zich als een redenaar van groote belofte, en terwijl hij zijn eerste rijke oogsten binnenhaalde, prepareerde hij zich met een strenge discipline voor het Lectoraat, zooals het Doctoraat in de Wijsbegeerte en Theologie van ouds in de Dominikanenorde genoemd wordt. Hiervoor legde hij in 1878 te Huissen met grooten lof het vereischte examen af door de publieke verdediging van een zestigtal stellingen op 't gebied van Filosofie, Exegese, Kerkelijk Recht en Godgeleerdheid.

Middelerwijl had pater de Groot ook kennis gemaakt met den befaamden Dr. Schaepman, in wiens periodiek *Onze Wachter* hij artikelen plaatste over 'Catholicisme en Opvoeding', 'Tijdgeest en Eenheid', 'St. Thomas van Aquino' enz. Zoowel door deze studieuus bearbeide betoogen als door zijn spreekbeurten in kerken en vergaderzalen trok de bescheiden en werkzame kloosterling de aandacht van katholiek Nederland meer en meer naar zich toe.

Zijn leeraarstaak te Nijmegen werd uitgebreid met een aantal lessen in de Apologetiek en Godsdienstgeschiedenis voor zijn jeugdige ordebroeders, die zich tot het Priesterschap voorbereidden. En uit die kolleges is zijn lijvig, in de Latijnsche taal en volgens de beproefde scholastieke methode geschreven handboek *Summa Apologetica* ontstaan, dat weldra in de meeste theologische kloosterscholen van de Dominikanenorde werd ingevoerd en verschillende drukken beleefde.

Bij al deze bezigheden voegde zich de zorg voor een wetenschappelijken krans van jonge Nijmegenaars van goeden huize, die eens per week in 't klooster rondom den begaafden en vriendelijken pater samen kwamen, om allerlei kwesties van aktueelen aard op wijsgeerig, theologisch of sociaal terrein met hem te bestudeeren. In het groot deed hij iets dergelijks door zijn befaamde Zondagavond-konferenties in de Nijmeegsche Broerskerk. Daarbij was zonder twijfel de Nederlandsche Lacordaire op zijn best; daarvoor liepen de huizen leeg en de kerk propvol luistergrage Katholieken en andersdenkenden, die zich op later leeftijd nog dankbaar die leerzame en welsprekende voordrachten bleven heugen.

Pater de Groot was inderdaad een geboren apologet, en wel bijzonder een apologet met het gesproken woord. Want al kenmerkte ieder opstel van zijn hand zich door een groote mate van zorgzame bedachtzaamheid, van eerlijke studie en van irenische gezindheid: in zijn stijl zat iets stroefs en gedwongens, dat hij maar zelden te boven kwam, en waardoor hij het tegendeel bleek van een ras-schrijver gelijk b.v. Schaepman. Maar wanneer hij op kathedre of kansel het woord nam, dan bleek het spoedig, dat de Groot op dit terrein de 'vonk' bezat, ja, dat hij een meeslepend redenaar was. Vooral op den preekstoel was de Groot in zijn fleur het type van een klassiek Predikheer. Zijn blank en hoog voorhoofd boven het wit-en-zwarte kleed van zijn Orde, de symmetrische vorm van zijn gebarenspeel, de rust van zijn houding, de kalme, maar indringende scherpzinnigheid van zijn betoog, zijn altijd *ad rem* geciteerde belezenheid, het poëtische van zijn dikwijls zeer origineele beeldspraak, zijne aktualiteit, die immer de nieuwste verschijnselen wist te benutten, en dan boven alles: de priesterlijkheid van zijn waardig woord, dat in een warm en vaderlijk accent den klop van zijn allen omvadend hart deed verstaan, de vredelievendheid van zijn optreden, dat nooit agressief, nog minder kwetsend was voor welken anders-

denkende ook - de verhevenheid eindelijk van zijn onderwerpen niet alleen, maar ook van hun behandeling, die het nooit in goedkoope trucjes zocht en die alle banaliteit in woordkeus, alle spekulatie op de sensatiezucht van het publiek verre hield: deze hooggedragen en groot-stijlsche elokwentie van pater de Groot bezorgde hem terecht den roep, van met Schaepman de beste spreker onder de Katholieken van Nederland te zijn.

Zijn oversten erkenden zijn buitengewone kwaliteiten, door hem ook de geestelijke leiding van de toekomstige Dominikanen-priesters toe te vertrouwen, een moeilijke taak, waarvan de 'Novicenmeester' de Groot zich met wijze omzichtigheid en tegelijk gemoedelijk en vol liefde voor zijn discipelen jarenlang gekweten heeft. Ook koos het Nijmeegsch konvent hem tweemaal tot bij-prior, dat is kloosteroverste - en bij die zware funktiën liet evenmin zijn wetenschappelijke als zijn apostolische bemoeiingen varen. Want voelde hij zich in stijgende lijn getrokken tot studie, in niet geringer mate toonde deze boekenman zich een zieleleider vol teedere zorg en bevoorrecht met een helderen kijk op de harde realiteiten van het leven.

Zijn biechtstoel in de Broerskerk werd wekelijks door menschen van allerlei stand en staat bestormd; de spreekkamer van het klooster was gewoonlijk bezet voor hem. Trok hij iedereen rondom zijn kansel, in even sterke mate trok alles wat geestelijk of lichamelijk noodlijdend was hem naar zich toe, zoodat pater de Groot bijzonder in de morsige achterbuurten van de Karelstad een populaire en zeer gerespekteerde figuur was, waar hij de steilste en nauwste trapjes beklom, om de armen met raad en daad te helpen, te troosten, te bemoedigen. Het middeleeuwsche kleed, dat hij droeg, kwam door zijn alomvattende werkzaamheid opnieuw bij roomsch en onroomsch in eere.

Eénmaal heeft de Groot in die Nijmeegsche jaren een reis van beteekenis naar 't buitenland gemaakt, nl. in 1885 naar Rome, om aldaar voor den hoogsten studieraad der Dominikanenorde zijn 'examen ad gradus magisterii' af te leggen, wat hem, na nog enkele jaren doceerens, den titel aanbracht van 'Magister in de H. Godgeleerdheid'. Zijn monumentaal opgezet *Leven van den H. Thomas van Aquino*, dat zoo tijdig de door Leo XIII verwekte beweging van het Neo-Thomisme ook naar ons land leidde, had hij toen reeds enkele jaren achter den rug.

Zoo werkte de Groot met het woord, met de pen, met zijn heele persoon in en buiten Nijmegen eerlijk en geestdriftig voort aan de veelzijdige taak, waarin hij zijn levensplicht erkende, toen in 1894 de eerste geruchten van een bijzonderen leerstoel in de Thomistische Wijsbegeerte aan de gemeentelijke Universiteit te Amsterdam werden vernomen. Hetgeen de vox populi al spoedig voorspeld had, gebeurde. Door het doorluchtig Nederlandsch Episkopaat werd pater de Groot op 12 Juli 1894 tot eersten titularis van den nieuwen zetel benoemd en na enkele weken verhuisde

de professor met weemoed over 't verleden, maar met nieuwen werklust voor de toekomst van het beminde Nijmegen naar de voor hem onbekende Amstelstad.

En terwijl de bescheiden geleerde bezig was met het samenstellen van zijn inaugurale rede, kwamen de pennen van allerlei pluimage los: te twijfelzieker, te hartstochtelijker zelfs over het sommigen prikkelende feit van deze 'kerkelijke' import eener vergane middeleeuwsch-kloosterlijke wijsbegeerte, naarmate de innemende persoon en het wetenschappelijk gehalte van den nieuwbenoemde bij de critici minder bekend waren.

Professor de Groot echter wist wat hij wilde, wist wat hij moest, wist wat hij kon. Het rumoer om zijn nauwelijks gevestigde kathedraal in ook voor hem zoò vreemde omgeving maakte hem niet prikkelbaar en deed hem de rustige harmonie, waarin zijn heele levensweg zich voltrok, geen oogenblik verliezen.

Zijn openingsrede op 1 Oktober 1894 over den 'H. Thomas van Aquino als wijsgeer', kalm en klaar voor de bloem van intellektueel Nederland, voor zwartgetoogde professoren en paarsgemantelde bisschoppen in de Amsterdamsche aula uitgesproken, was niet alleen een program, niet alleen een beginselverklaring, maar 't bleek een openbaring, een bazuinstoot, ja werd een verzoening. De allereerste zinsnede dier oratie ving reeds alle tegenstellingen op: 'De liefde tot de waarheid is een verheven kracht in den mensch' een axioma, dat al dadelijk het effect bereikte, waarnaar de Groot levenslang gestreefd heeft: wederzijdsche waardeering van elkanders inzichten.

En de sympathie, neen het diep respect, dat de aanvankelijk met eenig wantrouwen bekeken 'pastoor' al heel spoedig van zijn kollega's afdwong, groeide gedurende een volle kwart eeuw van jaar tot jaar. De overtuiging won veld, dat de Groot niet minder door de hoge kwaliteiten van zijn karakter dan door zijn ruime wetenschappelijkheid een sier voor de Amsterdamsche Akademie was, zooals bijv. Hector Treub gulweg erkende, Pel bevestigde en Place met een jarenlange vriendschap bewees.

Evenals in Nijmegen bleef de pater ook te Amsterdam voor iedereen toegankelijk. Hoeveel honderden hebben in al die jaren van zijn professoraat niet aangeklopt aan zijn groote sobere kamer van 'het Torentje' - de pastorie aan het Singel waar hij woonde - om daar wetenschappelijk met hem van gedachten te wisselen, meer nog om hun intiemste belangen te bespreken! De professor toonde zich dan een 'vader' in den meest verheven beteekenis van het woord. Hij deelde in ouderzorgen en in studentenleed. Hij begreep, nog dieper met zijn edel hart dan met zijn klaar hoofd, de zedelijke en andere moeilijkheden, die vooral jeugdige menschen, rijpend van jongeling tot man, kunnen ondervinden; en die strijd, door veel menschenkennis voor hem allerminst een geheim of verrassing, ging hem levendig ter harte.

Het is de groote roem van professor de Groot geworden dat

hij van ontelbaar velen de geestelijke mentor is geweest; dat hij met zijn sterk Godsvertrouwen en zijn opbeurende blijmoedigheid vele hopeloozen of zwakkelingen een reddende hand heeft toegestoken. Als priester zocht hij het vertrouwen van de studenten, en het werd hem in ruime mate geschonken. Van pater de Groot was de meest kritische jongeling gaarne gediend. Werden zijn kolleges, de latere jaren niet meegerekend, flink bezocht: nog voller liep het op zijn privatissima, waar een gezellige en vertrouwelijke toon heerschte en het geregeld contact met de studenten steeds zijn blik op hun karakters scherpte, zoodat hij meer voor hen kon doen dan alleen hun hersens laden met wetenswaardigheden en examenkennis.

In de katholieke Studentenvereeningen, die hem allemaal als eerelid bezaten, was hij gezien als geen ander. Daar kon zijn welsprekend en ook wel geestig, maar altijd vaderlijk woord sprankelen, daar leefde hij in zijn sfeer, daar gingen de genegenheden van hart tot hart. En vooral op de geestelijke afzonderingen of retraiten, die hij enkele malen persoonlijk leidde, kwam de zielenzoeker tot zijn recht. De oude katholieke Annuaria getuigen van de Groots verheven toespraken en bezielenden voorgang bij die gelegenheden, maar het blijvend goed, dat hij daarmee stichtte, zal, zooals de Aartsbisschop van Utrecht op de Groots zilveren ambtsjubileum in de Amsterdamsche aula zeide, pas 'bekend worden als de groote Oordeelaar de rekening der menschen opmaakt'.

Het zou onjuist zijn uit dit alles te konkludeeren, dat het zwaartepunt van de Groots werkzaamheid alleen in deze studentenzielzorg lag. Het eigenaardige is juist, dat zijn gezegende diligentie in die richting buiten zijn direkt mandaat om spontaan naar voren kwam. Het pleit voor de sterke en aantrekkelijke persoonlijkheid van den professor, dat hij meer dan professor alléén werd, al dient er de nadruk op gelegd, dat hij tegelijk om zijn wetenschappelijke beteekenis in zoó ruime mate het vertrouwen der zijnen won. Ware pater de Groot alleen vroom geweest, het is de vraag, of de niet gemakkelijke heeren studenten hem even hoog zouden hebben vereerd en even druk zouden hebben gezocht. Maar men voelde het: de Groot was een geleerde. Hij was een wijsgeer niet zoozeer in den beperkt technischen zin van het woord, als wel in de breede beteekenis van levensdoorgronder en kenner van de groote problemen, die een menschegeest prikkelen en bezighouden. Deze professor was geen Olympiër en sprak geen orakeltaal; neen, hij was een studax, een denker en een volhardend zoeker; hij stond met zijn wetenschap in het volle, psychische leven. Verankerd als zijn diepe geest was in den vasten grond van zijn Geloof en varend onder de vlag van den Aquiner, koerste hij, zinnend en speurend, in alle richtingen van het menschelijk denken, om het goede, dat immers overal te vinden is, op te halen ter verrijking van zichzelf en van anderen. Het is enorm,

wat deze in de Middeleeuwsche *Summa* vastgeheide Thomist aan wijsgeerige literatuur van moderner houding en minder orthodoxe tendenz letterlijk met de pen in de hand heeft bijgehouden. Vooral tot de zielkunde in verband met de geloofsdaad, in verband ook met physiologische afwijkingen, en daardoor tot de biologie en geneeskunst voelde hij zich aangetrokken, en zóóveel inzicht veroverde de autodidakt zich van deze experimenteele wetenschappen, dat de bekwaamste vaklui, o.a. in verband met zijn studie over Boerhave, erkennen moesten: 'Er is geen medicus in gansch ons land, die Boerhave zoo diep doorgrond heeft als deze Pater Dominikaan'. In gelijken geest liet de Directeur van het Amsterdamsche Blindeninstituut Lenderink zich uit bij de Groots merkwaardige studie over de doofstomblinde Marie Heurtin en Dr. Ariëns Kappers naar aanleiding van 's professors boek: *Denkers over Ziel en Leven*.

De omvangrijke lijst van de Groots geschriften (hierachter opgenomen), geeft een duidelijk beeld zoowel van zijn veelzijdige belangstelling als van den konstanten gezichtshoek, van waaruit hij zijn aan de orde gestelde problemen in verschijnselen en zielen beschouwde. Thomas van Aquino was en bleef de voorlichtende leidsman in de duistere raadselen, die hij bij voorkeur zocht. En zijn bedoeling was daarbij, om, naar eigen overtuiging en naar de levenwekkende woorden van den Thomas-paus Leo XIII, telkens opnieuw te demonstreeren, hoe de middeleeuwsche denker op 't gebied van de kennis- en levensleer, ook op het gebied van recht en wet beginselen heeft verkondigd, die naast de nieuwste onderzoekingen volkomen geldend blijven. De verdiensten, welke de Amsterdamsche professor zich voor het herleefd Thomisme, vooral in de appreciatie van buiten dit stelsel staande geleerden, verworven heeft, zijn dan ook niet gering. Naast den invloed van een thomistisch moralist en ekonoom als de klare pater Rijken was het aan dien van den wijsgeer de Groot te danken, dat bijv. bij beginselvragen in de Tweede Kamer meer dan ooit met de begrippen van den Doctor Angelicus werd rekening gehouden en dat het Thomisme, door dr. Nolens, naar zijn eigen zeggen, aan de Kamer in pillen toegediend, bij velen zijn sanitaire werking gehad heeft. Dat een man als Struycken de Groots raad en vriendschap zocht, eert, maar kenmerkt ook beiden. De geestesblik van den professor moge niet zóo indringend geweest zijn als die van kardinaal Mercier: met hem, die den pater met zijn persoonlijke vriendschap vereerde, staat onze held vooraan in de rijen van de thomistisch gemodelleerde, modern georiënteerde denkers van onzen tijd, die den moed en de kennis hadden, om hun XIII^{den} eeuwsehen Doctor Communis opnieuw te plaatsen in het brandpunt der nieuwste filosofische belangstelling.

Zoowel door zijn vele toespraken, in en buiten akademisch verband, als door zijn studiën wenkte professor de Groot de aandacht der ontvankelijken telkens wear naar het Thomisme. Vele

van zijn studiën werden vertaald, zoodat ook in het buitenland zijn optreden aan de Amsterdamsche Universiteit bekend en gewaardeerd werd. Eeredoctor van Leuven en lid van verschillende buitenlandsche studiekringen, zag hij zich ten onzent opgenomen in de Koninklijke Akademie van Wetenschappen, in de Staatskommissie voor de reorganisatie van het Onderwijs, in den Senaat van de Amsterdamsche Hoogeschool, onder de Ridders van den Nederlandschen Leeuw, en, kort voor zijn dood, als het eenige eerelid van de Katholieke Wetenschappelijke Vereeniging.

Behalve andere eerelidmaatschappen - van de Violier, het Sint Bernulfus-gilde enz. - bekleedde hij als Dominikaan ook posten van beteekenis in zijn Orde. Niet alleen behoorde hij als Magister in de Theologie rechtens tot de raadsliden van den Provinciaal, maar ook nam de Ordegeneraal hem met de eminentste buitenlandsche ordebroeders op in een kommissie tot herziening van de studiën der Orde, wat eenige reizen naar het buitenland, bizonder naar Rome, ten gevolge had.

Professor de Groot was een liefhebber van verre reizen, die hij, zoover het ging, in binnen- of buitenland, gaarne te voet aflegde, om de schoonheden der natuur en de zeden van andere plaatsen grondiger te leeren kennen. Hoe sober zijn levenswijze ook bij die uitstapjes was, laat zich niet alleen uit zijnen nooit zich verloochenden eenvoud afleiden, maar weten ook zijn reisgezellen, die zich met zijn soms al te angstige zorg voor zijn priesterlijk decorum niet immer konden vereenigen. Al heeft de professor van zijn vele en groote reizen zelden iets verteld op 't papier, het lijdt geen twijfel, dat zijn algemeene blik op maatschappelijke en godsdienstige vraagstukken er zeer door verbreed en verhelderd is. Zijn hooge zedelijke beginselen en ook zijn wijsgeerig inzicht waren de vaste normen, waarnaar hij alles beoordeelde, maar bedwongen en omzichtig als hij in heel zijn levenshouding was, betrachtte hij trouw de rechtvaardigheid in zijn oordeelen, hield eerlijk rekening met de menschelijke zwakheid en waagde zich zelden aan een scherp, nog minder aan een bits woord. Misschien is hiermee de zwakke zijde van dezen principieelen man aangeraakt: een bepaalde angst om zich in brandende kwesties uit te spreken, want een vechtnatuur was hij allerm minst en een polemiek, hoe gematigd ook, heeft hij zijn leven lang nooit gevoerd.

Op 1 Oktober 1919 vierde Prof. de Groot onder enorme belangstelling zijn zilveren ambtsjubileum aan de Amsterdamsche Universiteit. Zijn portret door Toorop werd hem daarbij aangeboden en bij zijn huldiging in de Aula was met den Aartsbisschop van Utrecht de fine fleur van katholiek Nederland en wetenschappelijk Amsterdam aanwezig. Toen hij kort daarna den zeventigjarigen leeftijd bereikt had, gaf het doorluchtig Episkopaat zijn verlangen te kennen, dat Prof. de Groot zijn zegenrijk werk zou voortzetten. Ofschoon hij er zich al op had voorbereid om zijn

laatste jaren in een klooster van zijn Orde te slijten, bleef hij op zijn post, waar onverwacht spoedig de dood hem zou vinden.

Na een smartelijk ziekbed van drie weken eindigde hij, omringd door eenige medebroeders en beminde leerlingen, te Amsterdam op 26 Februari 1922 zijn werkzaam en harmonisch leven met een schoonen en stichtelijken dood.

De deelneming van duizenden bij zijn uitvaart en begrafenis op 2 Maart bewees nog eens, hoevelen den eenvoudigen pater de Groot, als geleerde, als mensch en als priester hadden hooggeacht en bemind. Een eenvoudig monument van P. Biesiot dekt zijn graf op het kerkhof de Buitenveldert.

R.I.P.

H u i s s e n .

B.H. MOLKENBOER, O.P.

Voornaamste geschriften.

- 1872 De Pausen. Een geschiedkundige Studie. Amst. Van Langenhuysen.
In 't Duitsch vertaald door L. van Heemstede.
- 1874 De H. Thomas van Aquino herdacht. Onze Wachter IV².
- 1875 Catholicisme en Opvoeding. O.W.II.
- 1876 Tijdgeest en Eenheid. O.W.II.
- 1877 Fra Giovanni Angelico. Volksalm. v. Nederl. Kath.
- 1878 Vondel in zijn Bespiegelingen. Dietsche Warande N.R.I-III. Afz. bij
v. Langenhuysen 1879.
- 1882 Het Leven van den H. Thomas v. Aquino. Utrecht v. Rossum; 2de dr.
in 1907; Fransche vert. in 1909.
- 1889 De Editio Leonina der werken v.d.H. Thomas. De Katholiek, XCV.
- 1890 Het proefschrift van Dr. W.H. Nolens en de leer v.d.H. Thomas Aq.
over het recht. Kath. XCVII.
- 1890 Summa Apologetica de Ecclesia catholica ad mentem S. Thomae
Aquinatis. Regensburg; 2de druk in 1892; 3de dr. in 1906.
- 1891 De Pausen en de christelijke beschaving. Nijmegen, Malmberg.
- 1894 De H. Thomas van Aquino als wijsgeer. Amst. v. Langenhuysen.
Fransche vert. in de Revue Thomiste II (1894) en bij Levé, Paris,
1895.
- 1895 Leo XIII en de H. Thomas v. Aquino. Amst. Nijm. v.
Langenhuysen-Malmberg. Vert. in 't Duitsch, Regensburg, Fuss,
1897.
- 1896 De Mystiek van Fra Angelico. De Katholiek CIX
Het 'Ignorabimus' van Prof. du Bois-Reymond, Kath. CX.
Het Agnosticisme van Herbert Spencer Kath. CXI.
- 1897 Arthur James Balfour over de grondslagen des geloofs, Kath. CXII.
- 1898 Brunetière en de nieuwe geloofstheorie, Kath. CXIII.
- 1899 De Geloofsphilosophie van Kardinaal Newman, Kath. CXV.
- 1900 Levenswijding. Drie voordrachten voor het St. Thomasgenootschap
der R.K. Studenten te Leuven, Amst., v. Langenhuysen; 2de druk in
1901; 3de dr. in 1908; 4de dr. in 1913.
- 1902 Geloof en Wetenschap in het leven van Kardinaal Wiseman, Kath.
CXXI.
Marie Heurtin, de blinde doofstomme van Larnay, Kath. CXXII.
Studielevens in het Kath. Nederland. Ann. der R.K. Studenten.
Lacordaire, Leuven, Peters.
- 1903 Leo XIII. Herdenking en Hulde. Sittard, Claessens.
Wegen van Waarheid bij Louis Pasteur. Kath. CXXIII.
Schaepman als Priester. Amst. de Haas.
- 1904 Keizer Juliaan en zijn cultuurkamp; Kath. CXXVI.
- 1905 Eenige beschouwingen over de geestelijke ontwikkeling van blinde
doofstommen. Versl. en meded. der Koninkl. Akad. v. Wetensch.
- 1906 Wedergeboorte. Drie voordrachten uitgespr. te Leuven. Amst. v.
Langenhuysen. Zelfde jaar 2de druk; 3de dr. in 1913.

- Lacordaire en de Apologetiek der Immanentie. Dietsch War. en Belfort.
- 1909 Louis Pasteur als mensch. Kath. CXXXIII.
- 1910 Denkers van onzen Tijd, Amst. Veen-van Langenhuysen; 2de dr. 1918, Bussum-Leiden.
- 1911 Siger van Brabant; Kath. CXXXIX.
- 1912 Eenige beschouwingen over 'Lapsing Intelligence' Versl. en Meded. der K.A.v. Wetensch.
- 1913 Oud en Nieuw in de Biologie; Kath. CXLIII.
- 1916 René Descartes en het ontstaan zijner Metaphysiek. Kath. CXLIX.
- 1917 Denkers over Ziel en Leven. Amst. v. Langenhuysen en Veen. Sophistiek en Gemeenschap. Kath. CLII.
- 1918 Eenige beschouwingen over het onderbewuste. Versl. en Meded. der K.A.v.W.
- 1919 De mensch en zijn wet. Kath. CLV.
- De Stad Gods v.d.H. Augustinus, Kath. CLVI.
- 1920 Herdenking v.d. Vatikaansche Kerkvergadering Kath. CVIII.
- Geloof en hartstocht in het zieleleven van Dante.
- Leven en Kunst. St. Bernulfus-Gildeboek.
- 1923 St. Dominique maître de la vie spirituelle. Miscellanea Dominicana, Rome, bl. 65-73.
- N.B. De volledige lijst van de Groot's geschriften is te vinden in 't genoemde *Pater de Groot*, bl. 242/247, en in de Lijst der Geschriften van de Leden der Kath. Wetensch. Ver. - Leiden, Theonville, 1922, bl. 124/128.

Levensbericht van Mgr. J.J. Graaf.

Den 3^{en} Juli 1924 ontviel door den dood Mgr. J.J. Graaf aan de Maatschappij der Nederl. Letterkunde, waarin hij sinds 1901 als lid was opgenomen. Door aanbeveling of op voordracht, naar ik vermeen, van prof. Verdam, met wien de ontslapene eene niet onbelangrijke briefwisseling onderhield over oude Nederlandsche taalvormen, gemeenzame spreekwijzen, kerkelijke en ascetische uitdrukkingen, gelijk die bij overvloed in zijne hoogst gewichtige studiën over ‘de vergaderinghe der Maechden van den Hoeck te Haarlem’, gevonden werden. Maar behalve voor taal-wetenschap, ging de belangstelling van dezen veelzijdig ontwikkelde priester uit tot muziek, liturgie, oudheid, kunst en geschiedenis. Vandaar dat hij tot de medewerkers behoorde van de meest bekende vakbladen zijner dagen, en in den vorm van opstellen of critieken de vruchten van zijn wetenschappelijk speuren daarin heeft neergelegd. Zijn naam wordt aangetroffen in ‘De Katholiek’, ‘Nederl. Katholieke Stemmen’, de z.g. ‘Volksalmanak van Alberdingk Thijm’, ‘De Katholieke Illustratie’, het ‘S. Gregorius-blad’, het ‘Gildeboek’, het ‘Historisch Tijdschrift’, ‘Bulletin van den Oudheidkundigen Bond’, in ‘Van Onzen Tijd’, en waar het vragen betref van den dag, daar vroeg en verkreeg zijne pen gastvrijheid in de dagbladen: de Maasbode, de Tijd, het Centrum en de Residentiebode. En te meer verwondert deze rustelooze vruchtbaarheid wie in overweging neemt, dat Mgr. Graaf als pastoor dertig jaren lang de zielzorg droeg eener talrijke parochie en als deken van een uitgestrekt decanaat door ambtelijke bezigheden en tijdroovende beslommeringen al te dikwerf uit de rust van zijn studeervertrek naar het drukke van het daagsche leven geroepen werd.

Doch boven dat alles zal de naam van Mgr. Graaf voortleven in wetenschappelijke kringen, vooral onder kunstminnaars en beoefenaars onder vaderlandsche kerkgeschiedenis, door het monumentum aere perennius dat hij zich oprichtte door de

stichting van het Bisschoppelijk Museum te Haarlem, en de uitgave der historische periodiek: *Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom Haarlem*. Aan deze beide instellingen heeft hij meer dan 50 jaren de beste krachten gewijd van zijn fijnen en scherpen geest.

In 1869 werd het Museum gesticht, omdat - naar het oordeel van Mgr. Graaf - de kunstenaars voorbeelden en modellen behoefden en het belangstellend publiek onderricht verlangde in stijl, in geschiedenis der kunst en in archaeologie. Daar kwam bij, dat, bij vernieuwingen van kerken en kerkgewaad, menig voorwerp, hetwelk tot heden had dienst gedaan, wel is waar buiten gebruik was geraakt, maar toch nog te veel kunstwaarde bezat om verwaarloosd of vernietigd te worden, ja, soms ook wel verdiende bewaard te worden om getuigenis te blijven geven van vroegere, hoezeer ook minder volmaakte toestanden.

En met zijne historische uitgave, welke van 1872 dagteekent, werd de behandeling beoogd der kerkelijke geschiedenis van het bisdom Haarlem, die van den beginne af een groot aandeel heeft gehad in de lotgevallen van kerk en staat. In deze periodiek worden opgenomen oorkonden, acten, manuscripten, maar daarnaast ook bewerkte opstellen of studiën, om alzoo eene volledige geschiedkundige beschrijving van het Haarlemsche bisdom eenerzijds voor te bereiden en anderzijds reeds bij gedeelten ten uitvoer te brengen. 'Om den schat van authentieke stukken en het aantal verhandelingen' werd de uitgave in 1894 door prof. Fruin met eere genoemd¹.

Jacobus Joannes Graaf werd den 25^{en} Jan. 1839 te Delft geboren, deed zijne lagere en hogere studiën op de beide bisschoppelijke Seminariën Hageveld en Warmond en werd den 15^{en} Aug. 1862 tot priester gewijd. Na eene korte assistentie in het R.C. Weeshuis te 's-Gravenhage, werd hij den 30^{en} Sept. 1862 benoemd tot secretaris van Z.D.H. den bisschop, welk ambt hij vervulde tot 20 Sept. 1881, toen zijne benoeming volgde tot deken en pastoor te Ouderkerk aan den Amstel. Na zijn ontslag uit de herderlijke bediening, in April 1910, vestigde zich Mgr. Graaf eerst te Haarlem in het Ziekenhuis van S. Joës de Deo, later te Overveen in Duinrust, waar hij na een helderen levensavond op 85-jarigen leeftijd overleed.

Mgr. Graaf werd den 31^{en} Aug. 1904 officier in de Orde van Oranje-Nassau, en den 2^{en} Oct. 1906 Geheimkamerheer van Z.H. den Paus.

Den 25^{en} Jan. 1919, bij gelegenheid van zijn 80^e verjaring en het 50-jarig bestaan van het Bisschoppelijk Museum, werd Mgr. Graaf in 'Duinrust' gehuldigd door een breeden kring van katholieke en niet-katholieke geleerden, meestal archivariissen en

1 *Verspreide Geschriften*: dl. III, blz. 250-251.

directeurs van musea. De bisschop van Haarlem eerde den tachtigjarige door hem te benoemen tot eere-kanunnik van het kathedrale kapittel van Haarlem, terwijl zijne vrienden en vereerders hem een volledige lijst aanboden zijner geschriften, volgens de eischen der moderne boekkunst uitgevoerd, en een fraaien zilveren gedenkpenning, geslagen op het atelier der gebrs. Brom.

De penning vertoont op de voorzijde de beeltenis van Mgr. Graaf met zijn wapen en wapenspreuk: fodiendo effodiam; de keerzijde vermeldt: Quinquagesimo exeunte anno ex quo Musaeum Dioecesanum Harlemi est conditum R.P.D. Jacobus [sic] Jois Graaf Pii P.P. X et Benedicti XV ab int. cubic. Musaei fundatoris LXXX vitae annum fel. complentis effigiem amici et fautores gratissimi venerationis ergo excudi curaverunt A.D. MCMXIX VIII kal. febr.

Uitgeest.

J.C. VAN DER LOOS.

Lijst der geschriften.

Necrologium Dioecesis Harlemensis van Joannes Buggaeus. De Katholiek LX, blz. 57-79; 334-351. Deel LXI (1872) blz. 243-253. Deel LXII (1872) blz. 238-255. Deel LXIII (1873) blz. 265-276.

Uit de Acten van het Haarlemsche Kapittel. Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom van Haarlem: I, blz. 440-443, Deel II (1874), blz. 141-150; 302-307. Deel III (1875), blz. 153-159; 308-319; 440-448. Deel IV (1876), blz. 434-455. Deel V (1877); blz. 156-159. Deel VI (1878). blz. 293-306. Deel VII (1879), blz. 156-197. Deel IX (1881), blz. 452-465. Deel X (1882), blz. 1-54; 249-281. Deel XIV (1887), blz. 1-40. Deel XV (1888), blz. 331-385. Deel XVII (1891), blz. 95-153; 303-425.

Tabula chronologica episcopatus et ecclesiae Cathedralis Harlemensis. Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom van Haarlem. Deel I, blz. 1-23; 214-245; 321-350. Deel XLII (1923), blz. 26-33.

Jan Albert Ban als musicus en componist. Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom van Haarlem. Deel I, blz. 29-70; 160.

Oude en Nieuwe Zangboeken. Sint Gregorius-blad, II, blz. 19-23; 27-30.

Gids in het Bisschoppelijk Museum voor kerkelijke oudheid, kunst en geschiedenis, vooral van Nederland en meer bijzonder van het Haarlemsche bisdom. Te Haarlem, St. Jansstraat No. 79. Vijfde druk, Leiden, G.F. Théonville 1913. 234 blz. 8°.

Over de Nederlandsche Uitspraak van het latijn der Kerkgezangen. Sint Gregorius-blad, IV, blz. 71-73.

Dioecesis Harlemensis synopsis historica. In Neerlandia Catholica, ter herinnering aan het gouden priesterfeest van Z.H. Paus Leo XIII, Utrecht, P.W. van de Weijer, 1888, 2°, blz. 71-89.

Toekomst-Nederlandsch. Tegen slordige schrijfmanieren. De Tijd, 12 Nov. 1888.

Traditie in de kerkelijke kunst. De Katholiek, C, blz. 51-87, 185-222.

Onze voornamen. Het Jaarboekje van Alberdingk Thijm. Almanak voor Nederlandsche Katholieken. XLI, blz. 209-227.

Bijzonderheden voor de kerkelijke geschiedenis van het Haarlemsche bisdom. Ontleend aan de Levens der Haarlemsche 'Maechden van den Hoeck', beschreven door Trijntje Jans Oly (gest. 29 Maart 1651). Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom van Haarlem, X, blz. 295-308.

Uit de levens der Maechden van den Hoeck te Haarlem. Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom van Haarlem. Deel XVII, blz. 231-302. Deel XVIII, blz. 61-149; 197-257; 428-446. Deel XIX, blz. 140-159; 287-313. Deel XX, blz. 110-259; 321-402.

De Vergaderinghe der Maechden van den Hoeck te Haarlem. Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom van Haarlem. Deel XXIX, blz.

128-159. Deel XXX, blz. 290-330; Deel XXXI, blz. 106-125. Deel XXXII, blz. 292-310. Deel XXXIV, blz. 321-387. Deel XXXV, blz. 283-318; 385-464. Deel XXXVI, blz. 1-24.

De Voorrede der Hollandsche en Friesche Naamlijsten van ons voormalig Rituale Romanum contractum. De Katholiek, CI, blz. 228-249.

De Tentoonstelling van oude schilderkunst te Utrecht. De Tijd, 17 Sept. 1894.

Het Bisschoppelijk Museum te Haarlem. De katholieke Illustratie, XXIX, blz. 76-79; 83-86, 93-94.

Het zoogenaamde S. Engelmundus-beeld der oude kerk van Velsen. Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom Haarlem. Deel XXII, blz. 293-301.

De H. Nicolaas in het Folklore. De Katholiek, CXIV, blz. 204-230.

Oude Kunst en Grootkapitaal. De Katholiek, CXVI, blz. 371-387.

Ons voegwoord 'waar' een modewoord? De Katholiek, CXXII, blz. 21-27.

Onverdraagzaam en onberekenbaar. Vereenvoudigde spelling en verbuiging. De Katholiek, CXXXV, blz. 22-38; blz. 123-145.

Oude Kunst en Grootkapitaal. Van onzen Tijd, jg. X, blz. 265-278.

Mistletoe of Mistel geen Kerstmis-plant voor ons Nederlanders. De Maasbode, 3 Jan. 1911; 20 Dec. 1911.

Eene vereenvoudigde spelling. De Residentiebode 11, 12, 13, 15 Juni 1911.

Nederlandsche Doopnamen naar oorsprong en gebruik. Bussum, Paul Brand, 1915, 8°.

De Frans Hals van Akersloot. Bulletin van den Oudheidkundigen Bond. N.S. IX, blz. 258-261.

Noord-Hollandsch Borduurwerk van 1639. Bulletin van den Oudheidkundigen Bond, X, blz. 256-259.

Het restaureeren en de uitbreiding van oude bouwwerken. Het Gildeboek, I, blz. 46-47.

Het Archief van het Oud-kapittel van Haarlem. Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom van Haarlem, XXXVIII, blz. 263-316.

Heiligenverehrung und Namengebung. Historisch Tijdschrift 1924, blz. 126-136. De Redactie achtte het zich een groote eer, dat zij de laatste studie van haar betreunden medewerker heeft mogen plaatsen.

Levensbericht van Prof. Mr. J. Domela Nieuwenhuis.

Jacob Domela Nieuwenhuis werd den negentienden Februari 1836 te Monnikendam geboren uit het huwelijk van den predikant Dr. F.J. Domela Nieuwenhuis en Henriette Frances Berry, afkomstig uit Devonshire.

Na een kort verblijf in Utrecht, zijn vader's standplaats van 1837-1845, verhuisde het gezin in September 1845 naar Amsterdam, waar zijn vader tot hoogleeraar was benoemd. Van 1854-1857 studeerde hij aan het Athenaeum te Amsterdam en de twee volgende jaren aan de Hoogeschool te Utrecht. Den 18den Juni 1859 promoveerde hij summa cum laude tot doctor juris op een proefschrift, getiteld: 'De straf der afzonderlijke opsluiting, historisch en critisch beschouwd vooral in hare betrekking tot ons vaderland'.

Na zijne promotie vestigde hij zich als advocaat te Amsterdam. 20 Augustus 1863 trad hij in het huwelijk met Elisabeth Rolandus Hagedoorn, dochter van den kapitein der Infanterie J.D. Rolandus Hagedoorn en Petronella de Brauw. Uit dit huwelijk werden drie kinderen, twee zoons en een dochter, geboren. Het was buitengewoon gelukkig. Gedurende drie en vijftig jaren - in 1916 stierf zijne echtgenoot - zijn beiden in zeldzame harmonie vereenigd geweest.

Domela Nieuwenhuis heeft zich in zijn Amsterdamsche jaren niet uitsluitend aan de praktijk gewijd. Daarnaast bewoog hij zich veel op politiek, maatschappelijk en kerkelijk terrain.

Van zijne politieke werkzaamheid is vermeldenswaard, dat hij in 1866 met Mr. F.C. Zillesen e.a. de bekende liberale kiesvereniging 'Burgerplicht' stichtte, waarvan hij van 1867-1869 Voorzitter was. Vermeldenswaard vooral, omdat hij op lateren leeftijd aansluiting aan de Christelijke partijen heeft gezocht. Van 1877-1884 was hij lid van de Provinciale Staten van Noord-Holland, maar trad daar weinig op den voorgrond. Voor de politieke carrière was hij niet allereerst geschikt.

Op maatschappelijk terrein was zijn werkzaamheid velerlei. In 1863 werd hij directeur van de Nederlandsche Maatschappij voor hypotheekverzekering, van 1868-1871 was hij lid van de plaatselijke schoolcommissie, van 1871-1884 schoolopziener in het tweede district; voorts was hij als leeraar verbonden aan de Handelsschool (van 1869-1884) en vijfjarige Hoogere Burgerschool (van 1883-1884), waar hij les gaf in staatsinrichting en staathuishoudkunde; sinds 1875 was hij plaatsvervangend Kantonrechter in het vijfde Kanton (Nieuwer Amstel) enz.

Zijn belangrijkste werk op maatschappelijk terrein liet ik echter nog onvermeld, n.l. zijn rusteloozen arbeid, waar het de belangen van het Nederlandsch Genootschap tot Zedelijke verbetering der Gevangenen betrof. In 1868 - op jeugdigen leeftijd dus - was hij reeds Voorzitter en tot aan zijn dood toe was hij één van de meest belangrijke leden van het genootschap.

Op kerkelijk gebied trad Domela Nieuwenhuis ook in Amsterdam reeds sterk op den voorgrond. Hij vervulde in de Luthersche Gemeente vele en gewichtige ambten en nooit werd tevergeefs op zijne werkkraft een beroep gedaan.

Dat Domela Nieuwenhuis naast deze veelomvattende werkzaamheden op meer practisch terrein nog tijd en gelegenheid vond voor wetenschappelijken arbeid, getuigt voor zijne respectabele arbeidskraft. Wie uit de achter dit bericht opgenomen lijst van geschriften nagaat, wat hij vóór zijn hoogleeraarschap heeft gepubliceerd - waarbij niet is vermeld, wat hij in verschillende dagbladen heeft geschreven - zal zich er niet over verwonderen, dat al spoedig van verschillende kanten bewijzen van waardeering voor zijn persoon en werk hem ten deel vielen.

Zoo werd hij in 1868 lid van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen, was hij in 1872 met Mr. B.J. Baron Mackay (Lord Reay) en Mr. B.J. Ploos van Amstel regeerings-afgevaardigde op het Penitentiair Congres te Londen, werd hij in 1875 lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden en van het Historisch Genootschap te Utrecht enz.

Toen dan ook in 1879 aan de Universiteit te Utrecht de leerstoel in het strafrecht vrij kwam (vacature Vreede), werd Domela Nieuwenhuis op de faculteitsvoordracht geplaatst. Vlot is het met zijne benoeming als hoogleeraar echter niet gegaan. In Utrecht werd Mr. M.S. Pols benoemd en nog ongelukkiger was hij in het volgend jaar, toen door het heengaan van Prof. Brusa de leerstoel in het strafrecht aan de Amsterdamsche Universiteit moest worden vervuld. Bij de stemming kreeg zijn tegencandidaat, Mr. G.A. van Hamel, evenveel stemmen - een gemeenteraadslid, dat zeker op Domela Nieuwenhuis zou hebben gestemd, kwam te laat - en het lot besliste ten voordeele van Van Hamel. Doch driemaal is scheepsrecht; eenige jaren later kwam in Groningen de vacature Gratama en bij Koninklijk Besluit van 21 Juli 1884 werd Domela Nieuwenhuis tot Gratama's opvolger benoemd.

Den 15den November 1884 aanvaardde hij zijn ambt met het uitspreken van eene oratie, getiteld: 'De gevangenisstraf overeenkomstig de eischen van het recht en het maatschappelijk belang ingericht, de beste der straffen'.

Zijn Groningsche tijd is ongetwijfeld voor Domela Nieuwenhuis de mooiste en beste tijd van zijn leven geweest. Hij kwam naar Groningen op het moment dat eene generatie van uit Groningen afkomstige juristen was heengegaan en mannen als Cort van der Linden en Drucker naar het Noorden geroepen waren. Talrijk zijn de vrienden, die hij zich daar - evenals trouwens vroeger in Amsterdam - gemaakt heeft. Met hart en ziel wijdde hij zich aan zijn wetenschappelijken werkring en respectabel is het aantal geschriften, dat hij in dien tijd heeft gepubliceerd. Het meerendeel verscheen in het Tijdschrift voor Strafrecht, dat hij in 1886 met Van Hamel, Pols en Van der Hoeven oprichtte en van welker redactie hij van de oprichting tot het jaar 1921 deel uitmaakte. Bij zijn studenten was hij zeer geliefd, wat zeker niet in het minst aan zijn humaan optreden als examinerator te danken was. Dat hij ook buiten den engen kring der Groningsche Universiteit zeer gewaardeerd werd, zal niemand verwonderen. De Juristenvereniging, die het voorrecht had hem driemaal (1872, 1880 en 1886) als praeadviseur te bezitten, benoemde hem in 1888 tot Bestuurslid. En ook de Regeering bleef in haar waardeering niet achter. Was hij in 1902 Ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw geworden, het Koninklijk Besluit van 22 September 1903 benoemde hem, die toen reeds den hoogen leeftijd van 67 jaar bereikt had, tot Voorzitter van de Staats-Commissie, welke moest onderzoeken: 'welke aanvulling en wijziging het in het strafwetboek aangenomen stelsel van bestraffing van bedelarij en landlooperij en de toepassing daarvan in de praktijk behoeven om een meer doeltreffende bestrijding van dat maatschappelijk euvel te verzekeren'.

Plaatsruimte belet mij meer uitvoerig op zijn hoogleeraarschap te Groningen in te gaan. Ik volsta derhalve met de vermelding, dat hij van 1898 tot 1899 rector magnificus was en den 19den September 1899 zijn rectoraat overdroeg door het uitspreken van eene redevoering over het wezen der straf.

Evenals in Amsterdam bewoog Domela Nieuwenhuis zich in Groningen ook op maatschappelijk, kerkelijk en politiek terrein.

Hij bleef dezelfde groote belangstelling voor het Nederlandsch Genootschap tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen koesteren en in de zeldzame hoedanigheid van buitengewoon lid van het Hoofdbestuur (sinds 1884) had hij op de gestie van het Genootschap grooten invloed. Ook in de afdeeling Groningen deed hij veel en nuttig werk. Daarnaast was hij in het Bestuur van het Diaconessenhuis, van het Doorgangshuis, van de Gustaaf Adolf Vereeniging, bekleedde tal van belangrijke kerkelijke functies b.v. het lidmaatschap van de Evangelisch Luthersche Synode

(van 1899-1922). Wij zien hem ook weer op politiek terrein verschijnen; doch met weinig succes. Eenige malen was hij candidaat van de Christelijk-Historische partij voor den Gemeenteraad en in 1897 voor de Tweede Kamer; voorts in 1907 en 1910 voor de Eerste Kamer. Gekozen werd hij echter nimmer.

Toch heeft hij in een beslissend moment een grooten invloed op ons politieke leven uitgeoefend. In 1898 kwam hij in het Hoofdbestuur van den Christelijk-Historischen Kiezersbond, waarvan hij in 1901 vice-voorzitter was. In het Hoofdbestuur bestond groote oneenigheid over de coalitie met de andere rechtsche partijen. Het betrof de candidaatstelling van Dr. Kuyper te Amsterdam, een candidatuur, welke Domela Nieuwenhuis mede ondersteunde. Het voorstel tot afkeuring daarvan bestreed hij met het oog op de belangen van het Christelijk Onderwijs, dat hij met Openbaar Onderwijs financieel wilde gelijkstellen en met het oog op de handhaving van het vergeldingsbeginsel der straf tegenover de zoogenaamde nieuwe richting in het strafrecht. De vergadering ging met zijne bestrijding mede, wat het uittreden van Prof. van Leeuwen, Dr. Bronsveld, Dr. Kramer en Prof. Dr. Mulder tengevolge had. Domela Nieuwenhuis bewerkte toen met Dr. de Visser de aansluiting bij de andere Christelijke partijen, waardoor het Ministerie Kuyper aan het bewind kwam. Toen in 1903 de fusie met de vrij-antirevolutionairen tot een Christelijk-Historische Unie tot stand kwam, werd hij met de Savornin Lohman lid van de Commissie voor het opstellen der Statuten. Later werd hij lid van het Nationaal Comité.

In 1906 dwong de onverbiddelijke wet hem tot het neerleggen van het hoogleeraarsambt. Zeer ongaarne ging hij uit Groningen weg. Met hart en ziel was hij hoogleeraar. College geven was hem een genot. Bovenal smartte het hem te moeten heengaan op een moment, dat de nieuwe richting in het Strafrecht, die hij steeds zoo onvermoeid bestreden had, aan de winnende hand was en de klassieke richting in wetenschap en wetgeving terrein verloor.

Na zijn afscheid van de Groningsche Universiteit vestigde hij zich te 's Gravenhage. Wie de lijst zijner geschriften raadpleegt, zal er verbaasd over staan, wat hij op zulk een hoogen leeftijd aan wetenschappelijk werk kwalitatief en kwantitatief heeft geproduceerd. Daarnaast bleef hij in onverzwakte helderheid van geest een belangstellend en werkzaam lid van tal van sociale en Christelijke Vereenigingen. Het Genootschap had en hield zijn groote liefde en in het najaar van 1923 verscheen nog, naar aanleiding van het honderdjarig bestaan, van zijn hand in het Tijdschrift voor Strafrecht eene bijdrage, getiteld: 'Een zees nuttg Genootschap'. Het zou echter zijn laatste publicatie zijn. In Februari 1924 werd zijn gezondheid slechter en slechter. Het heengaan van zijn vriend en ambtgenoot Van der Hoeven schokte hem zeer, het sterven van zijn geestverwant De Savornin Lohman

bracht hem een slag toe, waarvan hij niet meer herstelde. 14 Augustus 1924 ging hij heen, zacht en kalm, in het vertrouwen, dat de kracht van zijn leven geweest was. Den 18den Augustus d.a.v. werd hij op het eigen familiekerkhof te Woerden begraven.

Wie zou trachten den geleerde Domela Nieuwenhuis zelfstandig te schetsen en meer speciaal zijn wetenschappelijke inzichten zou willen begrijpen, los van den mensch, zou toonen het fundamenteele van zijn gansche, wetenschappelijke, politieke en sociale uitingen niet te hebben gevat. Dat fundamenteele is zijn godsdienstige overtuiging. Bij weinigen zal de geloofsovertuiging zulk een allesdoordringenden universeelen invloed hebben uitgeoefend. Niet dat hij - wat men pleegt te noemen - zoo erg zwaar was. Integendeel, van confessionalisme hield hij niet. Hij was gematigd orthodox. Het was zijn persoonlijke aanleg, zijn hartstochtelijke gehechtheid aan eigen inzichten, zijn nimmer vermoeide wil om te getuigen en te overtuigen, die hem zijn godsdienstige beschouwingen alles liet doordringen. Hij was in alle opzichten een absolute natuur. Alle halfheid was hem vreemd. In vele opzichten aan zijn broeder, den bekenden anarchist, gelijk. Voor beiden geldt de karakteristiek, die ik in één van de brieven van den overleden hoogleeraar aantrof: 'Op beginselen wijk ik nooit af. Een Domela Nieuwenhuis is beslist, consequent of voor of tegen, niet gematigd of tusschenbeiden'. In structuur bestaat tusschen deze twee weinig verschil; het bezielend beginsel was echter een ander. Vandaar die totaal verschillende uitingen.

Die twee, dat gematigd orthodoxisme en dat felle persoonlijke, geven aan de figuur van Domela Nieuwenhuis het groote relief. Veelal kent men de grootste beteekenis aan zijn godsdienstige richting toe. Bij nauwgezette beschouwing is toch bij mij de vraag gerezen, of het in laatste instantie niet meer het persoonlijke is, dat bij hem overweegt.

Ik durf dit hierom neer te schrijven, omdat juist bij zijn wat den inhoud betreft gematigde beschouwingen, ongetwijfeld-vooral wetenschappelijk - andere inzichten mogelijk zijn. Bovendien, omdat zijn houding ten aanzien van zijn overtuiging in alle opzichten de kenmerken van zijn persoonlijke aanleg draagt. De bakens met het getij verzetten wilde hij niet, maar kon hij ook niet. Hij miste den zin voor het concrete. Compromissen, die de praktijk toch niet ontberen kan, wilde hij niet aanvaarden.

Dat absolute verklaart ook zijn groote liefde voor de historie. Tegenover de toekomst met haar concrete eischen staan dergelijke naturen veelal eenigszins vijandig. Zij zijn, wat men noemt, conservatief. De geschiedenis trekt hen onweerstaanbaar aan, omdat zij die minder gevoelen als eene serie feiten, dan wel als de lijn, waarin zich hun levensbeschouwing afgeteekend heeft.

Zij houden meer van het verleden dan van de toekomst. Anders gezegd: het zijn naturen, die de oorzaak hooger stellen dan het gevolg. Die karakters - en daarom zou ik van de twee omstandigheden, die de levensuitingen van Domela Nieuwenhuis het meeste hebben bepaald, aan het persoonlijke absolute groteren invloed willen toekennen dan aan zijn gematigd orthodoxe godsdienstige overtuiging - zijn niet ingesteld op het oogenblikkelijke, op het tijdelijke, maar op het eeuwige, op het boven- en buiten tijdelijke, dus geloovige. En dan een gaaf en vol, alles doordringend geloof.

En zoo kan het, na het bovenstaande, geen verwondering baren, dat Domela Nieuwenhuis niet was een criminalist van de moderne richting, niet een aanhanger van Von Liszt en Van Hamel, maar een der meest overtuigde en hartstochtelijke aanhangers van de klassieke strafrechtsschool. Hij was, gelijk hij zelf erkent, een 'Vergeltungsfanatiker'. Hij baseerde het vergeldingsbeginsel op het Oude en het Nieuwe Testament en daarmee was zijn standpunt bepaald: 'waar het intusschen ethische beginselen geldt, zijn hunne voorschriften bindend en het vergeldingsbeginsel der straf is een ethisch beginsel'¹. De nieuwe richting was voor hem eene verzameling van 'tegen de Heilige Schrift ingaande louter materialistische denkbeelden'².

Dit scherpe standpunt maakte hem onnoodig afkeerig van hervormingen, die weliswaar door de nieuwe richting waren gepropageerd, maar toch ook bij de meer gematigde aanhangers der klassieke richting instemming vonden, b.v. de voorwaardelijke veroordeeling. Zijn gebrek aan aanpassingsvermogen heeft hier ongetwijfeld een nadeeligen invloed uitgeoefend. Dat b.v. het Nederlandsch Genootschap tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen zich tot de invoering der voorwaardelijke veroordeeling tegen dit instituut heeft verzet, is zeker voor een groot gedeelte zijn werk. Van meer radicale voorstellen als b.v. de onbepaalde vonnissen, moest hij natuurlijk in het geheel niets weten.

Bij herhaling, het meest volledig in zijn rectorale oratie, heeft hij op het karakter der straf als vergelding gewezen. Dit beteekent echter niet, dat hij voor de verbeterende functie van het strafmiddel de oogen gesloten hield. Geenszins; maar toch wist hij daar niet altijd weg mede tegenover de vergeldende functie. Vooral in zijne particuliere correspondentie komt dit uit. In een in April 1909 aan zijn zoon, den bekenden predikant te Beetsterzwaag, geschreven brief lees ik: 'Vergelding, straf, zeker zijn vereischten, maar de redding, het geluk van den gevallen zijn hoofdzaak voor hem, voor zijn familie en voor heel de samenleving. God zelf heeft geen lust in den ondergang van den zondaar, maar daarin, dat hij zich bekeere en leve. Dat is 't Evan-

1 Tijdschrift voor Strafrecht, deel IX, blz. 407.

2 Christelijke Stemmen. Eerste Jaargang, blz. 301.

gelie'. Wie deze zoo uiterst sympathieke - en m.i. ware - woorden leest, kan het slechts betreuren, dat meestal Domela Nieuwenhuis aan die verbetering slechts binnen het kader der vergelding en dan nog liefst niet van overheidswege uitgeoefend, beteekenis toekende.

Al heeft Domela Nieuwenhuis ook tal van opstellen gepubliceerd, waarin onderwerpen der strafrechtsdogmatiek op uitstekende wijze worden behandeld - b.v. over de ondeugdelijke poging, over de strafbaarheid van de z.g.n. lokbeamten - zijn wetenschappelijke belangstelling heeft zich toch voornamelijk gericht tot de beginselen van het gevangeniswezen.

Aan de 'afzonderlijke opsluiting' in Nederland is zijn naam onafscheidelijk verbonden. Gedurende eene lange reeks van jaren is hij met nimmer versagende kracht een voorstander van deze wijze van opsluiting geweest. Bij herhaling - in tal van artikelen in het Tijdschrift voor Strafrecht, in de Serie Pro en Contra enz. en niet in het minst in zijn inaugureele oratie, heeft hij op de celstraf als 'beste der straffen' gewezen. Met nadruk wees hij erop, dat 'afzonderlijke' opsluiting geenszins 'eenzame' opsluiting beteekent en dat de gevangene door veelvuldig bezoek tot boete en schuldbesef moet worden gebracht. Zijn christelijke opvatting is ook hier weer van beslissenden invloed geweest. Tegen onze huidige eenvormige wijze van opsluiting teekende hij herhaaldelijk protest aan. De celstraf sloot naar zijne meening de mogelijkheid van classificatie en progressie geenszins uit. Integendeel; geen vorm van opsluiting opent daarvoor zoovele mogelijkheden. Zeker niet de gemeenschappelijke opsluiting, waarvan Domela Nieuwenhuis louter nadeelen zag en die hij met klem bestreed.

Ook hier zijn de tijden hem niet gunstig geweest. Ondanks zijn reeds in den eersten Jaargang van het Tijdschrift voor Strafrecht opgenomen klachten, is de huidige inrichting van de celstraf ten onzent nog even onbevredigend en wetenschappelijk is het aantal aanhangers van de gemeenschappelijke opsluiting of beter: van de tegenstanders van de celstraf, thans grooter dan ooit.

De strijd tusschen beide richtingen is misschien daarom zoo fel, omdat te veel door beide partijen het beginsel op den voorgrond gesteld is en te weinig de uitwerking onder gezonde voorwaarden is getoetst. De komende ontwikkeling zal wel zijn, dat men de vragen van de behandeling der gevangenen als vragen van sociaal-paedagogischen aard beschouwt en evenals de paedagogie na haar classicaal onderricht en Montessori-methode thans tot het Daltonsysteem komt, zal de oplossing ook hier eene gemengde moeten zijn.

Plaatsgebrek verbiedt mij verdere beschouwingen. Ik wil echter - in verband met uitlatingen van Gereformeerde zijde na zijn dood - niet nalaten erop te wijzen, dat Domela Nieuwenhuis een beslist tegenstander van de doodstraf is geweest. Toen hij op lateren leeftijd nog sterker dan in zijn jonge jaren, de be-

hoeft gevoelde zijn wetenschappelijke beschouwingen in het licht van zijn godsdienstige overtuiging te stellen, heeft hij ook de vraag, in hoeverre de doodstraf geacht kan worden door de Heilige Schrift te worden geëischt, meermalen aan een onderzoek onderworpen. Zijn standpunt was toen hetzelfde, als het reeds in Deel IV van het Tijdschrift voor Strafrecht was, waar hij tot zijn conclusie tegen de doodstraf kwam, zoowel 'op het standpunt van hen, die de persoonlijke onsterfelijkheid in twijfel trekken, als van hen, waaronder ik mij met Mr. Modderman eerbiedig schaar, die innig en vast gelooven, dat voor den mensch het zwaartepunt ligt niet in *deze* maar in de toekomstige wereld'. Hij aanvaardde haar slechts als ultimum remedium, wanneer de andere straffen te kort schieten, wat echter zijns inziens thans niet het geval is.

Hierboven schreef ik, dat Domela Nieuwenhuis was een conservatief man. Inderdaad modern was hij geenszins. Met den modernen zin voor het relatieve was zijn gansche geesteshouding, zijn absolute aanleg in strijd.

Doch om dit conservatisme is hij ons, eenige generaties jongeren, niet minder sympathiek. Van zijn type was hij een hoogstaand vertegenwoordiger. Een man, uitmuntend in deugden van hoofd en hart, vol humaniteit en naastenliefde.

In 1849 schreef zijn grootvader van het geslacht Domela Nieuwenhuis: 'de stam, sinds eeuwen toegewijd aan godsvrucht en aan deugd, aan recht en goede zeden'.

Beschouwt men het leven van Jacob Domela Nieuwenhuis, dan kan worden getuigd, dat hij een waardig lid van zijn geslacht is geweest.

P.M. TRAPMAN.

Lijst van geschriften.

1859. Noord en Zuid. Mengelwerk der Utrechtsche Studentenalmanak, 1859, blz. 93-101.
De straf der afzonderlijke opsluiting, historisch en kritisch beschouwd, vooral in hare betrekking tot ons vaderland. Academisch Proefschrift, Utrecht 1859.
1860. Vaarwel aan mijne Academie-broeders. Mengelwerk der Utrechtsche Studentenalmanak 1860, blz. 121-125.
De beschouwingen van den hoogleeraar Scholten over straf aan eene beschouwing onderworpen. Nieuwe Bijdragen voor Regtsgeleerdheid en Wetgeving, Deel X, blz. 220-236.
1861. Boekbeschuwing. Bedenkingen tegen het jongste werk van Mr. J.J.L. van der Bruggen, getiteld: Mededeelingen en gedachten over het Iersche gevangenis-stelsel. Weekblad van het Recht, N°s 2323 en 2326.
1862. De nietigheid van een testament bij vonnis der Arrondissements-Regtbank te Amsterdam, dato 4 December 1861, uitgesproken. De Juridische Correspondent 1862, blz. 47-55.
1863. Eene bijdrage ter beantwoording van de vraag: wat is een authentiek en publiek geschrift in den zin van Art. 147 van den Code Pénal. De Juridische Correspondent, 1862, blz. 347-357.
1866. Onze constitutionele beginselen en instellingen. Bato, Tijdschrift voor jongens, blz. 299-308.
1867. Ueber das sog. irische System des Strafvollzugs im Vergleich zur Einzelhaft. Der Gerichtssaal, deel XIX, blz. 171-212.
1868. Rede als Voorzitter van het Nederlandsch Genootschap tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen. Vier en veertigste verslag, blz. 5-20.
1869. Een levensvraag voor de natie. Is de gemengde school goed of niet? Moet de Staat zich met het onderwijs bemoeien? Brochure, uitgegeven bij J.H. Gebhard, Amsterdam 1869.
1871. Hoe moeten wij ons jegens ontslagen gevangenen gedragen? Een vraag der liefde. Bibliotheek van Volksvoordrachten, tweede reeks N°. 8, Amsterdam 1871.
1872. Welk gevangenisstelsel is voor ons land het meest aanbevelenswaardig? Praeadvies voor de Nederlandsche Juristenvereniging. Handelingen 1872, blz. 160-192.
Toespraak bij de uitvaart van W.H. Suringar, opgenomen in de brochure Willem Hendrik Suringar's Begrafenis op Nederlandsch Mettray op Zaterdag 21 September 1872.
1876. Rede als Voorzitter van het Nederlandsch Genootschap tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen. Twee en vijftigste verslag, blz. 10-23.
1878. De preventieve hechtenis. Stemmen over Staatkundige en Maatschappelijke vraagstukken. Eerste Jaargang, blz. 281-351.
1880. Moet nevens de tuchthuisstraf (zoo deze behouden wordt) en de

- gevangenisstraf een andere vrijheidsstraf - custodia honesta - in het strafrecht worden opgenomen? Praeadvies voor de Nederlandsche Juristenvereniging. Handelingen 1880, blz. 33-64.
1881. Rede als Voorzitter van het Nederlandsch Genootschap tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen. Zeven en vijftigste verslag, blz. 9-24.
1882. Het strafstelsel van het Nederlandsche strafwetboek van 1881. Tijdspiegel, 1882, blz. 39-53, 165-183, 285-315, 421-451.
Boekbeschuwing. Twee Academische Proefschriften over: de voorwaardelijke invrijheidstelling (van Mr. D.Z. van Duyl en Mr. J.F.E. Claringbould). Rechtsgeleerd Magazijn 1882, deel I, blz. 105-125.
Levensbericht van Mr. C.J.N. Nieuwenhuis. Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, Bijlage Levensberichten, blz. 119-135.
1884. De gevangenisstraf, overeenkomstig de eischen van het recht en het maatschappelijk belang ingericht, de beste der straffen. Redevoering bij de aanvaarding van het hoogleeraarsambt aan de Rijks-Universiteit te Groningen, uitgesproken op 15 November 1884 (Uitgave J.B. Wolters, Groningen).
1885. Het bezoek van Napoleon I te Utrecht. Tijdspiegel 1885, Deel III, blz. 52-59.
Eenige bijzonderheden uit het tijdvak der Napoleons in Nederland. Tijdspiegel 1885, deel III, blz. 353-368.
Boekbeschuwing. Desertie. Antwoord op de critiek van den Hoogleeraar H. van der Hoeven in de Militaire Gids, 1883, N°. 6, door G.I.W. Koolemans Beynen, 1ste Luitenant der Infanterie. Rechtsgeleerd Magazijn, 1885, deel IV, blz. 218-230.
Boekbeschuwing. De rechtsgrond der schadevergoeding voor preventieve hechtenis. Academisch Proefschrift, door W.J. Leyds. Rechtsgeleerd Magazijn 1885, deel IV, blz. 355-376.
1886. Moet aan onschuldig veroordeelden, alsmede aan beklaagden, die vrijgesproken, of van verdere vervolging ontheven worden, schadeloosstelling worden verleend? Praeadvies voor de Nederlandsche Juristenvereniging, Handelingen 1886, blz. 181-216.
1888. Opmerkingen over de toepassing der afzonderlijke opsluiting onder het nieuwe Nederlandsche Wetboek van Strafrecht. Tijdschrift voor Strafrecht, deel I, blz. 39-48.
Rechtspraak. Vonnis van de Arrondissements-Rechtbank te Groningen, Tijdschrift voor Strafrecht, deel I, blz. 431-435.
Rechtspraak. Uitspraken van de Arrondissements-Rechtbank te Groningen en het Gerechtshof te Leeuwarden. Tijdschrift voor Strafrecht, deel I, blz. 435-439.
Een dreigend gevaar voor het welslagen der cellulaire gevangenisstraf in Nederland. Tijdschrift voor Strafrecht, deel I, blz. 523-548.

1889. De stand der gevangenisvraag. Tijdschrift voor Strafrecht, deel II, blz. 266-293 en deel III, blz. 71-88.
Herhaling van misdrijf. Antwoord op een antikritiek van Mr. H.D. Guyot, Tijdschrift voor Strafrecht, deel II, blz. 376-385.
1890. Boekbeschuwing. De Rijksopvoedingsgestichten in Nederland. Academisch Proefschrift van J. Simon van der Aa, Amsterdam 1890. Rechtsgeleerd Magazijn 1890, deel IX, blz. 610-619.
1891. De studiereis van den ambtsrechter Dr. Aschrott naar de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Tijdschrift voor Strafrecht, deel IV, blz. 25-47.

1892. De doodstraf in het Ontwerp-Wetboek van militair strafrecht. Tijdschrift voor Strafrecht, deel IV, blz. 305-326.
Een bijdrage tot de kennis der geschiedenis en der uitvoering van de vrijheidsstraffen. Tijdschrift voor Strafrecht, deel V, blz. 381-403.
1893. Beschouwingen naar aanleiding van het Ontwerp van een Wetboek van Strafrecht voor de Europeanen in Nederlandsch-Indië. Tijdschrift voor Strafrecht, deel VI, blz. 193-215.
Rechtsonzekerheid betreffende de z.g.n. ondeugdelijke poging tot misdrijf. Tijdschrift voor Strafrecht, deel VI, blz. 393-425.
1894. Een terugblik op den strijd voor de invoering der afzonderlijke opsluiting in Nederland. Tijdschrift voor Strafrecht, deel VII, blz. 257-291.
1895. De doodstraf in het Regeeringsontwerp van een Wetboek van Militair Strafrecht. Tijdschrift voor Strafrecht, deel VIII, blz. 210-228.
De verhouding van den Christen tot de doodstraf. Stemmen uit de Luthersche Kerk in Nederland. Eerste Jaargang, blz. 79-105.
De rechtszekerheid van den Nederlandschen Geneeskundige bij het verrichten van chirurgische operaties. Medisch Weekblad. Tweede jaargang, N°. 18 (3 Augustus 1895).
1896. Lessen uit de arbitraire strafrechtspleging der Nederlandsche Gewesten in de zeventiende en achttiende eeuw. Tijdschrift voor Strafrecht, deel IX, blz. 25-51.
Het vergeldingsbeginsel der straf. Een pleidooi van Professor Birkmeyer te München tegen de sociologische richting in het Strafrecht, deel IX, blz. 381-415.
1897. De zoogenaamde strafrechtelijke minderjarigheid. Tijdschrift voor Strafrecht, deel X, blz. 111-156 en 237-273.
De verhouding van den Christen tot het vergeldingsbeginsel der straf. Stemmen uit de Luthersche Kerk in Nederland. Derde Jaargang, blz. 1-25.
Eene bijdrage tot de kennis van het maatschappelijk leven in de laatste jaren der achttiende eeuw. Tijdspiegel 1897, blz. 1-20, 156-177, 272-295.
1898. Eene bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandsche Evang. Luthersche Kerk in de eerste helft der 19de eeuw. Stemmen uit de Luthersche Kerk in Nederland. Vierde jaargang, blz. 97-120.
Boekbeschuwing. Het proces Dreyfus getoetst aan wet en recht door Mr. A.A. de Pinto. Themis 1898, deel 59, blz. 613-621.
De Voogdijwet, Redevoering in Handelingen van het tweede Kerkelijk Congres van Hervormden. Amsterdam 1898.
1899. Boekaankondiging. Opvoeding van Gevangenen. Uit het Engelsch door Mr. A. de Graaf. Tijdschrift voor Strafrecht, deel XII, blz. 410-420.
Het wezen der straf. Redevoering, uitgesproken bij de overdracht van het rectoraat der Rijksuniversiteit te Groningen, den 19den September 1899. (Uitgave J.B. Wolters Groningen).
1900. Pastorale ervaringen van Dr. Jacob Nieuwenhuis (Nyegaard) als Luthersch predikant te Zutphen en Utrecht. Stemmen uit de Luthersche Kerk in Nederland. Zesde Jaargang, blz. 1 e.v. en 49 e.v.

1901. Bijdrage tot de kennis der straffen in Nederland. Tijdschrift voor Strafrecht, deel XIV, blz. 1-29.

- Het Utrechtsche Tuchthuis in het begin der zeventiende eeuw. Tijdschrift voor Strafrecht, deel XIV, blz. 147-167.
1902. De strafbaarheid der zoogenaamde lokbeambten (agents provocateurs). Tijdschrift voor Strafrecht, deel XV, blz. 107-133.
Eene merkwaardige redevoering van een Belgisch magistraat. Tijdschrift voor Strafrecht, deel XV, blz. 169-178.
Boekaankondiging. Geschiedenis der wet op de ouderlijke macht en de voogdij van Mr. A.D.W. de Vries en Mr. F.I.G. van Tricht. Tijdschrift voor Strafrecht, deel XV, blz. 288-293.
1903. Een onslagen gevangene over cel of gemeenschap. Tijdschrift voor Strafrecht, deel XVI, blz. 153-162.
1904. Boekaankondiging. Mrs. B. en H.A.A. van Royen, De strafwetgeving met betrekking tot de Kantongerechten, door Mr. G. Sluis. Tijdschrift voor Strafrecht, deel XVII, blz. 402-412.
Boekaankondiging. Geschiedenis der wet op de ouderlijke macht en de voogdij van Mr. A.D.W. de Vries en Mr. F.I.G. van Tricht. Tijdschrift voor Strafrecht, deel XVII, blz. 485-488.
1906. Boekaankondiging. Mr. B. Gewin 'Beginselen van Strafrecht'. Tijdschrift voor Strafrecht, deel XIX, blz. 159-174.
1908. Boekaankondiging. Mr. B. Gewin 'Het politievraagstuk'. Tijdschrift voor Strafrecht, deel XX, blz. 241-251.
Boekbeschuwing. Inleiding tot de studie van het Nederlandsche Strafrecht door Prof. G.A. van Hamel, Themis 1908, deel 69, blz. 271-280.
Celstraf. Pro en Contra betreffende vraagstukken van algemeen belang, Serie III, N°. 10. Baarn. Hollandia-drukkerij 1908.
1909. Boekbeschuwing. De beroepsmisdadigers en hunne strafrechtelijke behandeling. Proefschrift van Mr. L.W.E. Lasonder, Themis 1909, deel 70, blz. 250-261.
Boekbeschuwing. Is de doodstraf gewenscht? door E. Kempe. Themis 1909, deel 70, blz. 261-264.
Boekbeschuwing. Biografisch-aetiologisch onderzoek over recidive bij misdrijven tegen den eigendom. Proefschrift van Mr. N. Muller. Themis 1909, deel 70, blz. 384-397.
1910. Boekbeschuwing. Schets van het Nederlandsche Strafrecht door Mr. Dr. B. Gewin. Themis 1910, deel 71, blz. 601-608.
Levensbericht van Mr. C.A. Marchant Jr. Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde 1901-1910, Bijlage Levensberichten, blz. 79-91.
Het bewijs in strafzaken in de Nederlandsche Juristenvereniging. Tijdschrift voor Strafrecht, deel XXII, blz. 35-49.
Het Wetboek van Strafrecht. Rechtspraak en Nederlandsche Litteratuur, systematisch geordend door de Hoogleraren H. van der Hoeven, G.A. van Hamel, J. Domela Nieuwenhuis en D. Simons.

1911. Boekaankondiging. Dr. Is. van Dijk 'Macbeth en de nieuwste crimineele psychologie'. Tijdschrift voor Strafrecht, deel XXII, blz. 228-236.
Boekbeschouwing. Leerboek van het Nederlandsche Strafrecht door Prof. Mr. D. Simons. Eerste deel. Themis 1911, deel 72, blz. 150-158.
1912. Strafrecht, geen misdadrecht. Stemmen des Tijds. Eerste Jaargang, blz. 286-311.
De afzonderlijke opsluiting en het Christelijk rechtsbeginsel. Stemmen des Tijds, Eerste Jaargang, blz. 1216-1239.

1913. Gevangenen en ontslagen gevangenen. *Stemmen des Tijds*, Tweede jaargang, blz. 857-871.
 Het ontwerp-Regout tot voorwaardelijke opschorting der straf. *Tijdschrift voor Strafrecht*, deel XXIV, blz. 62-81.
 Mededeelingen betreffende de doodstraf in Zwitserland. *Tijdschrift voor Strafrecht*, deel XXIV, blz. 171-174.
 Boekbeschuwing. Beschouwingen over de historische grondslagen der tegenwoordige omvorming van het strafbegrip. Proefschrift van Mr. C.G. Wichman. *Themis* 1913, deel 74, blz. 555-564.
1914. Het Ontwerp-Wetboek van Strafvordering en de persoonlijke vrijheid. *Tijdschrift voor Strafrecht*, deel XXV, blz. 337-363.
 Herinneringen uit den tijd der Aprilbeweging van 1853. *Stemmen des Tijds*, Derde Jaargang I, blz. 254-279.
1915. Boekaankoudiging. Dr. H.F. de Graaff 'Karakter en behandeling van veroordeelden wegens landlooperij en bedelarij, met een inleiding over temperament en karakter'. *Tijdschrift voor Strafrecht*, deel XXVI, blz. 82-99.
 De voorwaardelijke veroordeeling, naar aanleiding van het Proefschrift van Mr. R. Pollema. *Tijdschrift voor Strafrecht*, deel XXVI, blz. 295-306.
 Opmerkingen over vrede en vredesbeweging. *Stemmen des Tijds*, Vierde jaargang, II, blz. 29-43.
 Heeft Duitschland medegewerkt tot het waarborgen van België's onzijdigheid? *De Toekomst*, Eerste jaargang N°. 32.
 Boekbeschuwing. Bevoegdheid van den rechter om ongestraft te laten. Proefschrift van Mr. L.G. Kortenhorst. *Themis* 1915, deel 76, blz. 395-404.
 Boekbeschuwing. Beginselen van strafrecht door Mr. B. Gewin, Tweede druk, *Themis* 1915, deel 76, blz. 413-421.
1916. Mr. I.A. Levy. *Mannen en Vrouwen van beteekenis*. I, 3. (Nieuwe Reeks). Baarn Hollandia-drukkerij 1916.
 Die Neutralität Belgiens. *Das Recht*, XX Jahrgang, blz. 207 e.v.
 Boekbeschuwing. *Album Studiosorum Academiae Groninganae*. *Tijdspiegel* 1916, blz. 376-380.
1917. Opmerkingen over de vrije en onbevoegde uitoefening der Geneeskunde in Nederland. *Tijdschrift voor Strafrecht*, deel XXVIII, blz. 349-363.
 Het jongste Zwitsersche Ontwerp-Wetboek van Strafrecht (redactie Augustus 1915). *Tijdschrift voor Strafrecht*, deel XXVIII, blz. 393-404.
 Brief over de toepassing der celstraf, opgenomen in het verslag van de vergadering van 7 Juni 1917 ter behandeling van het rapport, uitgebracht aan het Hoofdbestuur van het Nederlandsch Genootschap tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen, blz. 58-64.
 Paaschlam en lam Gods. Maarten Luther 1917, October-aflevering.
 Levensbericht van Mr. J.J. van Geuns. *Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, 1916-1917, blz. 1-12.
 Levensbericht van Dr. G. Wildeboer. *Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, 1916-1917, blz. 12-24.

1918. Een verdediger van het artsenmonopolie. Tijdschrift voor Strafrecht, deel XXIX, blz. 27-33.
De afzonderlijke opsluiting en hare toepassing. Tijdschrift voor Strafrecht, deel XXIX, blz. 125-143.

- Een nadere redactie van het Zwitsersche Ontwerp-wetboek van Strafrecht (Redactie October 1916). Tijdschrift voor Strafrecht, deel XXIX, blz. 211-217.
- Opmerkingen betreffende de strafbaarheid van het tweegevecht (duel). Tijdschrift voor Strafrecht, deel XXIX, blz. 461-477.
- De schroomvalligheid van Mozes. Maarten Luther, 1918. Afleveringen van Maart, April en Mei.
1919. Bedenkelijke reactie op strafrechtelijk gebied. Tijdschrift voor Strafrecht, deel XXX, blz. 75-89.
- Boekbeschuwing. Leerboek van het Nederlandsche Strafrecht van Prof. Mr. D. Simons, Tweede deel, Tijdspiegel 1919, blz. 177.
- Boekbeschuwing. De wet op de voorwaardelijke veroordeeling van Mr. G.F.J. de Jongh, Tijdspiegel 1919, blz. 332-335.
- Opmerkingen over de opleiding van den jurist. Tijdspiegel 1919, blz. 485-489.
- Boekbeschuwing. Leerboek van het Nederlandsche Strafrecht, Tweede deel, door Prof. Mr. D. Simons. Themis 1919, deel 80, blz. 242-250.
- Opmerkingen betreffende brandstichting. Tijdschrift voor Strafrecht, deel XXX, blz. 376-391.
- Eene vergadering van de Zwitsersche juristen te Genève. Tijdschrift voor Strafrecht, deel XXX, blz. 391-394.
1920. Het stelsel van zelfregeering der gevangenen. Tijdspiegel 1920, blz. 302-309.
- Levensbericht van Mr. I.A. Levy. Handelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, 1919-1920, blz. 32-41.
- De cellulaire gevangenisstraf in het gedrang. Tijdschrift voor Strafrecht XXXI, blz. 194-208.
1921. De vraag der wederinvoering van de doodstraf in ons burgerlijk strafrecht, deel XXXII, blz. 1-13.
1922. Boekaankondiging. Leerboek van het Nederlandsche Strafrecht door Prof. D. Simons, Eerste deel. Themis 1922, deel 83, blz. 111-116.
1923. Boekaankondiging. Leerboek van het Nederlandsche Strafrecht, door Prof. Mr. D. Simons, Tweede deel, Themis 1923, deel 84, blz. 238-240.
- Een zeer nuttig genootschap. Tijdschrift voor Strafrecht, deel XXXIII, blz. 337-345.

Levensbericht van Esgo Taco Kuiper.

Als ik de herinneringen aan mijn vriend Esgo Kuiper in mijn geest oproep, komen twee der van hem bewaarde indrukken duidelijk tusschen de andere uit; de eerste dateert uit den tijd, dat hij jong leeraar aan het Gymnasium te Leeuwarden was en ik daar leerling der hoogste klassen, de tweede van de Amsterdamsche periode, toen wij collega's waren aan dezelfde school. In Leeuwarden trof het ons jongens, dat hij, pas leeraar nog, zoo direkt midden tusschen de anderen stond. Bijna nooit kwam hij 's morgens alleen naar de school, maar haast altijd met een of meer andere leeraren en dan in druk gesprek. Ons, leerlingen der hoogere klassen, trof, hoewel wij een leeraar, die alleen in de lagere klassen les gaf, gewoonlijk beneden onze aandacht vonden, in zijn figuur iets zwierigs en flinks, dat boeide. In Amsterdam werd ik van 't eerst af, dat ik daar les gaf, aangetrokken door de vaste wijze, waarop hij voor zijn overtuiging opkwam en de rake manier waarop hij datgene, wat hij verkeerd of onwaar vond, bestreed. Die het met hem aan den stok kreeg, zou het zich herinneren en toch, hoe scherp hij ook kon aanvallen, zijn woorden hadden meer kracht door hun juiste formuleering en den ernst, die er achter lag, dan door felheid. Kuiper sprak zijn meening onomwonden uit, maar trachtte nooit te grieven. Hij gevoelde te veel voor de menschen, met wie hij geregeld verkeerde, om hun leed te willen doen. En onder degenen, in wier midden hij geleefd heeft, zullen er geen zijn, die niet min of meer zijn invloed gevoeld hebben, geen ook bij wie zijn heengaan niet een gevoel van gemis en leegte veroorzaakt heeft.

Esgo Taco Kuiper werd den 9^{en} Augustus 1862 te Zwolle geboren. Zijn vader was Taco Kuiper, doopsgezind predikant aldaar, wiens vader notaris te Bolsward was, zijne moeder Elisabeth Hovens Greve, de dochter eveneens van een doopsgezind predikant. Nog in het jaar van zijn geboorte verhuisde zijn familie naar Amsterdam, waar zijn vader bij de doopsgezinde gemeente was beroepen. Feitelijk is Kuiper dus Amsterdammer. In deze stad is hij opgegroeid en opgevoed, hier is hij van jongs af aan

bloot gesteld geweest aan den invloed van het pittige, rijke Amsterdamsche leven, hier heeft hij zijn onderwijs genoten.

Hij heeft de lagere school bezocht, waarvan de heer Laan hoofd was. Op twaalfjarigen leeftijd is hij naar het gymnasium gegaan, dat toen nog vijf klassen telde en in het oude gebouw aan den Singel gevestigd was. Veel op dat gymnasium was vrijer, ongeregelder ook, dan thans meestal 't geval is, maar verschillende leeraren, de rector N.J.B. Kappeyne van de Copello in de eerste plaats, waren mannen van beteekenis, figuren geschikt om invloed te hebben, en de leerlingen hadden zich in 't algemeen over het gegeven onderwijs niet te beklagen. Kuiper sprak er steeds met waardeering over en de lachwekkende bijzonderheden, die ik uit dien tijd wel eens van anderen vernomen heb, heb ik van hem nooit gehoord. Ik vermoed, dat een gevoel van piëteit zijn mond in dit opzicht sloot. Hij roert in 't levensbericht van H. van Gelder de zaak even aan, maar glijdt er met gevoelige kieschheid over heen.

Nog op zeventienjarigen leeftijd verliet hij, in 1880, na het doorloopen van den cursus het gymnasium en werd in datzelfde jaar student aan de pas kort bestaande Amsterdamsche Universiteit. Volgens de toen geldende regeling, die een overgang vormde tot den thans nog geldenden toestand, werd hij beschouwd als toegelaten uit de 5^e klasse van het als normaal type ingestelde gymnasium van 6 klassen. Hij moest dus om tot het candidaatsexamen in de Nederlandsche letteren te kunnen worden toegelaten een aanvullingsexamen doen, het suppletoir, waarvan de eischen wettelijk niet heel scherp waren omschreven. Prof. S.A. Naber, die toen, doordat Prof. Boot teruggetreden was en Prof. Karsten nog niet was benoemd, Hoogleeraar in Latijn en Grieksch beide was, vatte dit examen niet heel licht op. Hiermee hangt het wellicht samen, dat Kuiper op raad van zijn ouderen broer Koenraad, den lateren Hoogleeraar in het Grieksch, besloot om candidaatsexamen in de klassieke letteren te doen, voordat hij zijn studie in de Nederlandsche letteren begon. En zoo is het gegaan. Dit candidaatsexamen in de klassieke letteren heeft heel wat moeite van hem gevergd. In het begin van 1885 heeft hij het afgelegd. Hierna heeft hij wel eenigszins gewiefeld, of hij met de eens begonnen studie der klassieke letteren voort zou gaan, doch zijn groote belangstelling voor al wat Nederland betrof gaf den doorslag en hij volgde zijn oorspronkelijk plan. Bij deze studie was in de eerste plaats het onderwijs van den Hoogleeraar J. Verdam, die toen aan de Amsterdamsche Hoogeschool het Nederlandsch in zijn vollen omvang onderwees, voor hem van belang. Hiernaast volgde hij de colleges in de geschiedenis van Prof. T.T.H. Jorissen en na zijn candidaatsexamen, dat hij in 1887 deed, die in het Sanskriet van den buitengewonen Hoogleeraar Prof. J.S. Speijer. Deze laatste, reeds op het gymnasium zijn leermeester, heeft, zooals op de

meesten van zijn leerlingen, ook op hem grooten invloed gehad. Toch is door de studierichting, die hij eenmaal gekozen had, Prof. Verdam de man geweest, die zijn wetenschappelijke ontwikkeling vooral heeft geleid. Zijn invloed was des te grooter doordat het aantal studenten zoo klein was. De omgang werd hierdoor geheel persoonlijk. Veel heeft hij dan ook met Kuiper alleen gewerkt. En op de groote waardeering voor het onderwijs en de groote genegenheid voor den persoon van zijn leermeester heeft het bij Kuiper geen invloed gehad, dat hij in letterkundige richting aan den kant der jongeren stond.

Hoewel hij een harde werker was, die voor alles zijn studie ernstig opvatte, was hij toch allermint een student, die buiten het jeugdige leven van vroolijkheid en gezellig verkeer stond. Zijn gezellige aard en zijn behoefte aan vriendschap naast zijn zin voor humor maakten, dat hij een plaats in dat leven zocht; zijn degelijkheid en ernst naast zijn warm gevoel verschaften hem een grooten invloed.

Men voelde instinctmatig met een persoonlijkheid te doen te hebben, die een wil bezat en een karakter, waarin men vertrouwen kon hebben. Ook om bijkomstige eigenschappen, zooals zijn groote lichaamskracht, was hij zeer gezien; dit is ook hierin uitgekomen, dat hij lid van de kroegcommissie geweest is. Door zijn candidaats in de oude letteren heeft hij ook een paar jaar langer dan gewoonlijk moeten studeeren, zoodat hij ook de in de studentenwereld zoo zwaar wegende autoriteit van den oudere had.

In het dispuutgezelschap U.N.I.C.A., dat een kring van meer zuiver geestelijk verkeer vormde, heeft hij een rol gespeeld en eveneens tot het bestuur behoord.

De letterkundige strijd, die in deze jaren tusschen de oude richting en de tachtigers werd gestreden golfde ook hier, waar Diepenbrock en Gorter lid waren, na. Kuiper koos met geestdrift partij voor de nieuwe richting, die, ik weet het uit mijn eigen studententijd, overigens onder de jonge menschen volstrekt niet louter bewonderaars had. Het ontbreken van aandrang tot eigen letterkundig scheppen bewaarde hem hier er voor in deze machtige geestesbeweging uit zijn richting te worden gedreven.

Zijn doctoraalexamen in de Nederlandsche letteren deed hij in 1888. In November van het jaar daaraan volgend werd hij benoemd tot leeraar in het Nederlandsch en de Geschiedenis aan het gymnasium te Leeuwarden. Hij bestreek doordat hij naast zijn bevoegdheden als doctorandus in de Nederlandsche letteren ook die had, welke uit het candidaatsexamen in de klassieke letteren voortvloeiden, een groot gedeelte van het letterkundig onderwijs aan het gymnasium. In ruime mate heeft men daarvan te Leeuwarden gebruik gemaakt. Bij zijn meer gewone vakken heeft hij soms ook nog Latijn of Aardrijkskunde onderwezen.

Het gymnasium te Leeuwarden kon in dien tijd niet tot de scholen worden gerekend, waar het onderwijs voor een beginnend leeraar gemakkelijk was. Voor verschillende leeraren was, zooals ik van zeer nabij zij 't dan ook niet als leeraar weet, het daar verre van gemakkelijk. Maar voor Kuiper bestond deze moeilijkheid niet. Aan zijn leerlingen boezemde hij respekt in en won tevens hun genegenheid. Meer dan een oud-leerling van dat gymnasium, met wien ik dikwijls lang na onzen studententijd eens aan het praten geraakte over den Leeuwarder schooltijd, heb ik met de grootste achting over hem hooren spreken. Zijn kalmte en ernst in zijn heele optreden, zijn grondige kennis en zijn juist oordeel bij 't schatten van karakters en handelingen, gevoegd bij zijn warme belangstelling voor het wel en wee der jeugdige menschen, wier leiding aan hem was toevertrouwd, maakten, dat hij zonder moeite de orde wist te handhaven ook in de lastigste klassen. Hij was een geboren leeraar, een der betrekkelijk weinigen, van wie 't jammer zou zijn, als zij iets anders waren geworden. Zelf heeft hij dit ook wel gevoeld en hij is altijd met 't eenmaal gekozen levenswerk tevreden geweest.

Ook met de leeraren aan het gymnasium kon hij 't best vinden. In korten tijd had hij zich in hun kring ingeleefd. En in later tijden had hij voor de meesten van zijn ambtgenooten van vroeger gevoelens van vriendschap en achting bewaard.

Ruim een jaar nadat hij te Leeuwarden was gekomen, den 4^{en} December 1890, promoveerde hij aan de Amsterdamsche Universiteit cum laude op een dissertatie over de 'Karel ende Elegast'.

De lof, die de faculteit, voor welke dit de eerste promotie in de Nederlandsche letteren was, aan dit geschrift heeft toegekend, is niet de eenigste geweest, die het gevonden heeft. Het is algemeen gunstig beoordeeld en heeft verwachtingen voor de toekomst opgewekt.

Op den 23sten December van datzelfde jaar trouwde hij met Anna Menalda. Zoo leek in deze eerste jaren het leven Kuiper als een waren gunsteling te zullen behandelen. Een gelukkig huwelijk, een dochter, die zijn oogappel was, een werkkring naar zijn zin, waarvoor hij geschikt was en waarin hij gewaardeerd werd, een omgang, zooals hij dien zich wenschte, het waren geen geringe gaven, die het lot hem schonk en men moest wel aannemen dat het nog andere voor hem in gereedheid hield. Maar thans trof hem in het jaar 1893 een zware slag: hij raakte ernstig overwerkt. En hoewel hij toen wel weer herstelde, gebeurde dit zóó, als het haast altijd gaat: zijn vroegere werkkraft en uithoudingsvermogen kreeg hij niet geheel terug. Waarschijnlijk had hij zoowel in zijn laatste studentenjaren als later, toen hij jong leeraar was, te veel op zijn kracht gebouwd, die niet zoo groot was als ze scheen. Voor zijn later leven is deze ongesteldheid van een ernstige betekenis geweest.

In 1901 met het begin van den cursus is hij leeraar in de geschiedenis en de antiquiteiten aan het stedelijk gymnasium te Amsterdam geworden. Hij keerde hiermee terug tot de stad, waar hij jongen en student geweest was en die wel in het bijzonder zijn liefde en belangstelling had. Hij was er, ook al viel in 't begin de overgang hem zwaar, bijzonder op zijn plaats, niet alleen in 't Amsterdamsche leven, waarin hij verschillende vrienden en kennissen van vroeger weervond, maar ook aan het Amsterdamsch gymnasium. De moeilijke, groote klassen behoefden hem geen zorg te bereiden en in 't leerarencorps was hij spoedig een man van invloed.

In dezen tijd is hij gedurende eenige jaren¹ redacteur geweest van het Weekblad voor het gymnasiaal en middelbaar Onderwijs. Niet alleen door het schrijven van eenige artikels, maar ook door de regelmatige opgaven van de inhoud van tijdschriften heeft hij hiervoor heel wat werk gedaan. Ook is hij lid geworden van den historischen kring, waarvan de hoogleeraar Brugmans, de archivaris Breen, Burger, de bibliothecaris der Universiteitsbibliotheek, Leendertz, Enschedé en anderen lid waren. De voordrachten, die de leden geregeld voor elkaar hielden, de onderlinge gedachtenwisselingen, zijn de aanleiding geworden, dat hij zijn aandacht op verschillende precies omljnde onderwerpen heeft gericht en, gedeeltelijk na voordrachten in den kring, daarover studies in het licht heeft gegeven.

In ieder geval na zijn ziekte had Kuiper een of andere prikkel noodig om tot openbaarmaking van eigen werk te komen. Hij heeft zijn heele leven door hard gewerkt, kennis genomen van al het belangrijke, dat er op zijn studiegebied verscheen, zelfstandig verwerkt en aantekeningen gemaakt, doch betrekkelijk zelden zijn inzichten en gedachten in eigen geschrift neergelegd. Verschillende oorzaken hebben hiervoor bestaan. Zeker ook de ziekte, die hem in 't begin van zijn leeraarsloopbaan een klap gaf. Daarnaast zijn groote zorgvuldigheid en waarheidsliefde, die maakte dat hij steeds bang was om iets neer te schrijven dat niet geheel juist was, dat niet aan alle kanten sterk stond, die hem telkens tot retouches bracht en hem haast verhinderde zijn werk uit handen te geven en het aan den drukker toe te vertrouwen. Maar daarnaast staat nog iets anders. Hij miste in zijn geest het eigenlijk constructieve. Dat blijkt ook wel uit vele van zijn publicaties, die deze eigenschap hebben, dat ze in haar gedachtengang gebonden zijn aan 't werk van anderen, van die anderen, die zijn kritiek hebben gewekt. Hij is het met hen niet eens en op goede gronden niet eens, maar hij denkt verbeterend, min of meer hun gedachten

1 Van 1911 tot 1915. Ook heeft hij behoord tot een Commissie uit het 'Genootschap' voor de in het gymnasiale leerplan aan te brengen veranderingen.

na, en schept niet een levendig en scherp beeld van de zaak, zooals die naar zijn opvattingen is. Zijn werk is hier uitermate nuttig voor degenen, die het naast dat van anderen bestudeeren, maar zou hun op zich zelf geen scherpe voorstelling van het behandelde onderwerp kunnen geven.

Deze eigenaardigheid van zijn geestelijk wezen was niet bij alle werk even voelbaar. Wel het minst bij werk van tekstkritiek en verklarend uitgeven. Zijn eerste werk ligt dan ook op dit gebied. In hoofdzaak althans. Naast zijn dissertatie, boven reeds genoemd, wijs ik op de in 1903 verschenen uitgave van 'Die Schoone Hystorie van Malegijs'. Aan dien kant ligt ook een tijdschriftartikel, waarin hij nieuwe fragmenten van de 'Karel ende Elegast' uitgaf. En zijn laatste groote werk keert hiertoe terug. Maar zijn onderwijs drong hem naast een boven reeds genoemden invloed in een andere richting. Hiervoor moest hij zich wel verdiepen in geschiedkundige lektuur, zich bezig houden met geschiedkundige vragen. Zoo behandelen gedurende een bepaald tijdperk van zijn leven de artikels, die hij schreef, vooral historische onderwerpen. Die onderwerpen betreffen haast alle vragen, die hem ook als Noordnederlander belang inboezemden, die aan zijn patriottisch gevoel raakten, vragen omtrent de geuzenliederen, het Wilhelmus, over de kooplieden en zeevaarders van de eerste tijden onzer onafhankelijkheid.

In de eerste jaren, dat ik Kuipers ambtgenoot was aan het Amsterdamsch gymnasium, dat is omstreeks 1911 en den tijd daarna, was zijn gezondheid goed. In de laatste jaren van den oorlog begon dat minder te worden. In de groote vacantes knapte hij weer op, maar daarna, onder het niet lichte werk in de groote klassen, ging hij, dat was voor allen, die hem kenden, zichtbaar, achteruit.

Eindelijk, in 1921, nam hij zijn ontslag. Eerst, in 't ambteloos bestaan, niet meer op vaste tijden tot die groote zenuwspanning gedwongen, ging hij vooruit. Hij wijdde zijn volle aandacht aan zijn geliefd onderwerp, de geuzenliederen en bereidde een nieuwe uitgave hiervan voor. Hij heeft het werk niet mogen voltooien, al kwam het ver genoeg om na zijn heengaan een uitgave uit zijn nalatenschap, door een vriend, mogelijk te maken. Zijn kwaal tastte hem opnieuw aan en ditmaal zonder dat herstel mogelijk was. Zoo is hij na zwaar lijden den 4^{en} Februari 1924 overleden.

Delft.

J.W. BIERMA.

Lijst der geschriften.

1888. Het Heidelbergsche handschrift van den Limborch. In het Tijdschr. voor Ned. Taal- en Letterk, dl. VIII.
1890. Karel ende Elegast, opnieuw uitgegeven door E.T. Kuiper. Acad. proefschrift.
1900. Eenige opmerkingen naar aanleiding van Dr. Stoett's uitgave van Hooft. In Taal en Letteren van Juni 1900.
1901. Gedichten van P.C. Hooft, uitgegeven door Dr. F.A. Stoett. In Taal en Letteren van Februari 1901, maar gedateerd October 1900.
1902. Wilhelmus van Nassouwe, in Taal en Letteren van 1902, gedateerd Februari 1902.
1903. De Schoone Hystorie van Malegijs. Uitgave der Nederl. Volksboeken, dl. V, uitgegeven van wege de Mij. der Ned. Letterk. E.J. Brill, Leiden.
1906. J. van Vondel, Adam in ballingschap, uitgegeven door Dr. E.T. Kuiper, W.J. Thieme & Co. Zutphen.
1915. De beteekenis van de Vlamingen en Brabanders voor onze beschaving en handel. In het Tijdschr. voor Gesch., Land- en Volkenk. van 1915.
1916. Nieuwe fragmenten van de Karel ende Elegast. In het Tijdschr. voor Ned. Taal- en Letterk., dl. XXXV.
1917. Het Geuzenliedboek. In Onze Eeuw van 1917.
De oudste geuzenliedboeken. In het Tijdschr. voor. Ned. Taal- en Letterk., dl. XXXVI.
1918. Het Calvinisme en onze opstand tegen Filips II. Bijlage bij het programma van het gymnasium van Amsterdam voor de cursus 1918-1919.
1920. Schouten en Le Maire. In het Tijdschr. voor Gesch., Land- en Volkenk. van 1920.
1921. Levensbericht van Dr. H. van Gelder. In de Levensberichten van de Mij. der Ned. Letterk. 1921-1922.
1922. Erasmus als politiek propagandist. In het Tijdschr. voor Gesch. van 1922.
1923. De oorzaken der Volksverhuizing. In het Tijdschr. voor Gesch. van 1923.
1924. Het Geuzenliedboek naar de oude drukken. Uit de nalatenschap van Dr. E.T. Kuiper uitgegeven door Dr. P. Leendertz Jr. 2 dl. W.J. Thieme & Co. Zutphen.

Levensbericht van Arij Prins. 1860-1922.

Het is mij een vreemd, een bijna onwezenlijk geval, een levensbericht van Arij Prins te gaan schrijven voor den jaarlijkschen bundel van dergelijke 'berichten', die de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde over haar 'afgestorven medeleden' uitgeeft. Pas kort voor zijn dood werd Prins tot lid dezer Maatschappij benoemd. Ik geloof dat hij geen harer vergaderingen heeft bijgewoond. Haar sfeer en de zijne waren dan ook wel uiterst verschillend. Prins had zeer weinig gemeen met het gewone slag der nederlandsche letterkundigen; hij kende hen eigenlijk ternauwernood; hij leefde in gansch andere werelden. Ik gebruik dit laatste woord met opzet in het meervoud. Want het was inderdaad in verschillende werelden dat Prins leefde. Over hem denkende onderscheid ik drie Arij Prins'en, wier hoogere eenheid mij, die hem zoo goed gekend heb, wel zeer bewust is, maar die voor den oppervlakkigen beschouwer sterk uiteengelopen moeten hebben. Er was de industrieel-handelsman, er was de lezer-kunstgenieter, en er was de toovenaar-schrijver. Men zou misschien geneigd zijn hierbij te denken: de laatste was de eigenlijke. Toch zou dit onjuist zijn. De twee anderen waren precies even reëel en sterk levend. Maar het spreekt van zelf: verreweg de meeste lezers dezer berichten, het nageslacht, ja, ik mag gerust zeggen: ons allen die zijn werken kennen zal de schrijver Prins ten allen tijde het meest en hevigst boeien en interesseeren. Daarom hier het eerst een woord over zijn schrijversschap.

Arij Prins was een groot schrijver, en niéts minder. Zijn grootheid, tijdens zijn leven gelukkig al door verscheidenen beseft, wordt thans, ook onder de allerjongste litteraire generatie ten volle ingezien. Ik geloof niet dat men Prins een genie mag noemen; toch had hij dat wat uitgaat boven talent. *De Heilige Tocht*, en de bundel verhalen die hij *Een Koning* betitelde, zijn boeken van demonische macht en heerlijkheid. Minder misschien dan

eenig ander schrijver kan men zijn litteraire figuur benaderen door woorden die op isme of iek eindigen; zijn kunstrichting ligt boven de algemeen bekende en beoefende kunstrichtingen. Men kan zeggen, en met het volste recht: hij was een ontzaglijk visionnair. Maar daarmee is men er nog niet. Want ofschoon vóór alles plastisch ziener en beelder, Prins was méér dan dat. Hij was ook dichter, ook lyricus, een voeler en zegger van het leven, van levensessentie. Van menschen vooral, en dat wel in hun meest onbegrijpelijke wezen. Menschen doorzag en kende hij, zonder zelf te weten hoe, tot in hun fijnste vezelen, hun diepste roerselen, en al beeldend, ja schijnbaar louter beeldend, menschen van vroeger, menschen uit de middeleeuwen bij voorkeur, gaf hij levensopenbaringen, deed hij ons huiverend opzien tegen die alleruiterst geheimzinnige, onuitsprekelijk rijke en verbijsterend ingewikkelde verschijning: d e m e n s c h .

Als Arij Prins, die, ik herhaal het, een voortreffelijk zakenman was, een oogenblik ophield met zijn druk en veelomvattend zakenwerk, zich ook aan zijn innig samenleven met familie en vrienden, en aan de genieting van zijn geliefde boeken en andere kunstproducten onttrok, als hij zich neerzette om te schrijven, dan veranderde er natuurlijk feitelijk niets in hem, maar wel kwam een zeer bijzonder deel van zijn psyche naar boven - en zoo kan men toch tot zekere mate volhouden, dat hij veranderde. Hij werd goddelijke of natuur-kracht, hij liet zijn demon heerschen; hij had geen besef meer van letterkundigheid, vergat alles wat hij gelezen had van andere schrijvers, ook de hoogst vereerde, en van de manieren waarop zij zich plachten uit te drukken, om niets anders meer te doen dan beelden wat zijn fantasie hem voor den geest bracht, aan niets anders meer te denken dan aan de meest onmiddellijke wijze van uit te drukken wat hij zag en te zeggen had. Met al zijn zinnen werkte hij dan en met zijn felste aandacht. Maar ook met zijn hoogsten geest, den diepen adeldom van zijn kunstenaarswezen. Door zijn werk verslonden, in zijn schepping weggeleefd, groeide hij uit tot het 'bijna beangstigend, halfduivelsch, half goddelijk wezen', waarvan een pas verschenen geschiedenis der nederlandsche letterkunde gewaagt. En tegen wien zonder twijfel tot in verre toekomst vele duizenden die zijn taal spreken in bewondering zullen opzien.

Arij Prins, de namencombinatie als zoodanig was te Schiedam, zijn geboortestad, al meer dan een eeuw bekend. Prins was de zoon van Pieter Cornelis Anne Prins en Maria Jacoba Gijsberti Hodenpijl. Zijn grootouders heetten Arij Prins en Caroline Cornelia Maas, zijn overgrootouders: Arij Prins en Elisabeth Lucas. Zijn eigen, eenigen zoon noemde hij wederom Arij, en ook hijzelf is altijd blijven teekenen, niet Arie of Ary, maar Arij Prins.

Toen hij zeven jaar oud was, in 1867 dus, werd Arij op school gedaan bij mijnheer Tijl te Schiedam, maar drie jaar later verhuisde

de familie Prins naar Voorburg en kwam hij daar in het dorp, bij mijnheer Ingenhoes, den kostschoolhouder, evenwel op de 'dagschool'. Hij bleef er tot 1877 - hoe talrijk en pittoresk waren de anecdoten die hij wist te vertellen van dit Voorburgsche schoolleven! - toen kreeg de zeventienjarige bij zijn vader, den directeur der schiedamsche Stearinekaarsenfabriek 'Apollo', een plaats op het kantoor. Dagelijks voortaan reisden vader en zoon heen en weer, een reis die, althans voorzoover den afstand Voorburg-den Haag (Station Hollandsche Spoor) betrof, bij goed weer steeds te voet gemaakt werd. Toestand welke voortduurde tot 1885, het jaar van Arij's vertrek naar Hamburg, waar hij optrad als agent voor 'de Apollo' en, in compagnieschap (tot '92) met den ouderen Ebeling, weldra groote zaken deed: export en import van allerlei artikelen, handel o.a. op Perzië, waar zijn broeder Cornelis een handelshuis stichtte.

Van Prins' kinderjaren valt niet veel te vertellen. 'Och, hij was een gewone jongen,' zeide zijn moeder, die, meer dan tachtig jaar oud, den dood van haar zoozeer geliefden Arij heeft moeten beleven. Uit aardige briefjes van zijn vader en grootvader blijkt, dat hij braaf was en behoorlijk leerde. Uit Prins' eigen humoristische verhalen over den schooltijd in Voorburg sprak een normale, wat snaaksche jongen, gaarne bereid zijn medescholieren een poets te bakken. Van romantische avonturen, geniale abstracties of eierzuchtige droomen uit dien tijd heb ik nooit iets gehoord.

In zijn eerste kantoorjaren, tusschen 1878 en 1882 (precieser kon ik het niet nagaan) is Prins begonnen 'aan litteratuur te doen' en ook zelf al wat te schrijven. Het allereerst gepubliceerde schijnt te zijn: *Een Verlovingspartij*, in 'Eigen Haard', een humoristische schets, eenigszins in het genre van Hildebrand. Van Deyszel, in zijn 'In Memoriam' (Gids, Juni '22) deelt mede: 'Van 1882 af heb ik Prins gekend.' Deze kennismaking, in '82, wijst zonder twijfel op reeds zeer ernstige belangstelling in litteratuur. De eerste brief, dien Arij Prins van den jongen Alberdingk Thijm ontving - Prins bewaarde zorgvuldig al de brieven zijner letterkundige vrienden - is gedateerd 26 Maart '84. In dit briefje betuigt Van Deyszel zijn 'vriendelijksten dank' voor de hem 'heuschelijk toegezonden overdruk' van 'Een Buitenkansje', dat toen in den Spectator was verschenen, en later in Prins' eersten bundel: *Uit het Leven*, door A. Cooplandt, vooraangeplaatst zou worden. Echter wordt in datzelfde briefje gevraagd: 'hoe het is afgelopen met *Grootvader Bleijs*, dien ik', schrijft Van Deyszel, 'indertijd aan Dr. ten Brink zond en waar ik niets meer van hoorde.' Dit schetsje, gedateerd Juli 1882, staat in 'Nederland' van Aug. '84. In den bundel van Cooplandt komt het niet voor. Deze bundel verscheen voor het eerst in '85, bij Mouton in den Haag, geïllustreerd met etsen van mejuffrouw B. van Houten en Ph. Zilcken, en bevat: *Een Buitenkansje*, *De Dood van Jaap Oliehoek*, *Een Hu -*

welijk, Een warme Dag, De Geschiedenis van Jan Zomer, Een eenvoudige Geschiedenis, en Kinderen.¹ Achterin wordt de verschijning van nog een anderen bundel geannonceerd: 'Moderne Schrijvers, Kritische Studiën', doch van deze publicatie blijkt later afgezien te zijn.

Het merkwaardige van 'Een Buitenkansje' (dat dus hoogstwaarschijnlijk reeds in '82 of '83 werd geschreven) en van de andere schetsen, verzameld onder den titel *Uit het Leven*, is - nu even ongerekend hun meer innerlijke kwaliteiten - dat zij min of meer 'naturalistisch' waren, en wel, naar ik meen, de eerste proeven van dit litteraire genre, die in Holland het licht zagen. Het oudste soortgelijke werk van Prins' tijdgenoot en vriend Frans Netscher verscheen (onder het pseudoniem H. van den Berg) in September en October 1884 in het tijdschrift 'Nederland'. Netschers eerste brief aan Prins, gedateerd 13 October '84, handelt over dit werk. Het is intusschen zeer wel mogelijk, dat deze prozastukken ('Studiën in onze Tweede Kamer' en 'Schetsen naar het Naakt Model' I, De Laatste Eer'), feitelijk al vroeger geschreven werden, en het doet er ten slotte heel weinig toe, wie nu precies in Holland de allereerste is geweest, die zich aan dit soort van arbeid waagde. Vast staat, dat zoowel Prins als Netscher er mee begonnen zijn, onafhankelijk van elkaar en onkundig van eenig ander nederlandsch naturalistisch product. Wat Prins gelezen had, in dit genre, was fransch. Een van de allereersten in Holland is hij stellig geweest, die de groote fransche realisten en naturalisten heeft gekend en hier bekend gemaakt.

Ook van Cooplandt's eerste novellen verschenen er, behalve in den *Spectator*, in het maandblad 'Nederland'. Deze twee en het z.g. 'Groene Weekblad' waren de voornaamste periodieken, die, vóór de stichting van den Nieuwen Gids, het werk der jongeren plaatsten. Wat frischheid van critiek betreft stond 'de Groene' vooraan, het weekblad van De Koo, welks litteraire rubriek destijds onder leiding stond van Dr. R.A. Kollewijn. In dit blad (Overzicht der tijdschriften van 1884) lezen wij o.a.: 'Zeer opgemerkt werden de novellen van Frans Netscher, H. van den Berg en Cooplandt, welke van een buitengewoon talent getuigen. Het tijdschrift *Nederland* heeft aanspraak op erkentelijkheid van allen wien het voor 't vervolg ernst is met onze prozakunst, omdat het deze schrijvers aan het publiek heeft voorgesteld.'²

In de Groene was het ook, dat Cooplandt-Arij Prins zijn critische werkzaamheden begon. Hij schreef over fransche schrijvers; een enkele maal ook over George Moore en Aug. Strindberg. 'De Jonge Naturalisten' is de titel van zijn eerste artikel (1 Febr. '85) dat, na een inleiding, het werk van Fèvre Desprez bespreekt (*Autour d'un Clocher*). Reeds in dit eerste stuk, eenvoudig,

1 Deze bundel is in '25 herdrukt en verschenen bij van Kampen.

2 Redacteur van *Nederland* was toentertijd Dr. Jan ten Brink.

onopgesmukt geschreven, zonder eenige 'Wichtigtuerei', maar op den vasten, beslist toon, die Prins in zijn critische betoogen, zoowel als in zijn brieven, zijn leven lang eigen blijven zou, gaf hij blijken, niet alleen de nieuwste richtingen in de fransche litteratuur te kennen, maar ook Balzac, Stendhal, Hugo en de talrijke figuren die de schakels vormen tusschen deze oude grooten en den tijd van Zola en Lemonnier. Zijn motto ontleende Prins aan Duranty, een hier te lande zoo goed als onbekend gebleven romancier, voorlooper van het naturalisme, dien hij zéér waardeerde. Hij erkende rechtuit en volmondig, dat al vóór hem Van Deyssel en Netscher in hun kritieken voor het naturalisme hadden gestreden. Hij constateerde dat 'tegenwoordig bijna alle kunstenaars meer of minder pessimist zijn' - een feit dat hij goednoch afkeurt, doch dat een tiental jaren later heel wat gemakkelijker zou zijn op te merken.

Over het naturalisme, maar over Zola vooral, schreef Cooplandt in de Groene van '85 met het groot en rustig enthousiasme dat hem zoozeer karakteriseerde. Naar aanleiding van *G e r m i n a l* heet het, op 22 April: 'Het groote heldendicht van de laatste helft dezer eeuw, het heldendicht der Rougon-Macquart nadert zijn voltooiing.' Dit kalm en beslist constateerende is altijd de toon gebleven waarmede Prins zich uitte over litteratuur, toen nog in het openbaar, later alleen in brieven en gesprekken. Hij sprak uit de vastheid eener diep doorleefde overtuiging.

Behalve over Zola sprak Prins in de Groene van '85 met warmte over: Caze, Lemonnier, Bourget (n.l. Cruelle Énigme; hij noemt Bourget 'een zoon van Stendhal'), Jules de Goncourt, Maupassant, Huysmans en Balzac. Over Robert Caze en Guy de Maupassant schrijft hij, datzelfde jaar, ook in 'Het Nieuws van den Dag'. Dit vaak verkeerd beoordeelde dagblad was inderdaad een der eerste in Holland, die verdedigingen van Zola, en de andere naturalisten, dorst te plaatsen. Het was eveneens in Het Nieuws dat Prins het nederlandsche publiek opmerkzaam maakte op een jongen franschen dichter: Paul Robert de Costel, en (naar aanleiding van een fransche vertaling) op August Strindberg.

Kostelijk zijn in deze artikelen o.a. Prins' kalm ironische opmerkingen over de befaamde hollandsche talenkennis en over gastvrijheid en waardeering van buitenlanders in het Nederland van toen:

'Tolstoi, Balzac, Gogol, Dostoievsky, Stendhal, George Moore, Duranty, Henri Becque, Lemonnier, Céard, Caze worden niet gelezen. Het schijnt somwijlen of wij een chineeschen muur aan de grenzen hebben opgetrokken om deze en vele andere schrijvers buiten ons land te houden.'

Zeer typeerend voor Prins is ook de wijze waarop hij gewag maakt van het gewone verwijt aan realistische kunstenaars, n.l. dat zij 'het leven fotografeeren'. 'Dit is echter niet het geval', laat hij met zijn gewone zelfbeheersching en onomstootelijke vast-

heid op deze vermelding volgen. In zijn eenvoud, welk een prachtig trotsche houding!

Wat nu aangaat Cooplandts eigen 'naturalistische' novellen, als zoodanig bijzonder sterk of geprononceerd waren zij feitelijk niet. Doch zij bezaten de mooiste eigenschappen van het naturalisme en realisme: de waarheidsliefde en objectieve menselijkheid; zij kwamen voort uit een mannelijke reactie tegen de zoetigheden der slappe, late, hollandsche romantiek; het waren zuivere, eenvoudige, zeer geslaagde vertellingen, rustig mededeelend neergeschreven, gelijk Prins' critiek. Ook Van Deysel, in zijn 'In Memoriam' - Juni '22, dus 37 jaar na de verschijning - geeft blijk deze vertellingen nog volop te waardeeren. Hij karakteriseert ze als 'sober, droog, echt en raak.' Bij hun verschijning, in den bundel *Uit het Leven*, vonden ze aanstonds sympathie. Netscher prees dien bundel in de Groene, Kloos in den Nieuwen Gids - waarvan het eerste nummer ongeveer gelijktijdig het licht zag - ja, ook in den Spectator verscheen een vrij 'gunstige' recensie, geteekend A.I. (Arnold Ising). Prins voor zich - voor zijn de schilderkunst beminnend hart - hechtte waarschijnlijk nog meer aan het oordeel uitgesproken in een briefje van 2 Januari 1885, een briefje van Anton Mauve. De groote kunstenaar spreekt erin van 'een innig gezonde greep met een diep gevoel' en gaat voort: 'Ik verlang meer van u te lezen; hoe gaat het met de nieuwe novelle, waar u mij van gesproken hebt, ik houd mij aan uw woord van die ook te mogen ontvangen.' Prins toonde mij dit briefje, vele jaren later, met kennelijken trots.

Arij Prins had ten allen tijde veel overeenkomst, innerlijk, maar ook eenigszins uiterlijk, met Gustave Flaubert. Hij meende zijn eigen persoonlijkheid in zijn werk geheel verborgen te houden, doch zijn toon, hoewel schijnbaar zakelijk droog vertellend of mededeelend, openbaarde die persoonlijkheid ten volle. Echte mannen, deze beide schrijvers. Zij houden er niet van hun gevoel te toonen, zij trachten het te verbergen - des te meer indruk maken zij, voor den aandachtig-luisterend lezende, met die, hun krachtig ingetoomde menselijkheid.

Leerden wij, tot nog toe, den jongen Arij Prins kennen als één der eerste hollandsche schrijvers, die het naturalisme aanhingen, het verdedigden en propageerden, in den zomer van 1886 ontstond een zwenking in zijn litteraire verlangens. Althans wat zijn eigen productie betreft. Vol waardeering en bewondering voor het werk der groote realisten en naturalisten is hij altijd gebleven. Doch in Juni '86 - hij woonde toen al in Hamburg - maakte Prins een reisje, zijn eerste, naar Parijs, bleef er veertien dagen, verkeerde er dagelijks met Huysmans en ontmoette o.a. Paul Margueritte, Edmond de Goncourt, Barbey d'Aurevilly en den 'vicomte' Villiers de l'Isle Adam - 'een pretendent naar den Griekschen troon en een der grootste prozaschrijvers

van Frankrijk', zooals hij opgetogen aan zijn vader schrijft. In dienzelfden brief komt ook dit voor: 'Huysmans gaat zeer weinig met de artisten om - zijn invloed als artist is echter zeer groot op de jongere lui, grooter dan die van Zola.'

Een bezoek, één der dagen, aan musée Cluny - waar, zooals men weet, zoovele middeleeuwsche voorwerpen bijeengebracht zijn - is Prins zijn leven lang onvergetelijk gebleven.

Na dit verblijf te Parijs heeft Prins geen enkele zuiver naturalistische, of realistisch-humoristische schets of novelle meer geschreven. Hebben gesprekken met Huysmans en Villiers, den schrijver der Contes Cruels, tot zijn verandering meegewerkt? Wie zal het zeggen? Mysterieus is de evolutie in den mensch, ook wat betreft zijn artistieke illusies. Als reeds vermeld: Prins was in het najaar van '85 naar Hamburg verhuisd; hij kreeg er een heel ander, als 't ware zelfstandiger en meer eigen leven dan in Holland. Hij las veel, vooral fransch, en correspondeerde, over boeken in de eerste plaats, met zijn hollandsche vrienden, met Van Deyssel en Netscher natuurlijk, maar ook met Van Santen Kolff, toen te Berlijn, een warmen Zola-vereerder; en met zijn schildervrienden. Onder zijn lectuur was ook Baudelaire's vertaling van Edgar Allen Poe, die een sterken indruk op hem maakte.

Te Hamburg deed Prins aan sport, aan ijssport vooral - hij werd een befaamd tijdopnemer - en bewoog hij zich in officieele en handelskringen. Hij leerde er allerlei menschen kennen, stond er midden in de maatschappij van zijn tijd. Echter, zijn liefde voor het moderne leven werd - in deze drukke hamburgsche jaren van vóór zijn huwelijk - niet juist grooter, en hij genoot wanneer zijn enorme verbeeldingskracht hem in staat stelde tot hetgeen men een tweede, een dieper en hooger bestaan zou kunnen noemen. Het was ook toen dat hij begon te collectioneeren: schilderijen vooral en middeleeuwsche voorwerpen. Hij kon er zich mee wegdroomen, wég uit zijn banaal commercieel milieu.

Hierbij moet nog iets anders worden opgemerkt. Zijn leven lang heeft Prins sterke en zeer fantastische droomen gehad. Ik bedoel nu droomen in letterlijken zin: drogbeelden in den slaap. Zij hadden gewoonlijk iets nachtmerrie-achtigs, waren angstig, aangrijpend, vaak ook grotesk. En deze droomen kregen meer en meer invloed op zijn zieleleven en zijn artistieke concepties. Een korte periode in zijn schrijversloopbaan ontstond nu - Van Deyssel noemt het de Poë-iaansche - waarin haast uitsluitend van droomen en vreemde verschijningen werd verteld. Trouwens ook daarna, in het werk waarin Prins zichzelf vond, in zijn veel oorspronkelijker middeleeuwsche verhalen, bleven droomen een groote, en soms veel verklarende rol in zijn arbeid spelen.

Nadat in den eersten jaargang van het groote tijdschrift der jongeren, De Nieuwe Gids, van Prins' hand alleen een studie over Huysmans verschenen was, bracht de tweede zijn *Fantasia*

en *Een Nacht*, de derde: *Hamburg*, de vierde (behalve *Een Executie*, waarop ik straks terugkom) *Vreemde Verschijning*. Slechts deze vier korte prozastukken vertegenwoordigen de 'Poë-iaansche' periode in de kunst van Arij Prins. Alle verhalen zij van dromen of droomachtige visioenen, zijn vol van verschrikking en geheimzinnigheid. Ga ik te ver, wanneer ik onderstel, dat bij de conceptie ook jeugdherinneringen aan Schiedam betrokken waren? Prins kende het oude Schiedam door en door, hield veel van het donkere stadje, was tevens, en vooral, gevoelig voor de geheimzinnige somberheid van zijn eenzaamste straatjes, zijn meest verlaten grachtjes. Dirk Coster, in zijn studie over 'De ontwikkeling der moderne Nederlandsche Letterkunde' (blz. 30) zegt dat Arij Prins was: 'een derde figuur van niet minder levenskracht dan de voorgaande' (Gorter en Van Deyssel). 'Maar', gaat hij voort, 'eigenaardigerwijze zette deze levenskracht bij hem zich om in een grooten schrik tegenover den dood en het verleden.' Dit lijkt mij zonderling overdreven. Prins' levenskracht bleef levenskracht en 'zette zich' in het geheel niet 'om'. Maar er ligt een juiste opmerking aan ten grondslag. Voor den dood kende de mannelijke en rustige Arij Prins eigenlijk juist géén schrik; wat hem aangreep was de dreiging van iets erger dan de dood, dat van sommige aspecten der wereld om hem heen, dat vooral van zijn machtige verbeelding der lang vervlogen tijden uitgaan kon. Prins was een teedere van natuur. Wreedheid en marteling, lichamenlijk of geestelijk, verschrikten hem smartelijk, verbijsterden hem bijkans, en hij beschreef ze - henzelf of hun vage dreiging, hun mogelijkheid, hun onderstelling - hij beschreef ze om zich te verlossen van hun obsessie. Hoe menigmaal heb ik, in later jaren, met Prins gedwaald door het avondlijk Schiedam, en heeft hij ze mij getoond, zijn geliefde buurtjes, die hij dan 'mooi' noemde, maar dat met wijdgetrokken oogen en een zekeren griezels - want inderdaad, ze waren somber geheimzinnig en huiveringwekkend.

Het is nog tijdens zijn 'tweede periode' (om met Van Deyssel te spreken) dat Prins genaderd is tot zijn derde, de 'middeneeuwsch-monumentale'. Ik zeide het reeds, de vierde jaargang van den *Nieuwen Gids* bracht, nog vóór *Vreemde Verschijning*, dat eerste strakke visioen der middeleeuwen: *Een Executie*. In den vijfden *Nieuwe Gids*-jaargang niets van Prins. Het is of hij wacht, zijn krachten verzamelt en spant. In den zesden jaargang: *Sint Margareta* (misschien zijn grootste meesterwerk, geschreven: Maart-Augustus 1890). *Een Koning* (geschreven Maart-Juli 1891), in den zevenden: *Harold* (December '91-Februari '92) en de eerste gedeelten van *Dragamosus* (April '92-Februari '97). En Arij Prins' eigenlijke litteraire vermogen was ontdekt, het werk dat zijn uiting bij uitnemendheid was, en iets absoluut alléénstaands in de nederlandsche litteratuur. Voortaan zou hij nooit iets anders meer schrijven

dan deze hallucineerende vizioenen van een ver, maar in zijn herscheppende verbeelding hevig en ontzaglijk levend verleden Dat der zoogenaamd duistere middeleeuwen Hoe lichten zij op uit dit werk!

O, ik geloof, als Arij Prins, gelijk Gustave Flaubert, zich geheel aan zijn kunst, aan de 'sacro-sainte' litteratuur had kunnen wijden, als niet altijd, naast zijn rusteloos beeldende fantasie, het alledaagsche industriele en commercieele leven hem had opgeëischt, hij zou misschien, evenals. Flaubert, om beurten aan historische en aan hedendaagsche verhalen hebben gewerkt. Want, gelijk reeds opgemerkt, ook die andere, zijn eerste neiging, de beschrijving van het leven zijns eigen tijds, hij verloor haar nooit. Hij leefde haar uit in zijn lectuur, hij bleef genieten van de beste realistische en humorvolle werken der moderne Franschen Duitschers en Hollanders. Met geestdrift bleef hij spreken over Duranty, over Zola en zijn tijdgenooten, hij noemde de oudste, de realistische romans van Huysmans zijn beste, hij stelde naast Meinhold, dien duitschen Brueghel, Thomas Mann en Fontane hoog: hoezeer ook wist hij te onderscheiden, en te genieten, het werk zijner hollandsche tijdgenooten en jongeren, die zich uitspraken in beschrijvingen van het hedendaagsche. Hijzelf echter had nu voor niets anders meer tijd dan voor zijn tafereelen uit het verleden, die immers ook zoo enorm veel studie vereischten, studie van alle soorten van geschiedenis vooral, zoowel krijgs- als kerk- en cultuurhistorie, studie van costuum en architectuur, van alle sierende en beeldende kunsten. Fel hartstochtelijk, toch met zijn krachtige zelfbeheersching, zijn eindeloos geduld en taaie volharding, stortte Prins zich in die studie, begaf hij zich vervolgens, langzaam en weloverwogen, aan de uitvoering zijner artistieke ontwerpen. Geen prozastuk, of hij heeft het, als eenmaal Flaubert, wel minstens acht of tien, soms twaalf of méermalen geschreven en herschreven Een paar uren arbeids, die één enkelen volzin opleverden, waren geen zeldzaamheid

Ebeling en Prins, de firma waarin Arij Prins in September '85 te Hamburg optrad, deed groote zaken. Van Deyssel, die herhaaldelijk bij hem logeerde, heeft in zijn reeds méér genoemd 'In Memoriam' Prins' hamburgsche dagverdeeling beschreven. De dagverdeeling was het van een echten zakenman. Slechts in enkele, uitgespaarde avonduren vond hij tijd voor zijn, zooveel inspanning en studie vereischende litteraire werk. Wie daarbij nog denkt aan Prins' sportbemoeiingen te Hamburg, en aan zijn, voor een aanzienlijk zakenman onvermijdelijk, deelnemen aan het openbare en gezellige, maatschappelijke leven aldaar, krijgt zonder twijfel groot ontzag voor zoo kranige zelfmacht, zooveel rustige energie, zulk een vermogen tot onmiddellijke concentratie.

In het najaar van 1893 nu, kwam een verandering in Prins' leven, die ongetwijfeld zijn geluk vergroot, zijn bestaan veraan-

genaamd en vergemakkelijkt heeft, maar waaruit toch ook weer nieuwe verplichtingen voortvloeiden: hij trouwde. Mejjuffrouw Nelly Goudkade, zij die Arij, als verpleegster bij het laatste ziekbed van zijn oudsten broer, haar groote gaven van hart en geest had getoond, werd zijn vrouw. Zij steunde hem voortaan met haar liefde, haar opgewektheid, haar zielskrachtige fleurigheid. Nog elf jaar heeft Prins met haar, en de drie kinderen die hun achtereenvolgens geboren werden, aanvankelijk in Hamburg zelf, daarna te Altrahlstedt, dicht bij Hamburg, gewoond. Toen wenschte zijn ouder wordende vader hem naast zich te zien als directeur der schiedamsche kaarsenfabriek. Prins deed zijn hamburgsche zaken aan een anderen broeder over en keerde terug naar Schiedam (Maart 1905). Voorgoed. Hij woonde er aanvankelijk op de Lange, later op de Nieuwe Haven, hij had er een zeer drukken en moeilijken werkkring, schreef niet veel meer, maar voltooide toch zijn *De Heilige Tocht*, dat machtig kunstwerk, de eerste uitgave waarvan werd 'bezorgd' door P.C. Boutens, den dichter, en gedrukt door Eduard Verbeke te Brugge in Mei 1912. Dit was een privé-uitgave, in slechts 72 exemplaren. Een tweede editie, voor elk verkrijgbaar, zag korten tijd daarna bij Van Kampen het licht, de derde (met een voorbericht, den schrijver en zijn werk betreffend, door Herman Robbers¹) verscheen pas na zijn dood. Deze *Heilige Tocht* en de bundel *Een Koning* vormen Prins' schoonste en kostbaarste nalatenschap. Zij zullen zijn naam als nederlandsch prozaïst door de eeuwen voortdragen.

Wat rest mij thans nog te berichten omtrent Prins' leven en werken? Zooals reeds gezegd, zijn zaken-werkkring te Schiedam liet hem weinig vrijen tijd. En buitendien waren er altijd zooveel aangelegenheden van artistieken of maatschappelijken aard, die hem interesseerden en waaraan hij niet laten kon zijn hart en werkkraft te schenken. Hij was in het bestuur van verschillende schiedamsche instellingen, commissaris (met Jac. van Looy en Frans Mijnsen) van het Ondersteuningsfonds der Vereeniging van Letterkundigen. Toen in den zomer van 1906 de 'Zomerspelen' van Willem Royaards en Eduard Verkade hem, als vele andere artisten, voor het eerst, sinds lange jaren, weer naar den schouwburg gelokt en sterk geboeid hadden, richtte hij met eenige vrienden en vriendinnen, kunstenaars en kunstenaressen, de vereeniging Elckerlijck op, was haar voorzitter, gaf zich veel moeite om de samenwerking der genoemde twee te bestendigen, en werd, toen dit niet mogelijk bleek, een der stichters van Royaards' eigen theateronderneming, de N.V. 'Het Tooneel'. Prins deed nooit iets ten halve, maar was met hart en ziel bij al wat hij ondernam.

1 In dit voorbericht kan de belangstellende lezer méér omtrent Arij Prins en zijn werken vinden. Ook *Een Koning* wordt thans bij Van Kampen uitgegeven.

De litteraire vrienden met wie hij, in deze latere schiedamsche jaren het meest verkeerde, waren Top van Rhijn-Naeff, P.C. Boutens en ik. Hoe vaak zijn wij gezellig bijeen geweest in het mooie en gastvrije huis aan de Nieuwe Haven vooral. Hoe onuitputtelijk was Prins dan in zijn humoristische verhalen, hoe hartelijk deed hij ons lachen en hoe kon ook zijn eigen geschater plotseling daveren! Ook reisden wij veel samen. Prins en ik waren getweeën in de Vogezen, stonden er o.a. voor zijn geliefden 'Jezus aan het Kruis', het drieluik van Mathias Grünewald, te Colmar, dat hij te voren had bezocht met zijn langjarigen vriend: Joris Carl Huysmans. In Antwerpen waren wij, voorjaar 1907, met Jacobus en Titia van Looy, Top Naeff en Frans Mijnsen. Mevrouw van Looy droeg er zeer fraai Prins' Sint Margareta voor. Een onvergetelijke dag! Het publiek bestond hoofdzakelijk uit artiesten. Streuvels en Karel van de Woestijne hielpen dapper mee om het verhoogde plankiertje in elkaar te timmeren, waarop mevrouw van Looy voor haar reciet zou plaats nemen. Den volgenden dag bezochten wij gezamenlijk de Diergaarde; Prins, die zijn notitieboek nooit vergat, maakte er aantekeningen o.a. voor zijn bosch met apen in *De Heilige Tocht*.

Zóó zou ik door kunnen gaan, maar waar zou het einde zijn? En de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde verlangt immers slechts 'bouwstoffen voor de geschiedenis der nederlandsche letteren'. Moge het bovenstaande dan genoeg zijn en althans eenigszins medewerken tot het beoogde doel. Met Arij Prins is een der allerbelangrijkste figuren onzer moderne letteren heengegaan. Zijn werken, oneindig beter dan eenig geschrift over hem, eenig beeld of monument, zullen blijken zijn onsterfelijkheid te waarborgen.

HERMAN ROBBERS.

Levensbericht van Heiko Tiberius Oberman.

Heiko Tiberius Oberman werd den 3^{en} November 1888 geboren uit het huwelijk van F. Oberman en W.A. Harders.

Zijn geboorteplaats was Ommen, waar zijn vader predikant was bij de Nederlandsche Hervormde gemeente. Het geslacht Oberman stamt uit Silezië. Een der leden had zich gevestigd in Friesland en uit dezen voorvader sproot een familie die met den godsdienst ernst maakte.

De Ommensche predikant, een volgeling van Kohlbrügge, legde grooten nadruk op rechtvaardiging en heiliging door het geloof alleen; met welke leer gepaard gingen een puriteinsche Calvinistisch-streng levenswandel en een onbegrensd vertrouwen in do letterlijke inspiratie der Heilige Schrift.

Hieruit leide men niet af dat, in het ouderlijk gezin een sombere geest heerschte. Bij allen ernst was de toon er opgewekt en een innige band bond de leden samen.

Heiko Tiberius was nog slechts twee jaar oud toen zijn ouders naar Leiden verhuisden. Daar bracht hij zijn verdere jeugd door.

Reeds als kind bleek hij een sterke phantasie te bezitten. Het gelezene verbeeldde hij zich met groote levendigheid, hij wist zijn broertjes en zusjes te boeien met zijn verhalen. Deze gave is hem in zijn lateren arbeid zeer te stade gekomen. Hij had een voordracht vol dramatische kracht, waaraan een diepe klankvolle stem betekenissenvollen steun gaf.

Het gymnasium te Leiden werd met vrucht gevolgd. Aan de academie was hij een dier studenten bekend en bemind, die voor alles tijd schijnen te hebben, met een hart voor sport en spel en die toch hun studie degelijk volbrengen. Als candidaat werd zijn antwoord, op een door de faculteit uitgeschreven prijsvraag over Justus Lipsius, met goud bekroond.

Vóór zijn candidaatsexamen maakte hij een fellen geloofsstrijd door. De vormen waarin hij het Christelijk geloof uit het ouder-

lijk huis had medegekregen, ging de begaafde student zien als breekbare en gebarsten aarden vaten. Zou niet de inhoud verloren gaan als het vat brak? Het was vooral de vraag aangaande den Bijbel, die zijn hoofd en hart geen rust liet. Het leerstuk der letterlijke inspiratie ontviel hem. Waar bleef de bron waaruit wij onze geloofsopvattingen kunnen putten, als de onaantastbaarheid van den Bijbel, zooals die daar ligt, niet meer kon aanvaard worden? Was de Bijbelcritiek, waarmede zijn studie hem in aanraking bracht, een gevaar voor 't geloofsleven?

Zijn vader antwoordde: ja! Met diepen ernst besprak hij deze zaak met zijn zoon: waarbij hij er op aandrong dat deze zou overgaan tot de studie van de letteren of de rechten; want al was het hem de vervulling van een levenswensch zijn zoon predikant te zien, veel liever gaf hij dat verlangen prijs, dan dat hij aan de kerk een predikant zou schenken, die, zijns inziens, niet de 'volle waarheid' aanvaardde.

De aandrang van zijn vader bracht den jongen student tot het besluit wet zijn candidaats-examen af te leggen, maar daarna de studie der theologie op te geven.

Dat dit besluit, door zijn verstand genomen, niet uit zijn hart sproot, bleek toen hij nog voor zijn candidaatsexamen een voorjaarscursus te Woodbrooke ging bijwonen. Dit verblijf te Woodbrooke, de omgang met Dr. Rendel Harris en den Birminghamschen predikant Dr. J.H. Jowett zijn voor hem geworden van beslissende betekenis. Terugkeerend van Woodbrooke voelt hij zich meer dan ooit geroepen tot predikant. De strijd tusschen geloof en wetenschap bestaat niet meer voor hem. Zij hebben ieder hun eigen sfeer, waar beide grooien uit de waarheid.

Deze door hem innerlijk uitgevochten strijd deed hem met sympathie gaan tot Dr. J.A. Cramer, later hoogleeraar te Utrecht, toen nog predikant te 's-Gravenhage, in wien hij vond een vaderlijken vriend, die zijn ervaringen begreep.

Aan het geestesleven van zijn vader voelde hij zich meer en meer verwant en al kon de oudere niet verstaan, dat hetzelfde geloofsleven op verschillende wijs kon worden geformuleerd, toch steeg ook bij hem langzamerhand het vertrouwen in de echtheid van het geestelijk leven zooals hij dat vond in den zoon, dien hij met een zeer bezwaard hart had zien predikant worden.

Deze korte schets van Oberman's innerlijke ontwikkeling is noodig om zijn betekenis te verstaan. Onvolledig zou zij echter zijn, zoo wij niet wezen op zijn liefde voor en kennis van letterkunde en kunst.

Dit laatste bleek o.a. uit de dissertatie waarop hij, den 6^{en} April 1911, aan de Leidsche Universiteit promoveerde tot doctor in de theologie. Zij draagt tot titel 'De Oud-Christelijke Sarkophagen en hun Godsdienstige beteekenis' en is een lijvig, fraai geïllu-

streerd boekdeel, dat, blijkens de bespreking in wetenschappelijke tijdschriften, meer aandacht trok in Engeland en vooral in Duitschland dan in Nederland. De voorbereiding van dit werk had hem doen reizen naar Rome, op welke reis hij niet enkel oog had voor wat in direct verband stond met het onderwerp van zijn proefschrift, maar ook voor Italië's kunstschaten en het geestelijk leven der mannen met wie zijn studie hem in aanraking bracht. Vol geestdrift kon hij vertellen van den uitnemenden prior van het klooster Santa Scolastica te Subiaco.

De Engelsche literatuur, inzonderheid de klassieke, was door hem wel bestudeerd. Hij bezat een deugdelijke kennis van de belangrijkste voortbrengselen der Duitsche letterkunde en in de Fransche had hem vooral de overgang van het Romantisme door de Parnassiens naar het Symbolisme geboeid.

Onder de Nederlandsche dichters stelde hij geen zoo hoog als Boutens, wiens sonore lied hij, met zijn diepe stem, aangrijpend wist te verklanken. In Boutens vond hij een dichter 'die het onzichtbare en het onhoorbare en het verstandelijk ongrijpbare kende als de eenig boeiende zangstof; die, in de vormen van een telkens wisselende rythmiek, den geest wist te voeren naar andere dan aardsche verlangens, naar 'de ster doorstralde steden van Gods blauwe oneindigheden'. Het middeleeuwsche in den naiëven klank van Boutens kunst trok hem aan. Hier vond hij klankschoonheid, in dienst gesteld van de hoogste gedachte.

Het woord dat door de ruimten beeft
Alsof een God gesproken heeft.

Oberman voelde innerlijke verwantschap met het optimisme van den mysticus 'die het leed wist te plaatsen in het licht van de durender vreugd', die de overledenen zag als 'de vroeg vergoden', voor wien 'leed en vreugd hebben gevonden hemelgebaanden uitgang, die uit Jezus stralen zag 'een klaren gloed, Gods licht, dat elk aanbidden moet'.

Bij het genieten van deze schoonheid is Oberman zich echter wel bewust geworden, dat bij Boutens' aesthetische wereldbeschouwing het kenmerkend verschil tusschen de begrippen rust in schoonheid, in liefde of in God verdwijnt.

Toch laat deze dichter hem niet los. In 1912 en nog weer in 1918 wijdt hij aan hem een studie.

Vrij wat later dan door Boutens wordt hij gegrepen door Dostojewski. Deze was hem de romanschrijver, die het leven niet enkel in zijn uiting, ook niet enkel in primaire levensmotieven, maar in zijn onbewuste ondergronden kent; die in 's menschen ziel gevonden had den drang naar God, die namelooze verschrikking wordt of heerlijkheid; de man die ernst maakt met de absoluutheid van het Christendom, niet enkel met zijn eischen, ook met zijn genade en daardoor was geworden een der aangrijpendste vertolkers van Christelijke geloofswaarheden.

Wie de lijst van Oberman's geschriften doorkijkt, ontdekt dat zijn geest zich bezighield met velerlei vragen. Hij schrijft over van Eedens Lioba; over Rabindranath Tagore; het Nibelungenlied; Guido de Bray; den geestelijken achtergrond van Hamlet; de Synode van Dordrecht; maar telkens keert zijn denken weer terug naar Boutens en Dostojewski. Zij hebben op zijn vorming - hieronder wordt verstaan zijn vorming ook toen hij predikant was - grooten invloed geoefend. Van alle jongeren openbaarden zij hem het duidelijkst de diepe verlangens, de niet bereikte idealen, het wezen der menschen, vooral der jongeren van zijn tijd.

Den 17^{en} Januari 1909 verbond Oberman zich als predikant aan de Engelsche Gemeente van Middelburg-Vlissingen. Den 4^{en} Mei 1911 huwde hij met zijne nicht J.G. Oberman, die hem zeven kinderen schonk, waarvan een jong overleed.

Het verblijf te Middelburg, de arbeid in de Engelsche Gemeente aldaar moet tot de voorbereiding van Oberman gerekend worden. Eerst als hij zijn arbeid in Heemstede, waar hij den 17^{en} September 1915 tot predikant bij de Nederlandsche Hervormde gemeente bevestigd werd, aanvaardt, is de voorbereiding tot zijn levenswerk voltooid. De vijf jaren in Heemstede doorgebracht, zien hem opgroeien in het werk, dat hij te Rotterdam, waar hij, den 4^{en} Juli 1920, tot predikant bij de Nederlandsche Hervormde Gemeente bevestigd werd, als een meester zou beheerschen, het werk om jonge menschen te toonen de heerlijkheid van het Evangelie van Christus. Daartoe hield hij, naast zijn catechetischen arbeid, waarbij zich aansloot zielzorg door persoonlijk gesprek, zijne maandelijksche jeugddiensten in de Zuiderkerk.

Wat Oberman wilde met zijn jeugddienst is niet immer begrepen. De naam 'jeugddienst' gaf tot misverstand gereedelijk aanleiding. Men dacht daarbij al te zeer aan kinderen of aan de rijpende jeugd. Oberman wilde in deze diensten spreken tot een andere categorie. Na de 'Sturm und Drang' periode begint voor de meesten de verscherpte strijd om hooger leven. Het oppervlakkig oordeelen maakt dan bij de besten plaats voor een worstelen met de vraagstukken van het geestelijk leven. Daarom wilde hij een dienst liefst voor jonge menschen van 18-30 jaar. Uit zulk een dienst moest worden weggenomen wat hun als verstart hindert in de gewone kerkelijke samenkomsten. Het collecteeren moest niet meer geschieden tijdens de prediking; de kerkzang moest opgewekter zijn; een wèl geoefend koor moest medewerken aan de aesthetische verheffing van den dienst.

Om dit te bereiken voerde Oberman, die wel wist hoe langzaam de kerkelijke machine werkt en hoe zwaar het valt een bestuurslichaam sympathiek te stemmen voor veranderingen, deze in, zonder officieele goedkeuring. Zijn collega's maakten het hem mogelijk, dat hij iederen eersten Zondag van de maand in de Zuiderkerk sprak en hij wist deze, door haar ligging weinig bezochte, kerk te maken tot een centrum van geestelijk leven.

Elke maand werd zij gevuld door een 2500 à 3000 jonge mensen.

Bereidde hij zich voor op elken dienst, zeer bijzonder op deze jeugddiensten. Niet de quaesties van den dag, maar diepe levensvragen werden daar besproken. Zijn zware en toch zoo buigzame stem kon donderen en fluisteren tot stilgeworden zielen. Hier bleek de waarde van zijn geestelijke ontwikkeling, waardoor hij gevormd was tot een zielenzoekend methodist, die, wat wel zeer zelden voorkomt, stond midden in 't moderne leven met zijn kunst, zijn vragen, zijn spel en zijn strijd.

Frischheid was in het woord van den man, die, als Rotterdamsch predikant - wat sommigen hem wel euvel duidden - met genot een voetbalwedstrijd bijwoonde en daarvoor een kerkeraadvergadering verzuimde.

Zijn degelijke kennis stelde hem in staat licht te laten vallen op moeilijke levensproblemen. Hij die zelf een zwaren strijd gestreden had om door het woud van den twijfel zijn wag te vinden, wist voor velen het bevrijdende woord te spreken. Hij deed het in een vorm die getuigde van smaak.

Zoozeer legde zijn ambt beslag op hem, dat hij, die bestemd scheen voor de wetenschap, wetenschappelijk werk in den engeren zin, geheel liet varen, hoezeer 't hem ook aantrok, gelijk bleek op zijn reis naar Spanje in 1923.

't Medewerken aan tijdschriften van letterkundigen of wetenschappelijken aard gaf hij op.

De lijst van zijn geschriften toont wel aan hoe weinig van zijne hand verscheen tijdens zijn verblijf in Rotterdam. Een enkel artikel, een stichtelijk stuk in 'Nieuwe Wegen'; een bijdrage in de Nieuwe Rotterdamsche Courant, dat was al. Niet dat de lust hem ontbrak, hij koesterde plannen voor grooten schriftelijken arbeid, maar de tijd!

Het werk, inzonderheid het werk voor de jeugd, heeft hem gegrepen en heeft hem verteerd.

In den zomer van 1924 kwam hij in zijn, te Scheveningen doorgebrachte, vakantie telkens terug naar Rotterdam voor allerlei werk. Toen brak zijn kracht. De schijnbaar zoo sterke man moest rust houden en ging na vier weken van ziekte, op den 31^{en} Augustus 1924, de eeuwige rust in.

Zijn eenvoudige begrafenis te Rotterdam werd een eeregeleide van zeer bijzonder karakter, door de smart en de liefde waarmede scharen van jonge mensen de lijkbaar volgden

Geen wonder!

Begaafd om te schitteren op menigerlei terrein, heeft hij al zijn gaven ten slotte gericht op één doel: de heerlijkheid van Christus te toonen aan allen, doch bovenal aan hen wier tastend, jong leven onbewust Hem zoekt, dien zij niet kennen en wier gids te zijn hem de schoonste taak was.

J.R. CALLENBACH.

Lijst van geschriften van Dr. H.T. Oberman.

- 1909 *Der sitzende alte Mann und die Juden. Ein Sarkophagproblem in Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde, 23^e Jaarg.*
- 1911 *De Oud-Christelijke Sarkophagen en hun Godsdienstige Beteekenis* (dissertatie).
- 1912 *Boutens* in *Stemmen des Tijds*, 1e Jaargang.
- 1912 *Vivisectie* in *de Klaroen*.
- 1913 *Is Lioba klassiek?* in *Stemmen des Tijds*, 2e Jaargang.
De oorsprong der Engelsche Kerk te Middelburg (Feuilleton Nieuwe Rott. Courant 16 Sept. 1913).
- 1914 *Rabindranath Tagore* in *Stemmen des Tijds*, 3e Jaargang.
- 1915 *Het Nibelungen Lied* in *Stemmen des Tijds*, 5e Jaargang.
- 1917 *Guido de Bray* in *Stemmen des Tijds*, 6e Jaargang.
- 1918 *De Geestelijke achtergrond van Hamlet* in *Bloesem en Vrucht* 1920.
De Synode van Dordrecht in *Onze Eeuw*, Jaargang 1918.
- 1919 *Hoofdgedachten bij Boutens* in *Onze Eeuw*, Jaargang 1919.
- 1921 *Rome en Wij* in *den Vriend des Huizes*.
- 1922 *Oranje en de Godsdienst* in *Stemmen des Tijds*, 12e Jaargang (jubileum nummer).
Nieuw-Testamentische Opgravingen in *Onze Vacatures*.

Voorts verschenen van zijn hand boekbesprekingen in *Stemmen des Tijds* en in het *Theologisch Tijdschrift* en stichtelijke stukken in het mede door hem geredigeerde blad 'Nieuwe Wegen'.

Na zijn overlijden verscheen nog:

- 1924 *Was ons hart niet brandende in ons?* Tien jeugdpreeken.
- 1925 *Job en het probleem van het lijden*. Jeugdpreek gehouden op 2 Maart 1924.

Levensbericht van Henri Eduard Beunke. 14 September 1851-11 Februari 1925.

In het leven van Ir. H.E. Beunke, hoofdingenieur, chef van den Dienst van Weg en Werken bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen heeft letterkundige werkzaamheid slechts een ondergeschikte plaats ingenomen.

Toen Beunke, 11 Februari 1925, overleed, was het ruim veertig jaar geleden, dat zijn laatste bundel: *Walchersche Novellen* verscheen (1883, herdrukt 1885). Na dien tijd had zijn letterkundige arbeid geheel stilgelegen.

Zoo volkomen achtte Ir. Beunke zijn literairen tijd afgesloten, dat het hem ten zeerste verraste, toen omstreeks 1907 zijn schetsen en novellen nog bleken te worden gelezen en voorgedragen, ook buiten zijn huiselijken kring, en het verzoek tot hem kwam voor de uitgave eener bloemlezing.

En toch verdiende menige schets van het dorpsleven, menig raakgetypeerd boerenportret te blijven leven; de man die met zoo strenge zelfkritiek zijn letterkundig werk bezag, die met al te groote bescheidenheid zijn talent gering telde, had in zijn menschkundige belangstelling, in zijn gevoel voor het typeerende in karakter en taal, in zijn eenvoudige vertellersgave, onmiskenbare schrijverseigenschappen.

Henri Eduard Beunke werd den 14^{en} September 1851 geboren als zoon van een meubelfabrikant te Middelburg. Hij bezocht daar de lagere school, maar bracht terwille van zijn gezondheid, van zijn tiende tot zijn veertiende jaar alle zomers te Domburg door, waar hij privaattlessen kreeg, doch overigens het dorpsleven van zeer nabij meeleeft. Het zijn de boerentypen en dorpsgebeurtenissen uit dien tijd, die hij later in zijn schetsen en novellen verwerkte. In die zomers ook was het, dat hij vertrouwd raakte met het boerenzeeuwsch, zoodat hem later de typische uitdrukkingen en zinswendingen van het dialect in menigte ten dienste stonden bij het sprekend invoeren zijner karakters.

In 1865 werd in Middelburg de H.B.S. opgericht, die Beunke van 1865-70 bezocht. Hij was een vlugge, belangstellende leerling. Met waardeering placht hij later in 't bijzonder de lessen te herdenken van zijn leeraar W.E.J. Kiel, die zijn liefde voor geschiedenis had gewekt.

Beunke was reeds vroeg een jongen van lectuur en studie, en volstrekt niet alleen in letterkundige richting; na zijn eindexamen bleek dit, toen hij uit liefde tot de wiskunde de ingenieursloopbaan verkoos. Toch was het in zijn studentenjaren aan de Polytechnische school te Delft dat ook zijn letterkundig talent voor het eerst naar buiten trad.

Beunke, met zijn teere lichaamsgesteldheid, zijn nervositeit, met zijn bescheidenheid ook en fijn gevoel, vond zich in de toen héél ruwe studentenmaatschappij weinig op zijn plaats. Telkens stootte hij zich aan de ruwheid en baldadigheid, die hij om zich heen in het Delftsche studentencorps zag; te meer daar hij van de roeping van het corps een ernstige en grootsche opvatting koesterde.

Hij was dan ook niet de man om zich terug te trekken en het corps den rug toe te draaien. Hij was met hart en ziel student, en even diep als hij de ongunstige zijden van de studentenmaatschappij verfoeide, even geestdriftig begroette hij alle uitingen in het corpsleven die van eerlijk enthousiasme, van streven naar geestesontwikkeling en van schoonheidszin getuigden.

Daarom werd met name het Delftsche lustrum van 1873, waarop de intocht van Karel van Egmond, Hertog van Gelre enz, binnen Arnhem zou worden voorgesteld, door Beunke met vreugde begroet. Hij zag in deze maskerade een apotheose van het studentencorps. Nu zou worden bewezen dat ook kunstzin en schoonheidsgevoel onder de studenten leefde; de officieele erkenning van het feest, voor het eerst, door de stedelijke autoriteiten, gaf daaraan een bijzondere beteekenis. Beunke's warme geestdrift voor deze waardige en artistiek-historische viering, uitte zich in zijn verslag van de feestweek in de jaargeschiedenis 1873-74 van het D.S.C., opgenomen in de Delftsche Studentenalmanak van 1874.

Het sprak wel van zelf dat Beunke's geest zich in Delft niet alleen op zijn technische vakken gericht had; hij las veel en sloot zich bij alles aan wat in het corps zich in letterkundige richting bewoog en in 't algemeen de belangstelling buiten den onmiddellijken kring der technische leervakken trachtte uit te breiden.

Behalve tot de Nederlandsche, Fransche, Engelsche en Duitsche klassieken, waarmee hij reeds op de H.B.S. had kennis gemaakt, en waarvan hij op den duur een kenner werd, keert zich nu zijn geestdrift naar Musset, Heine en Multatuli, in dezen tijd zijn lievelingsschrijvers.

Hoe moet de jonge student, fijn opmerker, zoo vatbaar èn voor den humor, èn voor den weemoed van het menschenleven, hebben

genoten van deze humoristisch-gevoeligen! En voorzeker heeft ook het opstandige in Multatuli en Heine hem gepakt, is hij wakker geschud door hun paradoxen, is hij meegesleept door hun durf, heeft hij gegloeid door hun geestdrift. Toen Multatuli in den winter van 1874-'75 in het studentengezelschap *Vrije Studie* als spreker optrad voor een eivolle zaal, heeft ook de jonge Beunke onder zijn gehoor gezeten, heeft hij in ademlooze spanning naar hem geluisterd, hem gehuldigd in vurige bewondering.

De uitvoering van 'Vorstenschool' door het Rotterdamsch Tooneelgezelschap was een evenement in Delft en Beunke was er bijzonder mee vervuld. Ten eerste omdat Multatuli zijn liefde had, ten tweede omdat Elisabeth Baart, die de rol van Hanna, de naaister, in het tooneelstuk vervulde, een Zeeuwsche was en zijn nichtje.

De frissche belangstelling, de jonge geestdrift hadden zijn vrienden met Beunke gemeen, maar hijzelf bezat iets meer nog, een talent van typeeren, een gave van vertellen die hun bewondering wekte.

In den studenten Almanak van 1873 verscheen Beunke's eerste novelle uit het Walchersch boerenleven, gedeeltelijk in dialect. Het was 'Jannetje' aan welken naam weldra door zijn vrienden de 'bekoorlijke' ondertitel: 'het bedorven melkmeisje' werd toegevoegd. Jaren later herdenkt Beunke zelf een grappig voorval in verband met deze eerste pennevrucht, bij gelegenheid dat, als naar gewoonte, de Redactie van den D.S.A. den schrijver op plechtige wijze een presentemplaar kwam aanbieden.

'Ik had', vertelt Beunke, 'een kamer in een der zonderlingste van de zonderlinge Delftsche huizen. Onder den grond werden de maaltijden voor vele hongerige studentenmagen bereid Boven den grond waren de kamers, door trappen en een ontelbaar aantal portalen verbonden. Des winters droegen die portalen geurende stillezens van koolen, wortelen en andere plantaardige grondstoffen voor de onderaardsche keuken en zoo geschiedde het, dat op gezegden Decemberrmiddag een reusachtige bloemkool een verleidelijke witte plek in de vale schemering teekende. Toen nu de Redactiecommissie de trap kwam opstropelen, wat vanwege de ongelijke treden en tallooze wentelingen geen gemakkelijk werk was, merkbaar uit veel gevloek, viel het oog van den achtersten commissaris op de onschuldig lichtende plek in de duisternis. Die verleiding was hem te sterk, een stap zijwaarts, een greep - en de bloemkool prijkte in zijn gehandschoende hand'..... Na de toespraak en overreiking van den Almanak door den president, kwam de commissaris met zijn, tot zoolang verborgen buit naar voren, hield Beunke met een zwierigen zwaai de bloemkool onder den neus met de woorden: 'bij gebrek aan de palm der overwinning reik ik je hierbij de bloemkool der overwinning over'.

Inderdaad, Beunke's schetsen sloegen in; de volgende jaren

verschenen weer bijdragen van zijn hand in den Almanak (1874 De Erfenis, 1875 Een Vertelling); hij werd bovendien in '74 en '75 secretaris resp. praeses der Redactie.

In deze Redactievergaderingen, die hij ook na zijn aftreden, als eerelid, nooit oversloeg, zag men Beunke in zijn element. Zijn scherp en toch zoo human oordeel over de ingezonden (anonieme) bijdragen voor het Mengelwerk wekte de bewondering van zijn mede-redactieleden. 'En als dan een stuk was aangenomen, en de auteur zich, meest na eenige aarzeling had bekend gemaakt,' schrijft mij een zijner oude vrienden¹, 'pleegde Beunke overleg met den schrijver, wees hem op de fouten en hielp hem van het prul (gewoonlijk ten minste) nog iets leesbaars terecht te brengen.'

Een welsprekende hulde was de uitnoodiging door het bestuur van *Vrije Studie* aan Beunke, om een voordracht te houden. Want voor die lezingen werden steeds gevraagd bekende sprekers buiten de studentenwereld, zooals Professor Alberdingk Thym, Jan ten Brink en anderen. Beunke, bescheiden als hij was, maakte bezwaar de uitnoodiging aan te nemen en ging er eerst na bijzonderen aandrang van het bestuur toe over. Thans nog staat het tijdgenooten van Beunke voor den geest, welke algemeenen bijval hij met zijn gevoelige en geestige voordracht oogstte.

Ook buiten Delft trad Beunke reeds een enkele maal op. Een tocht naar Naaldwijk, bij zulk een gelegenheid met een paar vrienden ondernomen behoort nog tot de genoegelijke herinneringen van één zijner oude tochtgenooten.

Het was natuurlijk dat Beunke's vrienden er herhaaldelijk op aandrongen, dat hij zijn werk in ruimer kring bekend zou maken.

Zoo kwam in 1875 het eerste bundeltje '*Walchersche Schetsen en Vertellingen*' door *Heins* tot stand, waarin de aardige 'Vertelsels van Louw' en 'Teikeniengetjes mit de Penne'.

Maar al spoedig kwam de tijd, dat Beunke, zich niet meer zoo vaak in zijn lievelingsschrijvers en zijn literair werk verdiepen kon, en hij zich met de borst op de examenstudie, de techniek en de mechanica's moest toeleggen. Dit kostte hem genoeg strijd. Want ondanks zijn vlug en helder hoofd, was Beunke's geest te veel in literaire richting georiënteerd om de technische studie aan de Polytechnische school met geestdrift te volgen. Met zeldzame volharding en zelfverloochening echter zette hij door en wist zijn studie voor civiel ingenieur tot een zeer goed einde te brengen: 'hij kon willen en hij slaagde' schrijft zijn oude vriend Ir. R.A. van Sandick.

In 1876 verkreeg Beunke zijn diploma als civiel-ingenieur.

Er volgden tusschen '76-'78 een paar jaren van zoeken naar een betrekking, die Beunke niet altijd licht moeten zijn gevallen. Sedert eenigen tijd (1875) verloofd met Anna Catharina van de

1 De heer Ir. R.A. van Sandick.

Velde, verlangde hij des te meer zich een gevestigde positie in de maatschappij te veroveren.

Kon het wel anders of de gedachte zijn letterkundig talent productief te maken moest hem in dien tijd bezighouden? Te meer daar ook zijn vrienden hem meermalen aanraadden zich geheel aan de literatuur te wijden.

Onder die omstandigheden kwam Beunke's tweede novellenbundel tot stand: *Uit het Walchersche Boerenleven* (1877). Het boekje bevat slechts twee, vrij uitvoerige verhalen. Gelijk ook Cremer had gedaan, geeft Beunke thans de beschrijvende gedeelten in gewoon Nederlandsch; in de gesprekken en daar, waar hij de gedachten der personen weergeeft, bezigt hij het dialect. De afwisseling is niet gelukkig, vooral niet omdat Beunke's beschrijvend Nederlandsch nog wat stijf en onpersoonlijk aandoet. Overigens is vooral het eerste verhaal *Simon*, goed van typeering en levendig van dialoog. Vlot en natuurlijk ontwikkelt zich de handeling. Vergeleken met *De Roos van Duunland* uit Beunke's eersten bundel, zijn deze verhalen ongetwijfeld een vooruitgang.

Hoe kwam het dan, dat de schrijver, wanneer hij later op zijn letterkundig werk terugzag, dezen bundel van 1877, als het minst geslaagd beschouwde?

Zag hij wellicht, dat hij hier minder dan vroeger het onmiddellijk-doorleefde gaf? Ons althans schijnt het dat literaire invloeden van Multatuli, van Cremer, zich hier en daar doen gelden.

Heeft Beunke, kritisch en bescheiden als hij was, zich reeds dadelijk met deze uitgave onbevreemdigd gevoeld?

In ieder geval was, kort na het verschijnen van dezen bundel de aarzeling overwonnen; hij gaf de gedachte aan een literaire loopbaan op en streefde er met te meer ernst naar, zich een ingenieursbetrekking te veroveren.

Het gelukte. In het voorjaar van '78 wordt Beunke benoemd tot Technisch ambtenaar bij de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen en treedt op 1 April van dat jaar als zoodanig in functie op het bureau van den Sectie-ingenieur te Zutfen.

De gedachte aan een letterkundige carrière was opgegeven; niet de liefhebberij in literatuur. Gelijk vroeger in Delft, wordt nu te Zutfen menigen avond met lectuur en studie gevuld en er vormt zich weldra een kring van vrienden om Beunke, die in dezelfde richting verpoozing zoeken. Hij maakt er vrienden voor het leven, hij ontmoet er o.a. Emile Seipgens, die, nog kort geleden de bierbrouwerij van zijn vader had verlaten om in Göttingen Germaansche letteren te gaan studeeren en die zich nu, als leeraar in het Duitsch aan de H.B.S. te Zutfen, met hart en ziel aan letterkundige studiën wijden kon.

Hoeveel punten van aanraking moeten er tusschen hen beiden geweest zijn, niet het minst op het gebied der dorpsvertelling. Het is wellicht niet toevallig, dat Seipgens juist omstreeks dezen tijd (1880) tot de uitgave van zijn Limburgsche novellen besloot,

waarvoor de indrukken reeds veel vroeger waren verzameld. Beunke en Seipgens moeten de voorliefde voor de dialect-vertelling bij elkaar hebben verlevendigd en elkaar tot uitgeven hebben aangemoedigd.

Van Beunke's hand verschijnen in deze jaren (1879-1883) schetsen in *Eigen Haard*, *De Tijdspiegel*, *De Gids*; herhaaldelijk ook draagt hij zijn werk op Nutsavonden voor.

Intusschen was Beunke in Mei '79 in het huwelijk getreden. Met zijn lieve, intelligente vrouw, die in alles met hem meeleeft, ontvangt hij voortaan de vrienden in zijn eenvoudig tehuis. Bij uitstrek hadden de Beunke's de gave der intieme gastvrijheid; muziek en literatuur zijn in dit gezellig samenzijn even geliefd; Beunke, prettig verteller en geestig prater, vormt er een middelpunt zonder zich ooit op den voorgrond te stellen.

Maar tē spoedig valt, met Beunke's verplaatsing naar het hoofdbureau te Utrecht (1880), deze eerste vriendenkring uiteen.

Doch de Beunke's bezaten die kostbare gave: Le culte de souvenir. Dus worden de oude vriendschappen niet verwaarloosd, al worden nieuwe gesloten, al vereenigen zich, in Utrecht en andere steden, waarheen de Beunke's achtereenvolgens verplaatst worden, nieuwe vrienden om dit innemende menschenpaar.

Bij zijn vertrek uit Zutphen (1880) was Beunke tot adjunct-ingenieur benoemd. Daarna breekt een tijd aan van drukke ingenieurswerkzaamheid, waardoor de letterkundige liefhebberij meer en meer op den achtergrond raakt.

In 1883 komt nog het laatste bundeltje 'Walchersche Novellen' uit (in 1885 herdrukt). Het bevat grootendeels de schetsen en novellen, reeds vroeger in tijdschriften verschenen. Hier vinden we het kostelijke: 'Oe Piet an z'n tweede vrouw kwam' en de gevoelige kinderschetsjes: *Een Kwaejongen*, *Dina*, *Gevonden en Verloren*. Met de 'Vertelsels van Louw' en *Teikeniengetjes mit de penne* behooren deze schetsen tot Beunke's beste werk.

Intusschen ging schijnbaar meer en meer de literator in den ingenieur verloren. Zijn werk in 1883 als sectie-ingenieur te Middelburg, vervolgens te Breda, daarna weer te Utrecht, in 1899 als afdelingschef, in 1900 als ingenieur in algemeene dienst, in 1906 als hoofd-ingenieur, chef van den Dienst van Weg en Werken nam Beunke voortdurend in beslag en eischte den geheelen mensch¹; zijn weinigen vrijen tijd wijdde hij aan vrouw en kinderen.

Deed zich zijn letterkundige aanleg nog gelden, het was in verband met zijn ingenieurswerkzaamheid: 'Zijn pen was vlot', schrijft Dr. Ir. G.W. van Heukelom in *De Ingenieur* (1925 No. 10), zijn woord gemakkelijk gevonden,..... Van zijn letterkun-

1 De officieele erkenning van Beunke's verdiensten als ingenieur, bleek uit zijn benoeming tot ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw (27 Aug. 1908) en tot officier in de orde van Leopold II (1910).

digen aanleg genoot hij, niet alleen om het wonudere, dat boeken hem gaven, maar ook om het spel in ambtelijken strijd.'

'Zijn adviezen waren zeker en wel-overdacht, geestig en vol verrassingen, omdat hij oorspronkelijk was en behoefte had, om aanvankelijk niet te gaan op het algemeen aangewezen pad.'

En gelijk de schrijver zich deed gelden in zijn adviezen, zoo toonde zich de menschenkenner in zijn omgang met zijn ondergeschikten, in wie hij mannen zag, geen werktuigen, 'met wie hij meeleeftde, hen ziende en doorvoelende met zijn warm gemoed'.

Wel blijft Beunke geestesontspanning zoeken in literatuur en geschiedenis, allengs meer uitsluitend in dit laatste; in later jaren keert hij zich zelfs geheel tot historische werken.

Van eigen literair werk komt weinig of niets meer. Misschien is nog een enkele, onuitgegeven novelle: *Zoete*, na 1883 ontstaan, ook werden in den huiselijken kring de Walchersche novellen nog wel voorgelezen, doch daarbij bleef het; werd Beunke in de Nederlandsche letterkunde naast Cremer en Seipgens als vertegenwoordiger van de dorpsvertelling genoemd, zulk een vermelding kwam nauwelijks tot hem Dus was het voor den hoofdingenieur een verrassing toen het omstreeks 1907, door mededeelingen van kennissen en uit courantenberichten tot hem doordrong, dat zijn novellen herleefden en wel door de voordrachten van Mevrouw van Loon-van den Berghe uit Rotterdam.

Met deze propaganda was Beunke zelfs maar matig ingenomen, al was zijn jeugdwerk hem lief gebleven, hij vreesde dat het in den tegenwoordigen tijd niet meer paste en had zijn schetsen gaarne in hun vergeten hoekje gelaten.

Zoo vond Mevrouw van Loon, toen zij kort daarop persoonlijk met den Zeeuwschen schrijver kennis kwam maken, al heel weinig weerklank voor haar enthousiasme. Zij zag den auteur tegenover zich, welwillend en innemend gelijk hij altijd was, maar heel gereserveerd waar het zijn schrijverswerkzaamheid gold en maar al te zeer geneigd deze en bagatelle te behandelen! Slechts schoorvoetend stemde Beunke wat later toe in de uitgave van een bloemlezing uit zijne schetsen en liet zelfs de keuze, van wat wèl, wat niet zou worden opgenomen, aan Mevrouw van Loon over.¹

Eenige jaren daarna, 12 October 1909, trof Beunke de zwaarste slag die hem treffen kon, de dood van zijn vrouw, met wie hij in een zeldzaam gelukkig huwelijksleven was verbonden geweest. Zij had met hem meegeleefd in al zijn behoeften van hart en geest, was leidster en middelpunt geweest van zijn innig gezinsleven, had hem gesteund in zijn drukken werkkring, die hem, met zijn zwakke gezondheid, niet altijd licht viel; zij had gedeeld in zijn geestdrift en liefhebberijen.

1 Intusschen leeft, althans in Zeeland, Beunke's werk nog; zijn bundels worden er gelezen, zijn schetsen voorgedragen, kort geleden is één zijner novellen, tot tooneelstuk omgewerkt, te Rotterdam opgevoerd.

Zoo trof Beunke het smartelijk gemis, wáárheen hij zich ook wendde, hij kòn haar verlies niet te boven komen, al had hij de lieve troost van kinderen en kleinkinderen, al bleef zijn geest wakker en vol belangstelling. Als een zwarte schaduw bleef de dood zijner vrouw over zijn leven hangen en ontnam aan zijn altijd zwakke lichaamsgesteldheid de veerkracht, waarmee hij tot nu toe in zijn zwaren arbeid, vooral van de laatste jaren had volhard.

Hoe hij streed en zich trachtte te vermannen, hooren we uit de woorden van Dr. Ir. W. van Heukelom in diens hoogwaardereend artikel: 'Nauwelijks op zijn plaats terug', (na herhaalde ongesteldheden) 'pogde hij weer alles te beheerschen, liet zich geen bijzonderheden, van welken aard ook, ontgaan'. Maar vooral waren het de personeelszaken, die hij zich niet liet ontnemen. Als sectie-ingenieur had hij al zijn mannen gekend, buiten en op het bureau. Hun psyche had hij gespeurd, ontleed en liefgekrege, hun wezen in gedachten verwerkt, met het kunnenbegrijpen en willen-zien, als in den tijd toen uitingsdrang hem dreef tot de mooie, warme schetsen uit Walcheren 'Drie zware jaren werden nog doorworsteld, ten slotte kwamen de dagen waarop hij aan zijn naaste omgeving durfde opbiechten, dat elke morgengang naar zijn arbeid hem zwaarder viel en zijn vermogen, niet zijn wilskracht, reeds bijna uitgeput scheen, als hij de vele trappen tot zijn kamer moeizaam had overwonnen'.

'In December 1912 viel zijn besluit: hij vroeg ontslag, na hangen strijd'. Op een afstand bleef Beunke alles waarnemen, leefde in de moeilijke jaren na 1914 mee in den arbeid van zijn vrienden en makkers aan de S.S.

Met vele vrienden ook bleef hij door zijn brieven in betrekking, brieven 'vol hartelijkheid en belangstelling, vermengd met humor bij de weergave van oude doorlevingen, met fijne hekeling bij het toetsen van in later dagen geboren nieuwigheden die geen verbetering bleken'.

Leefde zoo in Beunke tot het eind de belangstelling in zijn geliefden ingenieursarbeid, evenzeer bleef in hem de schrijver wakker, in zijn gave van meelevén, in zijn humor, zijn fijne opmerkingsgave, in al die eigenschappen die hem hielpen, ook in zijn laatste, weemoedige levensbedrijf de harmonische levenshouding te handhaven, die hem tot zulk een hoogst sympathiek en, bij al zijn eenvoud, tot zulk een bijzonder mensch had gemaakt.

Domburg Juni 1925.

H.C.M. GHIJSEN.

Lijst der geschriften van Ir. H.E. Beunke

- 1873 *Jannetje*, een Zeeuwsche Novelle (Delftsche Studenten Almanak) ondertekend Henri.
- 1874 *De Erfenis*, een Zeeuwsche Novelle (D.S.A.) ondertekend Henri.
- 1875 *Een Vertelling* (D.S.A.) ondertekend Henri.
- 1875 *Walchersche Schetsen en Vertellingen*, (De Roos van Duunland, Vertelsels van Louw, Wullem de Postriejer en z'n zeuntje, Teikeniengetjes mit de Penne) door Heins.
- 1877 *Uit het Walchersche Boerenleven*, een tweetal schetsen (Simon, Baas Jan) door Heins.
- 1879-83 Verschillende novellen, opgenomen in *Nutsalmanak* 1879, *De Gids* 1879, *Eigen Haard* 1879, *Tijdspiegel* 1880, 82, 83.
- 1883 *Walchersche novellen* van H.E. Beunke (Dina, Jacob de Veerman, Oe Piet an z'n tweede vrouwe kwam, Een Kwaejongen, Gevonden en Verloren, allen vroeger in tijdschriften verschenen).
- 1885 *Walchersche novellen* 2e druk.
- 1907 *Bloemlezing* uit Beunke's novellen.